

Impact van Erasmus+ en eTwinning op scholen

Januari 2022

Simon Broek (Ockham IPS)

Bert-Jan Buiskool (Ockham IPS)

Arjan Koeslag (PIKA)

Dit project werd gefinancierd met de steun van het Nationaal Agentschap Erasmus+ Onderwijs & Training. De verantwoordelijkheid voor deze publicatie ligt uitsluitend bij de auteurs. Het NA Erasmus+ kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik van de informatie die erin is vervat.

Copyright

Op de inhoud van dit rapport is de Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal (CC BY-SA 4.0) van toepassing. Zie <https://www.erasmusplus.nl/privacy-cookies> voor meer informatie over de licentievoorwaarden van dit rapport.

Inhoud

Samenvatting	3
1. Introductie	6
1.1 Het belang van internationalisering met impact	6
1.2 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen	7
1.3 Analyse kader voor het onderzoek	8
1.4 Het onderzoek	10
2. Impact op organisatorisch inbedding van internationalisering	12
2.1 Inleiding organisatorische inbedding	12
2.2 Stand van zaken en ontwikkeling over de tijd	12
2.3 Bijdrage aan organisatorische inbedding van internationalisering	16
2.4 Bredere impact	18
2.5 Discussie	24
3. Impact op kwaliteit en inhoud van onderwijs	26
3.1 Inleiding kwaliteit en inhoud van onderwijs	26
3.2 Stand van zaken en ontwikkeling over de tijd	26
3.3 Bijdrage aan kwaliteit en inhoud van onderwijs	31
3.4 Bredere impact	33
3.4.1 Bredere impact op leerkrachten	33
3.4.2 Bredere impact op kwaliteit	36
3.4.3 Bredere impact op thema's in het onderwijs	41
3.4.4 Impact op leerlingen	44
3.5 Discussie	48
4. Ondersteuning vanuit Nationaal Agentschap Erasmus+/ eTwinning	50
4.1 Kosten en baten van Erasmus+/eTwinning	50
4.2 De mate waarin Erasmus+ en eTwinning elkaar versterken	52
4.3 De ondersteuning vanuit het Nationaal Agentschap	53
5. Conclusies en denkrichtingen	54
5.1 Conclusies	54
5.2 Denkrichtingen	58
Bijlage 1 Directe beantwoording onderzoeksvragen	59
Bijlage 2 Enquête naar de impact van Erasmus+ en eTwinning	63
Bijlage 3 Case studie template	71
Bijlage 4 Geraadpleegde literatuur	76
Bijlage 5 Onderzoeksteam	77

Samenvatting

Kinderen van nu groeien op in een wereld die niet stopt bij de landsgrens. Het onderwijs heeft de belangrijke taak om leerlingen kennis te laten maken met de internationale en interculturele samenleving. Want om effectief te functioneren in de huidige maatschappij zul je ook 'internationaal vaardig' moeten zijn. Veel scholen in het primair en secundair onderwijs spelen hier al steeds meer op in.

Het Europese programma Erasmus+ en eTwinning ondersteunt scholen in het primair onderwijs (po) en het voortgezet onderwijs (vo) om internationalisering in de school en het onderwijs in te bedden. In Nederland worden Erasmus+ en eTwinning uitgevoerd door het Nationaal Agentschap (NA) Erasmus+. Het NA Erasmus+ vindt het belangrijk dat de deelname van scholen aan Erasmus+ en eTwinning zoveel mogelijk effect heeft. Om deze reden besteedt het NA Erasmus+ veel aandacht aan het bevorderen van de impact van het programma op het individu, de organisatie en de maatschappij.

Het hoofddoel van dit onderzoek is om het NA Erasmus+ informatie te verschaffen over de impact van Erasmus+ en eTwinning op de organisatorische inbedding van internationalisering bij deelnemende scholen, de kwaliteit en inhoud van het onderwijs en aandacht voor internationalisering en specifieke thema's in het curriculum. De tabel hiernaast geeft een overzicht van de onderwerpen die in dit impactonderzoek zijn meegenomen.

Het onderzoek bestond uit een enquête onder deelnemende scholen en een viertal verdiepende casestudies bij scholen, waarin interviews hebben plaatsgevonden met de directie, coördinatoren, leraren en leerlingen, om impactverhalen op te halen (Bergen op Zoom, Den Haag, Elsloo (Aelse) en Zwolle). De impact is gemeten aan de hand van een model waarin gekeken is naar de volgende aspecten:

- 1) **Stand van zaken:** Per onderwerp (zie tabel) is een impactschaal ontwikkeld om te meten in welke fase de school zich begeeft. Fase 1 staat voor een minimale inbedding van internationalisering en fase 3 staat voor een volledige inbedding.
- 2) **Verandering:** De mate waarin de situatie op het gebied van organisatorische inbedding en kwaliteit en inhoud van het onderwijs is verbeterd, gelijk gebleven of verminderd over de periode 2014-2020.
- 3) **Bijdrage Erasmus+/eTwinning aan stand van zaken:** Hier wordt aangegeven of Erasmus+/eTwinning een negatieve of (zeer) positieve bijdrage heeft geleverd aan de huidige stand van zaken van genoemde onderwerpen.
- 4) **Bredere impact:** Hierbij gaat het over de bredere impact van Erasmus+ en eTwinning zoals bredere inbedding van verworven inzichten, werkwijzen en methoden in de school; het delen van ervaringen met andere scholen en het beïnvloeden van lokaal/regionaal/nationaal beleid. Daarnaast is gevraagd naar de impact op leerlingen.

Een enquête-uitnodiging is verstuurd aan alle 750 scholen die aan Erasmus+/eTwinning hebben deelgenomen in de tijdsperiode 2014-2019. In totaal bevat de respons 47 po, 140 vo scholen en vier scholen die zowel po als vo aanbieden. Op basis van de verzamelde data zijn de volgende conclusies getrokken.

Organisatorische inbedding van internationalisering in de school	Kwaliteit en inhoud van onderwijs en aandacht voor internationalisering en specifieke thema's
1) Visie en strategie: De schooldirectie heeft internationalisering opgenomen in beleidsplannen en strategieën 2) Ondersteuning structuur: Een organisatie-brede ondersteuningsstructuur is aanwezig voor internationaliseringsactiviteiten 3) Financiering: Internationalisering is opgenomen in de begroting van de school als middel om specifieke doelen na te streven 4) HR-beleid: Ontwikkeling van Internationale competenties wordt standaard besproken in functioneringsgesprekken (bijvoorbeeld als onderdeel van een persoonlijk ontwikkel plan (POP)) 5) Partnerschappen en netwerken: De school neemt systemisch (ieder jaar) deel aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen	1) Internationale competenties van leraren: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) ontwikkelen internationale competenties 2) Pedagogiek en didactiek: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) voeren door Erasmus+/eTwinning-geïnspireerde veranderingen door in pedagogiek en didactiek 3) Digitale leermiddelen en tools: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) voeren door Erasmus+/eTwinning-geïnspireerde veranderingen door t.a.v. het gebruik van digitale leermiddelen en tools 4) Europese dimensie: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) hebben in hun lessen aandacht voor de Europese dimensie 5) Inclusie en diversiteit: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) hebben in hun lessen aandacht voor omgang met inclusie en diversiteit 6) Duurzaamheid: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) hebben in hun lessen aandacht voor duurzaamheid 7) Wereldburgerschap: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart) hebben in hun lessen aandacht voor wereldburgerschap

Conclusie 1: Scholen bevinden zich in verschillende fasen van ontwikkeling in de mate van inbedding van internationalisering binnen de school: Als we kijken naar de relatie tussen de stand van zaken t.a.v. de organisatorische inbedding en de stand van zaken t.a.v. de internationalisering van het onderwijs, dan zien we dat **het po in het algemeen minder ver is in de organisatorische inbedding van internationalisering dan het vo, maar verder is in de internationalisering van het onderwijs**. Er bestaat een licht verband tussen de mate van organisatorische inbedding van internationalisering binnen een school en de mate van internationalisering van het onderwijs. In dit geval vertaalt een hogere fase t.a.v. organisatorische inbedding zich in een iets hogere score wat betreft de internationalisering van het onderwijs. Dit verband is sterker voor het vo dan voor het po. **Met andere woorden, in het vo zien we dat een hogere organisatorische inbedding samenvalt met een hogere inbedding van internationalisering in het onderwijs**. De volgende onderwerpen scoren het hoogst in de mate waarin ze zijn ingebed in de organisatie: duurzaamheid (po), inclusie en diversiteit (po), wereldburgerschap (po) en partnerschappen (vo). De volgende onderwerpen scoren lager: financiering (po), pedagogiek (vo), HR (po) en digitale leermiddelen (vo).

Conclusie 2: Scholen zien een aanzienlijke bijdrage van Erasmus+/eTwinning op hun organisatie, leraren, kwaliteit en inbedding van specifieke thema's in het onderwijs. In het po ligt de impact met name op onderwijsinhoud en dit geldt met name voor scholen die nog weinig ervaring met Erasmus+ en eTwinning hebben. In het vo ligt de impact met name op de organisatie en dit geldt vooral voor scholen die hoog scoren op mate van organisatorische inbedding van internationalisering. Kijken we naar de relatie tussen de stand van zaken op verschillende onderwerpen en de bijdrage van Erasmus+/eTwinning aan die onderwerpen, dan zien we ook hier een licht verband. De figuur hiernaast positioneert de onderwerpen voor po en vo naar fase en bijdrage vanuit Erasmus+/eTwinning. Hier zien we dat voor organisatorisch inbedding een hogere fase samenvalt met een aanzienlijke bijdrage, maar dat voor de kwaliteit van onderwijs juist geldt dat de bijdrage van Erasmus+/eTwinning groter is als de school nog in een lagere fase van ontwikkeling zit. **Met andere woorden, Erasmus+/eTwinning lijkt meer impact te hebben**

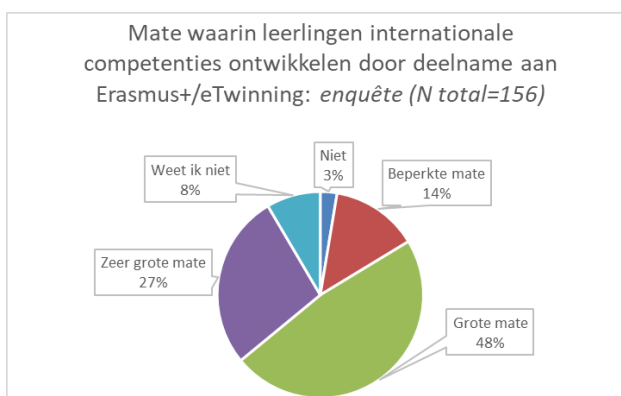
bij de eerste stappen tot verandering van leraren, kwaliteit en inbedding van thema's in het onderwijs en minder bij het breder inbedden van internationalisering van het onderwijs in de gehele school. Bij organisatorisch inbedding is dit juist andersom. Bij al verder ontwikkelde scholen helpt Erasmus+/eTwinning juist bij het organisatorisch breder inbedden van internationalisering binnen de school. Met andere woorden, de rol van Erasmus+/eTwinning in het inbedden van internationalisering verandert naar gelang de ontwikkelingsfase van de school.

Conclusie 3: Scholen ervaren veel impact door Erasmus+/eTwinning gerelateerd aan de organisatie, leerkrachten, onderwijskwaliteit en thema's in het onderwijs, resulterend in effecten voor leerlingen: De enquête en de casestudies resulteren in een positief oordeel over de impact van Erasmus+/eTwinning op de organisatie, leerkrachten, onderwijskwaliteit en thema's in het onderwijs. Deze impactstudie wijst uit dat scholen bredere impact waarnemen. Hierin zijn accentverschillen waar te nemen tussen po en vo scholen, grotere en kleinere scholen (>100 en <100 leraren) en scholen die aan één of aan meerdere typen internationaliseringsactiviteiten deelnemen. De scholen zien ook bredere impact op leerlingen in de mate waarin ze internationale competenties ontwikkelen door deelname aan Erasmus+/-

eTwinning (zie figuur hiernaast). Daarnaast heeft Erasmus+/eTwinning invloed op de keuzen die zij maken, ook na het po en vo onderwijs.

Conclusie 4: Scholen zien impact vooral binnen de eigen organisatie, daarna op (lokale) beleidsontwikkeling en als laatste bij andere scholen (delen van ervaringen):

Een verklaring hiervoor kan zijn dat scholen zien dat sommige thema's die zij binnen de internationale projecten behandelen ook tot gedachte-, en beleidsontwikkeling leidt in de regio waar zij opereren. Echter, andere scholen (in de regio) worden vaak toch (ook) als concurrent gezien waardoor uitwisseling van geleerde lessen minder vanzelfsprekend is.

Conclusie 5: Scholen zijn positief of het programma en de rol van het NA Erasmus+: De meerderheid van de scholen is van mening is dat de investeringskosten opwegen tegen de baten. Bijna de helft van de scholen vindt de verschillende programmaonderdelen elkaar in (zeer) grote mate versterken. ETwinning wordt door een aantal scholen (en daarbinnen door een select aantal leraren) gewaardeerd als instrument om contact te leggen met scholen die vergelijkbare ontwikkelbehoeftes hebben, maar aan de andere kant zijn er ook scholen die kritisch zijn op de functionaliteit. Vaak gebruikt deze laatste groep scholen andere digitale tools om samen te werken met buitenlandse scholen. De ondersteuning door het NA Erasmus+ in het bereiken van impact wordt door de meerderheid van de scholen zeer gewaardeerd.

In gesprekken met scholen kwamen een **aantal denkrichtingen** naar voren die scholen kunnen helpen om meer impact te bereiken:

- 1) Het NA Erasmus+ zou scholen meer kunnen stimuleren van elkaars ervaringen te leren. De bredere impact op andere scholen wordt als het minst beoordeeld. Dit terwijl scholen juist veel van elkaar kunnen leren. Het faciliteren van korte *Peer Learning Activities* rond specifieke thema's kunnen scholen in dit leerproces ondersteunen.
- 2) Voor met internationalisering beginnende scholen is het lastig om een volgende stap te zetten in het inbedden van geleerde internationale lessen in de organisatie. Het NA Erasmus+ zou een handreiking aan scholen kunnen bieden om institutionele inbedding van internationalisering te stimuleren. Eén van de suggesties van scholen is dat zij graag een tool in handen krijgen om een groter draagvlak te creëren voor internationalisering en een volgende stap te zetten.
- 3) Het NA Erasmus+ zou een belangrijkere faciliterende rol kunnen spelen in het vergroten van impact op programma niveau door scholen beter in staat te stellen om de projectuitkomsten met nationaal beleid in het po en vo te verbinden. Dit kan bijvoorbeeld liggen in het verbinden van de uitkomsten van verschillende projecten op vergelijkbare thema's en dit door de scholen gezamenlijk in te kunnen laten brengen in (nationale) beleidsdiscussies.
- 4) Het NA Erasmus+ zou haar boodschap richting scholen kunnen aanpassen omtrent de impact van internationalisering. Een aspect dat een grotere rol zou kunnen krijgen in de communicatie is dat impact een lange adem behoeft en dat dit pas vaak naar voren komt na een aantal projecten of jaren van betrokkenheid.

Daarnaast zou het interessant kunnen zijn dit onderzoek elke 3-5 jaar te herhalen om te zien of impact toeneemt op de scholen. Ook zou het interessant kunnen zijn de resultaten breder in Europa beschikbaar te stellen en mogelijk een vergelijkbare methodiek in andere landen uit te rollen om zodoende landen met elkaar te kunnen vergelijken.

1. Introductie

1.1 Het belang van internationalisering met impact

De kinderen van nu groeien op in een wereld die niet stopt bij de landsgrens. Het onderwijs heeft de belangrijke taak om leerlingen kennis te laten maken met de internationale en interculturele samenleving. Want om effectief te functioneren in de huidige maatschappij zul je ook 'internationaal vaardig' moeten zijn. Veel scholen in het primair en secundair onderwijs spelen hier al steeds meer op in. Internationaliseren in het basis- en primair onderwijs is samen met de leerlingen 'over grenzen heen kijken', zodat ze hun wereld vergroten. Door leerlingen op jonge leeftijd te laten kennismaken met de internationale en interculturele samenleving, krijgen ze een breder perspectief en worden ze toegerust op het functioneren in deze samenleving. Daarnaast bevordert internationalisering de professionalisering van de leerkrachten en verrijkt het curriculum op scholen. Internationaliseren is niet een 'extraatje', maar een noodzakelijke bouwsteen om kwalitatief goed onderwijs te geven.

De Europese Unie ondersteunt met Erasmus+ voor het primair onderwijs (po) en het voortgezet onderwijs (vo) de educatieve, professionele en persoonlijke ontwikkeling van deelnemers in Europa en daarbuiten. Erasmus+ werkt daarbij via drie actielijnen: Mobiliteit (KA1), Strategische Partnerschappen (KA2) en Beleidsontwikkeling (KA3). Het programma biedt po/vo deelnemers de mogelijkheid om kennis en ervaring op te doen in binnen- en buitenland¹. eTwinning is de online community voor scholen in Europa. Het is een platform voor onderwijspersoneel dat werkzaam is in een po, vo of mbo school in één van 44 deelnemende landen. Het doel van het platform is het ondersteunen van communicatie, samenwerking, projectontwikkeling en delen. eTwinning wordt medegefinancierd door Erasmus+². Het platform is ook bestemd voor leerlingen.

Op individueel niveau beogen Erasmus+ en eTwinning communicatieve en interculturele vaardigheden van deelnemers po/vo (personeel en leerlingen) te verbeteren. Ook doen zij soft skills en talenkennis op. Deelnemers aan het programma Erasmus+ voor po/vo worden bovendien uitgedaagd om competenties te ontwikkelen die belangrijk zijn om actief deel te nemen aan de maatschappij. Het programma wil daarnaast de kwaliteit van po/vo onderwijs verbeteren. Erasmus+ en eTwinning voor de po/vo sectoren leveren zo een bijdrage aan welvaartsgroei, sociale cohesie, duurzaamheid, diversiteit en inclusie en gelijke kansen in Europa. Er zijn natuurlijk veel andere actoren en factoren die bij veranderingen in deze sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen een rol spelen. In deze complexe omgeving dragen de Erasmus+ projectresultaten, direct en indirect, bij aan grotere sociale en maatschappelijke veranderingen.

Het Nationaal Agentschap (NA) Erasmus+ geeft in haar doelstellingen aan dat het belangrijk is dat de projecten van Erasmus+ zoveel mogelijk effect hebben en zoveel mogelijk slagen³. Om die reden besteedt het NA Erasmus+ veel aandacht aan de impact van het programma op het individu, organisatie en de maatschappij.

Om inzicht te krijgen in dit proces heeft NA Erasmus+ een impacttool ontwikkeld om de projectaanvragers vanuit de po/vo sectoren goed op weg te helpen. Het helpt de projectaanvragers om de gewenste en verwachte impact in kaart te brengen en deze te vertalen naar een concreet projectontwerp. Zo sluiten de projectactiviteiten en de

¹ Aan het Erasmus+ programma deden in de periode 2014-2020 alle 28 toenmalige EU-lidstaten mee, plus IJsland, Liechtenstein, Noorwegen, Turkije, Servië en Noord-Macedonië. Vanaf 2021 is het Verenigd Koninkrijk geen EU-lidstaat mee en ook geen deelnemer meer aan Erasmus+ en eTwinning. Voor de deelnemende landen zie ook: [Programme guide | Erasmus+ \(europa.eu\)](#)

² [eTwinning - Homepage](#)

³ [Impacttool mobiliteit | Erasmus+ \(erasmusplus.nl\)](#)

bijbehorende projectresultaten straks beter aan op de gewenste impact. Of zoals Lem Eupen, Directeur NA Erasmus+ Onderwijs en Training het verwoordt: "Als je naar het buitenland gaat om een stage te volgen, te studeren, of om les te geven, dan is dat geen losstaande activiteit. Voor alle projecten Erasmus+ is de vraag van belang: aan welke fundamentele verandering draag je bij, op individueel, organisatie- en maatschappelijk niveau?"⁴.

Inzicht in de impact, zowel de verwachte impact (outcome) als de gewenste impact (impact), draagt bij aan twee prioriteiten van het NA Erasmus+ ten aanzien van het Erasmus+ programma:

- **Value for Money**; het programma wil op een goede manier verantwoording afleggen over behaalde programma resultaten. Dit gaat verder dan verantwoording over de directe besteding van middelen (economy/efficiency) en behelst ook verantwoording over de mate van structurele veranderingen die subsidieontvangers bereiken (effectiveness/equity).
- **Knowledge management**; het programma bevordert kennisontwikkeling op het gebied van internationalisering en toepassing van deze nieuw verworven kennis door onderwijsinstellingen. Onderzoek speelt een belangrijke rol bij de interpretatie van programmaresultaten en, in het bijzonder, in de vertaling van deze resultaten naar bruikbare inzichten die organisaties beter ondersteunen bij het opzetten en ontwikkelen van doelgerichter en effectiever onderwijs.

Het NA Erasmus+ wil dus bereiken dat er inzicht is in veranderingen voor leerlingen, professionals en organisaties uit de po/vo sectoren als gevolg van deelname aan Erasmus+ en eTwinning projecten. Hierbij, en ook in dit onderzoek, is het NA Erasmus+ met name geïnteresseerd in de opbrengsten en welke concrete aspecten hebben bijgedragen aan positieve dan wel negatieve en kortdurende dan wel blijvende veranderingen op onder andere persoonlijk, organisatorisch en professioneel gebied.⁵

1.2 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het hoofddoel van deze onderzoeksopdracht bestaat erin het NA Erasmus+ informatie te verschaffen over het effect van het programma Erasmus+ en eTwinning:

- op de **internationalisering** en de Europese dimensie in po/vo scholen in Nederland;
- de **organisatie**(ontwikkeling) in po/vo scholen;

Tevens kijkt het onderzoek naar hoe het programma Erasmus+ en eTwinning bedraagt:

- aan het **verbeteren van de kwaliteit** van het onderwijs op po/vo scholen; de impact op leerlingen; en het verwezenlijken van de prioriteiten die in dit kader door de EU zijn vooropgesteld.

Het onderzoek vindt plaats in het kader van de impact strategie van het NA Erasmus+ en draagt bij aan een goede verantwoording van bestede middelen en een indicatie van de meerwaarde die internationale mobiliteit, strategische partnerschappen en eTwinning bieden voor de kwaliteit van onderwijs en individuele (beroeps)vaardigheden. Daarnaast verbreedt het onderzoek de kennis over wat werkt en wat niet werkt in internationalisering en dit helpt het NA Erasmus+ om po/vo scholen beter te ondersteunen bij het opzetten van doelgerichter en effectiever onderwijs door middel van internationalisering. In de bijlage is de lijst met gedetailleerde onderzoeksvragen opgenomen (met een korte beantwoording).

⁴ De impact van Erasmus+ | Erasmus+ (erasmusplus.nl)

⁵ Het Vlaamse Erasmus+ agentschap Epos (<https://www.epos-vlaanderen.be/>) voert een vergelijkbaar impactonderzoek uit in de Vlaamse context.

1.3 Analysekader voor het onderzoek

Gegeven het doel van het onderzoek in het verkrijgen van inzicht in de impact van de Erasmus+ programmaonderdelen (KA1, KA2 (strategische partnerschappen én partnerschappen voor schooluitwisseling), en eTwinning op internationalisering, organisatieontwikkeling en kwaliteit van onderwijs en leerlingen voor de po/vo sectoren, stellen we voor om een **realistisch evaluatie perspectief** te kiezen.⁶ Vertrekpunt bij een realistische evaluatie is altijd de volgende vraag: '**welke interventie, voor wie, en onder welke omstandigheden, leidt tot welke uitkomst**', om daarmee lessen te trekken over welke concrete aspecten hebben bijgedragen aan de outcomes en impact van Erasmus+ projecten. Hieronder beschrijven we kort deze benadering en welke informatie verzameld moet worden om de informatiebehoefte te vervullen.

Welke interventie...

Het onderzoek kijkt naar:

- **Kernactie 1 (KA1): individuele leermobiliteit** houdt in dat studenten, docenten, vrijwilligers, jeugdwerkers en jongeren individueel voor een opleiding naar het buitenland gaan. Organisaties kunnen studenten en medewerkers uit deelnemende landen ontvangen, of hun eigen mensen uitzenden, voor onderwijs, een opleiding, leertrajecten of vrijwilligerswerk. In het po/vo gaat het om mobiliteitsprojecten van personeel. Hierbij kan het gaan om onderwijsopdrachten; gestructureerde cursussen of opleidingsevenementen in het buitenland; en jobshadowing.
- **Kernactie 2 (KA2): strategische partnerschappen:** Deze samenwerkingsprojecten zijn gericht op het versterken van de activiteiten van deelnemende organisaties, door de uitwisseling en ontwikkeling van nieuwe werkwijzen en methoden met beoogde impact op lokaal, regionaal en (inter)nationaal niveau. Organisaties binnen het primair en voortgezet onderwijs werken hierbij langdurig samen met Europese onderwijsinstellingen en organisaties.
- **Kernactie 2 (KA2): partnerschappen voor schooluitwisselingen:** Scholen kunnen ook een partnerschap voor schooluitwisselingen opzetten. Hierbij kan het gaan om uitwisselingen van korte duur van groepen leerlingen (3 dagen tot 2 maanden); langdurige studiemobiliteit van scholieren (2 tot 12 maanden); gezamenlijke opleidingsevenementen van korte duur voor personeel (3 dagen tot 2 maanden); en langdurige onderwijs- of opleidingsopdrachten voor personeel (2 tot 12 maanden).
- **eTwinning:** Dit Europese programma biedt een online community voor scholen in Europa. Leerkrachten uit de deelnemende landen gebruiken na registratie de hulpmiddelen om met elkaar in contact te komen, ideeën en praktijkvoorbeelden uit te wisselen, samen te werken in groepen, samen te leren tijdens online leerevenementen en projecten uit te voeren. eTwinning wordt ook actief ingezet in de klas om leerlingen internationale ervaring op te laten doen via digitale communicatie met leerlingen uit andere landen. Aan het programma zijn geen subsidies of voorwaarden verbonden en er zijn geen persoonlijke ontmoetingen vereist.

...voor wie...

Het onderzoek kijkt naar Nederlandse scholen in het po en vo. Ten aanzien van de betrokkenheid bij partnerschappen kunnen scholen hoofdaanvrager zijn, of partner zijn in een breder consortium. Internationaliseringsactiviteiten kunnen veranderingen teweeg brengen op po/vo scholen bij directie/management; bij ondersteunende afdelingen; bij leerkrachten; maar uiteindelijk ook bij leerlingen en hun ouders/verzorgers. De outcomes en impact kunnen verschillen per doelgroep en ook kunnen de verschillende programmaonderdelen (KA1, KA2)

⁶ Zie ook Pawson, R., & Tilley, N. (1997). An introduction to scientific realist evaluation. In E. Chelimsky & W. R. Shadish (Eds.), *Evaluation for the 21st century: A handbook* (p. 405–418). Sage Publications, Inc.

en eTwinning in verschillende maten outcomes en impact teweeg brengen bij de doelgroepen.

...en onder welke omstandigheden...

De outcomes en impact verschillen niet alleen ten aanzien van de doelgroepen, maar ook ten aanzien van de context van de po/vo school. Zo kunnen po/vo scholen die net hun eerste stappen hebben gezet op het gebied van internationalisering andere outcomes en impact patronen laten zien dan scholen die al langer actief zijn met bijvoorbeeld eTwinning en reeds in meerdere Erasmus+ programma's hebben geparticipeerd. Hetzelfde geldt voor de identiteit van po/vo scholen en de rol die internationalisering op deze scholen speelt. Po/vo scholen waarbij internationalisering een belangrijke rol speelt in de identiteit laten waarschijnlijk andere outcomes en impact patronen zien dan scholen waar internationalisering geen onderdeel uitmaakt van de identiteit. Een andere factor die van invloed kan zijn op verschillen in outcomes en impact patronen op het gebied van internationalisering is het verschil in grootte van de po/vo scholen. De vraag is in hoeverre leraren, leerlingen en ander personeel in een relatief kleine po/vo school wellicht grotere moeilijkheden ondervinden om op grote schaal, en structureel, deel te nemen aan een uitwisseling of stage in het buitenland, dan op relatief grotere scholen. Daarnaast kunnen po/vo scholen in de randstad en buiten de randstad andere outcomes en impact patronen laten zien. Hierbij kan de demografische samenstelling en/of grootstedelijke problematiek ook een rol spelen.

Andere factoren die in het onderzoek meegenomen kunnen worden zijn of po/vo scholen twee- of meertalig onderwijs aanbieden en aangesloten zijn bij netwerken op dit gebied (VVTO, TIO- en LinQ-netwerken); of po/vo scholen ook van andere subsidies gebruikmaken (bijvoorbeeld IPV subsidies (nu IFO)); dat po/vo scholen inzetten op Internationalisation at Home (IaH) activiteiten of dat scholen inzetten op internationale onderwijsconcepten zoals IPC (International Primary Curriculum) voor po scholen of aansluiten op het Global Citizen Network, het Unesco-scholennetwerk en EPAS netwerk voor vo scholen.

...leidt tot welke uitkomst?

In het in kaart brengen van impact gaan we uit van een normatief kader hoe verschillende Erasmus+/eTwinning activiteiten tezamen kunnen bijdragen aan organisatieontwikkeling; ontwikkeling leraren en leerlingen; en verbeteren kwaliteit van onderwijs.

Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende begrippen⁷:

- **OUTPUT:** Dit wordt gerealiseerd onder volledige controle van het project. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om het aantal leraren of leerlingen dat getraind is; materialen die ontwikkeld zijn etc. De outputs vallen buiten de scope van deze studie, maar zijn wel het vertrekpunt om outcomes en impact te bereiken (zonder outputs geen impact).
- **OUTCOME:** Dit betreft de verwachte impact met directe invloed. Het NA Erasmus+ definieert in het kader van KA2 projecten outcomes (expected impact) als de (kleinere) veranderingen die het resultaat zijn van de uitgevoerde activiteiten. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om breder benutten van materialen, of het betrekken van een grotere groep leraren in internationalisering
- **IMPACT:** dit betreft gewenste impact met indirecte invloed. De impact (desired impact) refereert aan de grotere en bredere (sociaal-maatschappelijke) veranderingen die ook plaatsvinden door andere actoren en factoren.⁸ In aanvulling op de NA Erasmus+ definities, stellen we voor om ook duurzame inbedding van internationalisering in de schoolorganisatie als impact mee te nemen; immers, dit is ook afhankelijk van andere actoren en factoren.

⁷ Zie Erasmus+ impact tool: <https://www.erasmusplus.nl/impacttool-mobiliteit>

⁸ [Impacttool mobiliteit | Erasmus+ \(erasmusplus.nl\)](#)

1.4 Het onderzoek

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is een enquête uitgevoerd onder scholen die ondersteund zijn door Erasmus+ en/of eTwinning in de tijdperiode 2014-2019 (contracten Erasmus+ 2014-2019; eTwinning sinds 2014). Aanvullend zijn vier casestudies uitgevoerd om een beter beeld te krijgen van de impact van Erasmus+/eTwinning op een po en vo school.

Enquête onder scholen

Het doel van de enquête is om inzicht te verkrijgen in de impact van deelname aan Erasmus+ en eTwinning activiteiten. Hierbij wordt gekeken naar de outcomes en impacts op organisatieniveau en hoe internationalisering heeft bijgedragen aan de bredere kwaliteitsverbetering van het onderwijs, leraren en leerlingen. In deze enquête zijn vragen opgenomen over de achtergrond kenmerken van scholen, stand van zaken op het gebied van organisatie ontwikkeling, ontwikkeling van leraren, kwaliteit van onderwijs, thema's in het onderwijs en uitkomsten voor leren. Ten slotte, zijn nog enkele vragen opgenomen over kosten en baten van internationalisering, de mate waarin Erasmus+ projecten (en verschillende programmaonderdelen) en eTwinning elkaar versterken en de ondersteuning van NA Erasmus+ voor het bereiken van impact. Voor meer informatie zie Bijlage 2 met de vragenlijst.

Een uitnodiging is verstuurd aan alle 750 scholen die aan Erasmus+/eTwinning deelgenomen hebben genomen in de tijdperiode 2014-2019. Dit omvat KA101 projecten (mobiliteitsprojecten in schoolonderwijs), KA201 projecten (strategische partnerschappen in het schoolonderwijs), KA219/KA229 projecten (strategische partnerschappen voor schooluitwisseling) of eTwinning. In totaal bevat de respons 47 po, 140 vo scholen en 4 scholen die zowel po als vo aanbieden. Splitsen we de respons verder uit dan zien we dat 21% van de scholen een zelfstandige school is en 79% van de scholen onderdeel is van een koepel of een stichting. De onderstaande tabel geeft weer aan welke internationaliseringsactiviteiten de scholen hebben deelgenomen. De enquête is in de maand september uitgezet en in totaal zijn er 2 reminders uitgestuurd.

TABEL 2.2 OVERZICHT RESPONS PER INTERNATIONALISERINGSACTIVITEIT

	Kernactie (KA1): Individuele Mobiliteit	1 Kernactie 2 (KA2) Strategische Partnerschappen	2 Kernactie (KA2); School Exchange Partnerships	2 eTwinning
po	33	6	10	13
vo	51	50	100	51
po en vo	1	2	1	1
Totaal	85	58	111	65

Casestudies

In aanvulling op de analyse van bestaande informatie bij het NA Erasmus+ en ter flankering van de enquête, zijn vier case studies uitgevoerd op po/vo scholen. De scholen zijn geselecteerd op basis van achtergrondkenmerken en de outcomes en impact patronen die uit de enquête naar voren komen. De cases studies bestonden uit 3 onderzoeksactiviteiten:

- 1) Bestudering aanwezige documentatie NA Erasmus+ over de school (aanvragen, projectverslagen, statistieken etc.)
- 2) Interviews (of groepsinterview) met
 - a. Schooldirectie en ondersteunende diensten (verantwoordelijk voor internationalisering);

- b. Coördinator
 - c. Leerkrachten
 - d. Leerlingen
- 3) Schrijven kort verslag, impact-portret of inspiratieverhaal

Casestudies hebben plaatsgevonden bij scholen in Bergen op Zoom, Den Haag, Elsloo (Aelse) en Zwolle.

Analyse

De enquêteresultaten en case studies zijn in gezamenlijkheid geanalyseerd om tot een overkoepelend beeld te komen van de impact van Erasmus+ en eTwinning. In het analyseren van de enquêteresultaten zijn ook aanvullende significantietesten (Chi-kwadraattoets) uitgevoerd om te toetsen om twee populaties van elkaar verschillen. Hierbij is gekeken naar het verschil tussen po en vo scholen, grotere scholen (>100 leerkrachten) en kleinere scholen (<100 leerkrachten), en tussen scholen die aan één type interventie deelnamen en aan meerdere interventies.

2. Impact op organisatorisch inbedding van internationalisering

2.1 Inleiding organisatorische inbedding

Een belangrijke voorwaarde voor internationalisering binnen het po en vo is dat internationalisering organisatorisch is ingebed in de organisatie. Het gaat hierbij onder andere om een duidelijke visie en strategie op internationalisering is opgeschreven in een beleidsplan, of er een goede ondersteuningsstructuur is van internationaliseringsactiviteiten, of er een duidelijk financieel kader is voor internationalisering, of leraren structureel worden gefaciliteerd in het ontwikkelen van internationale competenties en of scholen deelnemen aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten. Het belang van een goede organisatorische inbedding van internationaliseringsactiviteiten komt naar voren in de Erasmus+ kwaliteitsstandaarden⁹ maar speelt ook een belangrijke rol in de accreditatie voor po en vo scholen sinds 2020, naar voorbeeld van de 'charters' voor het mbo en ho. Organisaties met een Erasmus+ Accreditatie laten zien dat zij duidelijke en toekomstbestendige internationaliseringsplannen (Erasmus Plan) hebben waar ze de komende jaren verder mee aan de slag gaan om uiteindelijk hun onderwijsaanbod te verbeteren. Hiermee erkennen ze tevens de eerdergenoemde kwaliteitsstandaarden. Eerdere evaluaties van Erasmus+ laten zien dat de kwaliteit en effectiviteit van mobiliteitsacties wordt vergroot door het opstellen van een ontwikkelplan voor KA1 aanvragen. Dit zet scholen aan om beter na te denken over de strategische lange termijn aanpak¹⁰.

2.2 Stand van zaken en ontwikkeling over de tijd

Deze paragraaf omvat een beschrijving van de mate waarin internationalisering organisatorisch is ingebed bij de ondervraagde scholen. We vragen naar de mate waarin de volgende aspecten aanwezig zijn:

- **Visie en strategie:** variërend van dat internationalisering ad hoc wordt besproken in directie-overleggen gerelateerd aan concrete initiatieven (fase 1); internationalisering een regulier agendapunt is in directie-overleggen (fase 2); de schooldirectie heeft internationalisering opgenomen in concrete beleidsplannen en strategieën (fase 3).
- **Ondersteuning structuur:** variërend van dat voor iedere internationaliseringsactiviteit ondersteuning apart geregeld dient te worden (fase 1); dat een kerngroep van personeelsleden alle internationaliseringsactiviteiten ondersteunt (fase 2); de aanwezigheid van een organisatie-brede ondersteuningsstructuur voor internationaliseringsactiviteiten (fase 3).
- **Financiering:** variërend van dat financiering van internationalisering plaats vindt binnen subsidieprogramma's (zoals Erasmus+) (fase 1); naast gesubsidieerde activiteiten is er aandacht voor internationalisering, gebruikmakend van eigen middelen van de school (en/of ouderbijdrage) (fase 2); Internationalisering is opgenomen in de begroting van de school als middel om specifieke doelen na te streven (fase 3).
- **HR-beleid:** variërend dat ontwikkeling van internationale competenties op ad hoc basis, op verzoek van de leraar, wordt besproken in functioneringsgesprekken (fase 1); ontwikkeling van internationale competenties wordt op ad hoc basis besproken in functioneringsgesprekken (fase 2); ontwikkeling van Internationale competenties wordt

⁹ European Commission (2020). Erasmus Quality Standards for mobility projects in the fields of adult education, vocational education and training, and school education

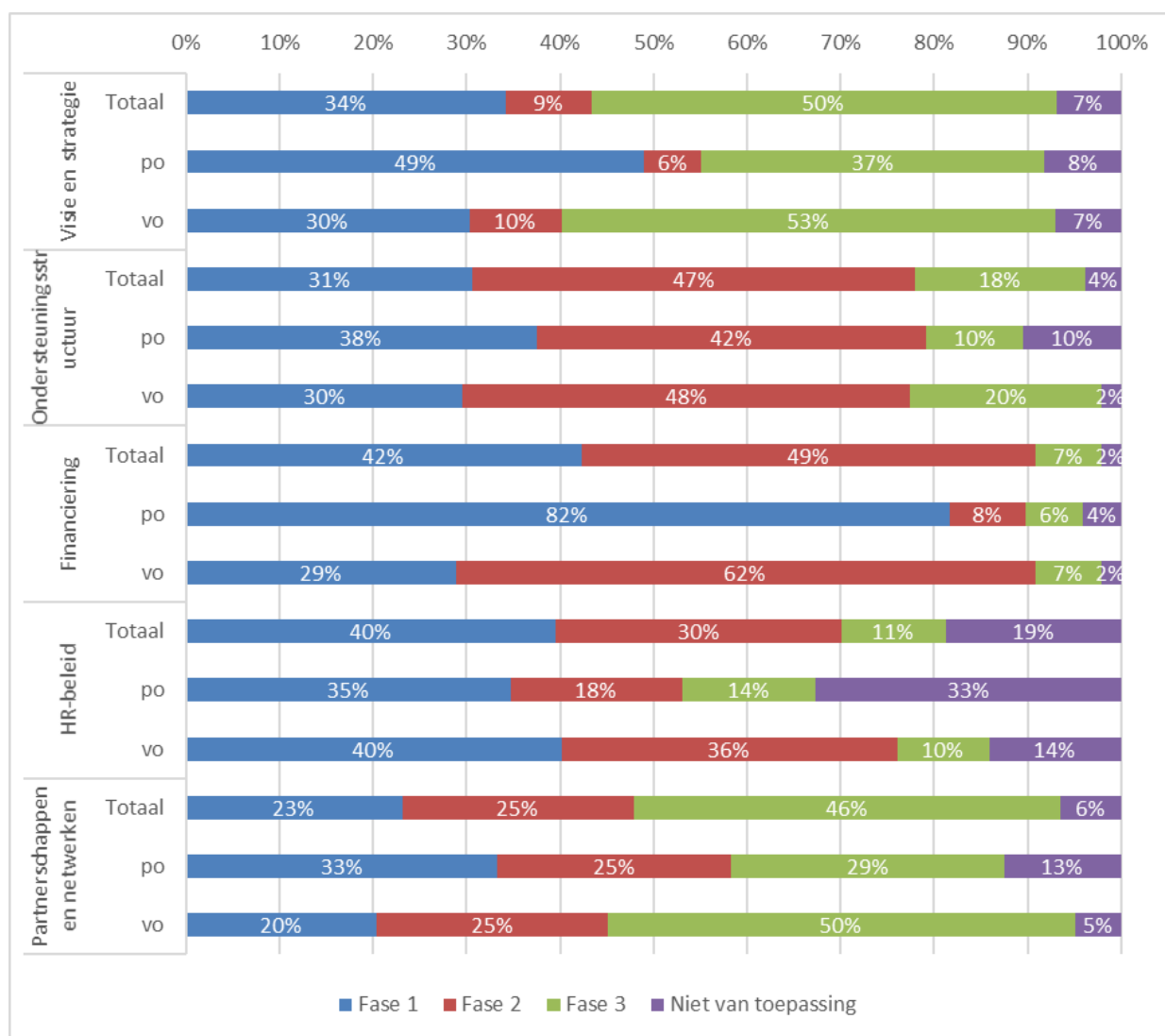
¹⁰ Ecorys (2017). Midterm evaluation Erasmus+. National Report the Netherlands. Ministry of Education, Culture and Science & Ministry of Health, Welfare and Sport. Rotterdam, 10 Februari 2017.

standaard besproken in functioneringsgesprekken (bijvoorbeeld als onderdeel van een persoonlijk ontwikkel plan (POP)) (fase 3).

- **Partnerschappen en netwerken:** variërend van incidentele deelname (één keer in de vier/vijf jaar) van een school aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen (fase 1); regelmatig deelname (één keer in de twee/drie jaar) aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen (fase 2); systemische (ieder jaar) deelname aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen (fase 3).

Figuur 2.1 hieronder geeft een overzicht van mate waarin de hierboven genoemde elementen voorkomen binnen de scholen die de enquête hebben ingevuld.

FIGUUR 2.1 STAND VAN ZAKEN ORGANISATORISCHE INBEDDING INTERNATIONALISERING (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=191; N po=49; N vo=142)

In totaal heeft **de helft van alle scholen internationalisering opgenomen in een beleidsplan/ -strategie** (dit is 37% van alle po scholen en 53% van de vo scholen). Echter in een derde van de gevallen (34%) wordt internationalisering ad hoc besproken in directie-overleggen gerelateerd aan concrete initiatieven. Dit is in ongeveer de helft van de po scholen het geval

(49%) en drie op de tien vo scholen (30%). Er zijn geen significante verschillen geconstateerd tussen po en vo scholen.

In ongeveer **de helft van de scholen (47%) ondersteunt een kerngroep van personeelsleden alle internationaliseringsactiviteiten**, terwijl bijna een derde (31%) van de scholen iedere internationaliseringsactiviteit apart geregeld dient worden en daardoor niet structureel wordt ondersteunt. Echter in een vijfde van de gevallen (18%) is er een organisatie-brede ondersteuningsstructuur voor internationaliseringsactiviteiten. Er zijn hierin geen grote verschillen zichtbaar tussen po en vo scholen.

Kijken we naar de wijze waarop internationalisering is gefinancierd zien we dat **bijna de helft (49%) van de scholen naast gesubsidieerde activiteiten gebruik maakt van eigen middelen van de school (en/of ouderbijdrage)**, terwijl bij vier op de tien scholen (42%) financiering van internationalisering alleen plaatsvindt door subsidies. Ongeveer 7% van de scholen geeft aan dat Internationalisering is opgenomen in de begroting van de school als middel om specifieke doelen na te streven. Grote significante verschillen zijn zichtbaar tussen po en vo scholen, met 82% van de vo scholen die internationalisering ad hoc financiert vanuit subsidies, terwijl dit geldt voor 29% van de vo scholen¹¹. Juist de meerderheid (62%) van de vo scholen combineert subsidiegelden met eigen middelen.

In vier op de tien (40%) van de scholen wordt de ontwikkeling van internationale competenties van leraren op ad hoc basis besproken in functioneringsgesprekken op verzoek van de leraar, terwijl in een derde (30%) van de scholen de ontwikkeling op ad hoc basis wordt besproken in functioneringsgesprekken. In een tiende (11%) van de scholen worden Internationale competenties standaard besproken in functioneringsgesprekken. Er zijn verschillen tussen po en vo scholen, met name het groter aandeel van vo scholen dat op ad hoc basis de ontwikkeling van internationale competenties bespreekt tijdens functioneringsgesprekken.

Tot slot, als we kijken naar de internationale partnerschappen en netwerken waarin scholen zich verkeren dan zien we dat **in bijna de helft van de scholen (46%) systemisch (ieder jaar) deelneemt aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen**. Daarentegen neemt een vierde (24%) van de scholen incidenteel deel aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen. Een vergelijkbare groep (25%) neemt regelmatig hieraan deel. Po en vo scholen verschillen, met een groter deel van vo scholen die systemisch (ieder jaar) deelneemt aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen (50% versus 29% bij po scholen)¹².

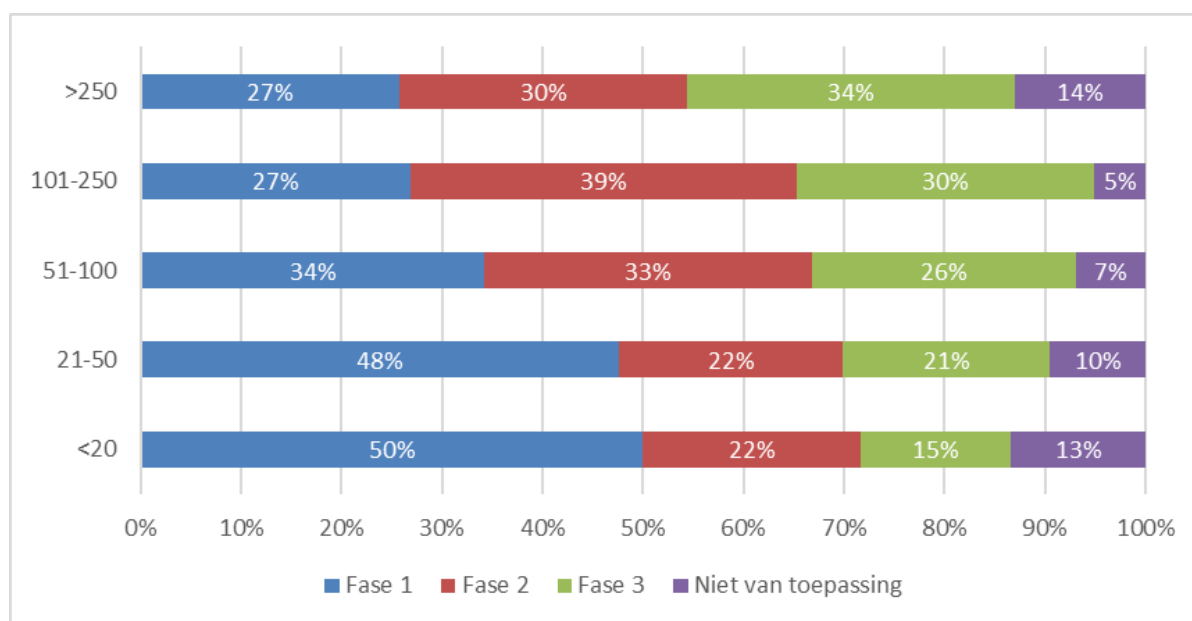
Concluderend, over de fase waarin scholen verkeren in de mate van organisatorische inbedding van internationalisering zien we dat scholen het beste scoren op de visie en strategie en partnerschappen en netwerken. Respectievelijk 50% en 46% zit in fase 3. Scholen scoren minder goed op financiering van internationalisering (7% zit in fase 3). Daarnaast valt verder op dat po en vo sterk verschillen in de fase waarin ze zich begeven. **Een groter aandeel van po scholen zit in de eerste fase van organisatorische inbedding, met uitzondering van HR-beleid**.

Vergelijken we de scholen naar grootte (aantal leraren werkzaam) dan zie we in figuur 2.2 dat hoe groter de school des te vaker internationalisering beter is ingebed in de organisatie (gemiddeld 34% van de scholen die meer dan 250 leraren in dienst hebben zit in fase 3, terwijl dit 15% is van de scholen die minder dan leraren in dienst hebben).

¹¹ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

¹² De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

FIGUUR 2.2 GEMIDDELD PERCENTAGE VAN STAND VAN ZAKEN ORGANISATORISCHE INBEDDING INTERNATIONALISERING, NAAR SCHOOLGROOTTE

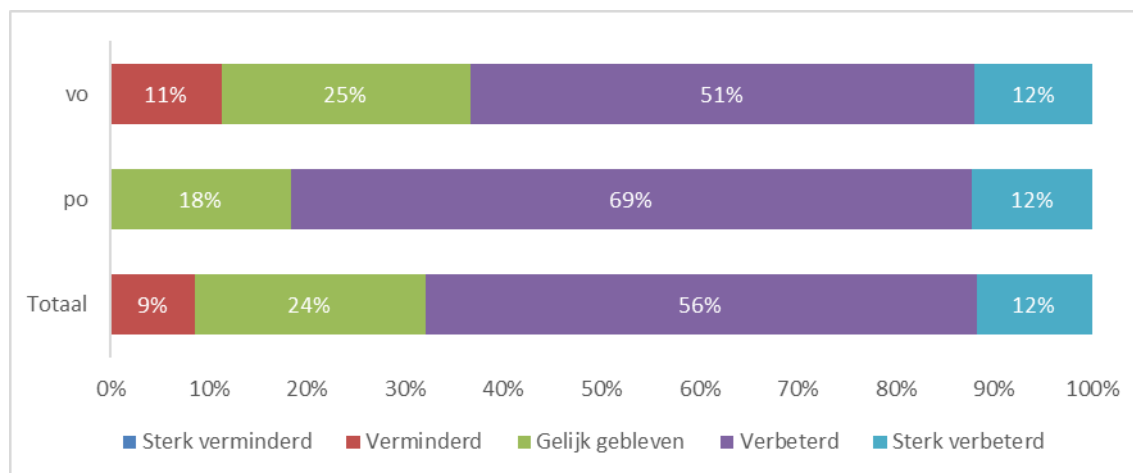

Bron: enquête (N=190)

Grote en kleine scholen verschillen op hun fasering op visie en strategie en financiering. Relatief meer kleine scholen zitten in fase 1 in vergelijking met grote scholen die relatief vaker in fase 2 of 3 zitten.¹³

Kijken we naar de ontwikkeling in de tijd, dan rapporteren de scholen die de enquête hebben ingevuld **overwegend een positieve ontwikkeling** (zie figuur 2.3).

FIGUUR 2.2 DE MATE WAARIN DE ORGANISATORISCHE INBEDDING VAN INTERNATIONALISERING VERBETERD, GELIJK, GEBLEVEN OF VERMINDERD OVER DE PERIODE 2014-2020 (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=191; N po=49; N vo=142)

Rond de 68% van de scholen geeft aan dat de organisatorische inbedding (sterk) verbeterd is over de periode 2014-2020. Bijna een kwart van de scholen (24%) geeft aan dat dit gelijk is gebleven, terwijl 9% van de scholen aangeeft dat het is verminderd. Een veel genoemde

¹³ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

verklaring voor de vermindering is de impact van de COVID-19-crisis die het niet mogelijk maakt om internationale activiteiten te ondernemen.

Vergelijken we de ontwikkeling tussen po en vo scholen dan zie dat een hoger percentage van de po scholen aangeeft dat de organisatorische inbedding (sterk) is verbeterd (namelijk 81%) in vergelijking met vo scholen (63%). Een kleine groep van 18% (po) en 25% (vo) vindt dat het gelijk is gebleven. Ten slotte, 11% van de vo scholen geeft aan dat de organisatorische inbedding van internationalisering verminderd is in de periode 2014-2020. Deze verschillen zijn echter niet significant¹⁴. Vergelijken we de uitkomsten tussen grote scholen (met meer dan 100 leraren) en kleine scholen (minder dan 100 leraren) dan zien we ook geen significante verschillen¹⁵.

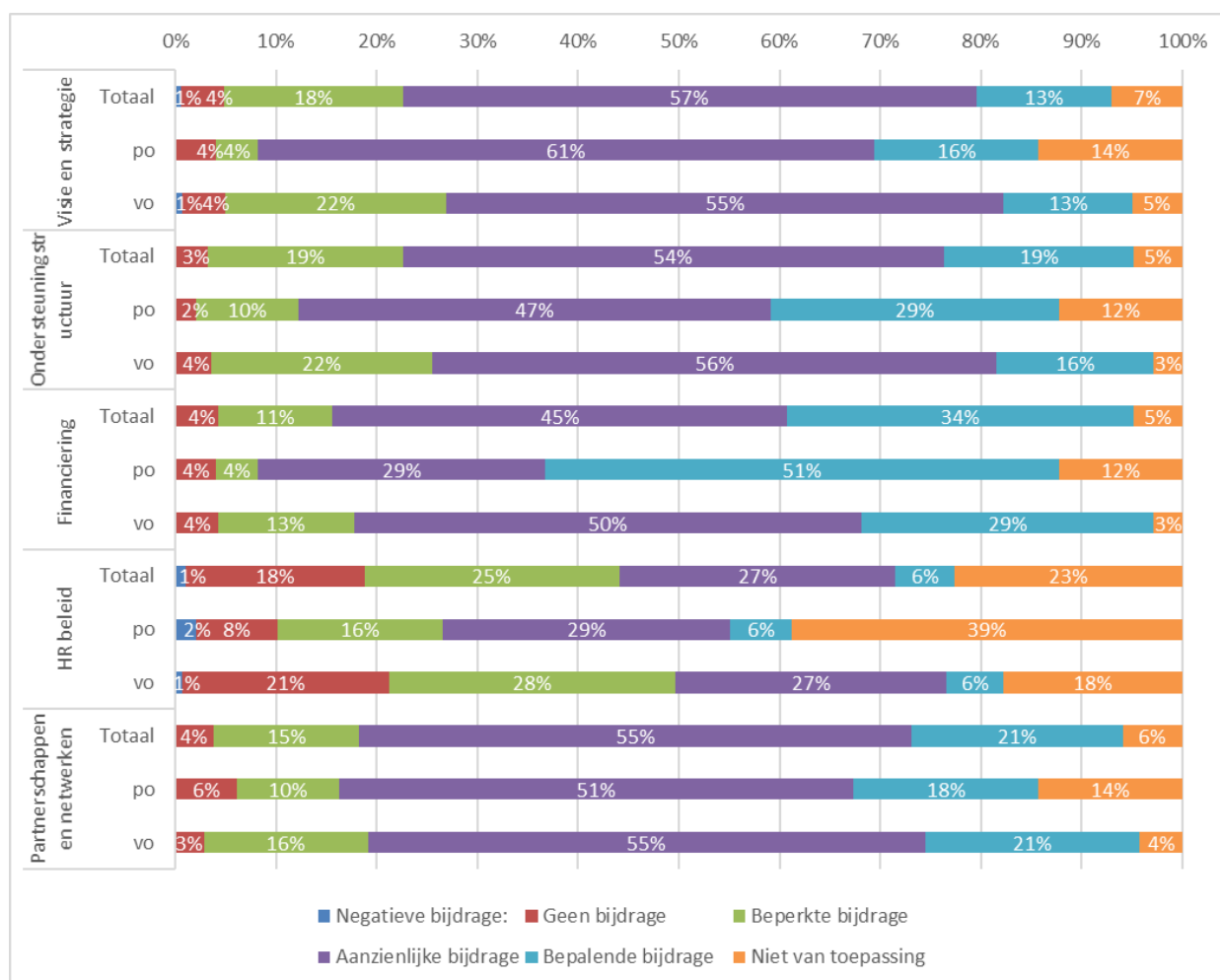
2.3 Bijdrage aan organisatorische inbedding van internationalisering

In de vorige paragraaf is al geconcludeerd dat scholen over het algemeen een positieve ontwikkeling rapporteren over de periode 2014-2020. De vraag is in welke mate Erasmus+/eTwinning heeft bijgedragen aan de organisatorische inbedding van internationalisering in de scholen. Daarom is scholen gevraagd om aan te geven welke bijdrage Erasmus+/eTwinning heeft geleverd aan de huidige stand van zaken van organisatorische inbedding van internationalisering in de school (zie figuur 2.4).

¹⁴ De Chi-kwadraat-toets toont hier geen significant verschil.

¹⁵ De Chi-kwadraat-toets toont hier geen significant verschil.

FIGUUR 2.3 DE MATE WAARIN ERASMUS+/ETWINNING EEN BIJDRAGE HEeft GEELEVERD AAN DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN VAN ORGANISATORISCHE INBEDDING VAN INTERNATIONALISERING IN DE SCHOOL (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=190; N po=49; N vo=141)

Uit figuur 2.4 blijkt dat scholen over het algemeen een grote bijdrage toedichten van Erasmus+/eTwinning aan de huidige manier waarop internationalisering is georganiseerd in de school. Gemiddeld twee derde van de scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke tot bepalende bijdrage heeft gehad. De bijdrage is met name groot (aanzienlijk en bepalende bijdrage) in de financiering van internationalisering op school (89%), voor deelname aan partnerschappen en netwerken (76%), het opzetten van een ondersteuningsinfrastructuur (73%), en ontwikkeling van een visie en strategie op internationalisering (70%). Dit geldt in minder mate voor HR-beleid, maar nog steeds een derde (33%) van de scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning hier een aanzienlijke tot bepalende bijdrage aan heeft geleverd. Een beperkte groep scholen geeft aan dat Erasmus+ geen of een negatieve bijdrage heeft geleverd.

Vergelijken we po en vo scholen, dan zien we dat po scholen op verschillende aspecten positiever zijn over de bijdrage van Erasmus+/eTwinning dan vo scholen. Een hoger percentage van po scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke en bepalende bijdrage heeft geleverd aan de visie en strategie (78% voor po versus 72% voor vo); ondersteuning structuur (76%; 72%); financiering (80%; 79%)¹⁶; HR-beleid (35%; 33%). Vo scholen

¹⁶ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

zijn daarentegen positiever over de bijdrage van Erasmus+/eTwinning aan partnerschappen en netwerken (77% voor vo en 69% po).

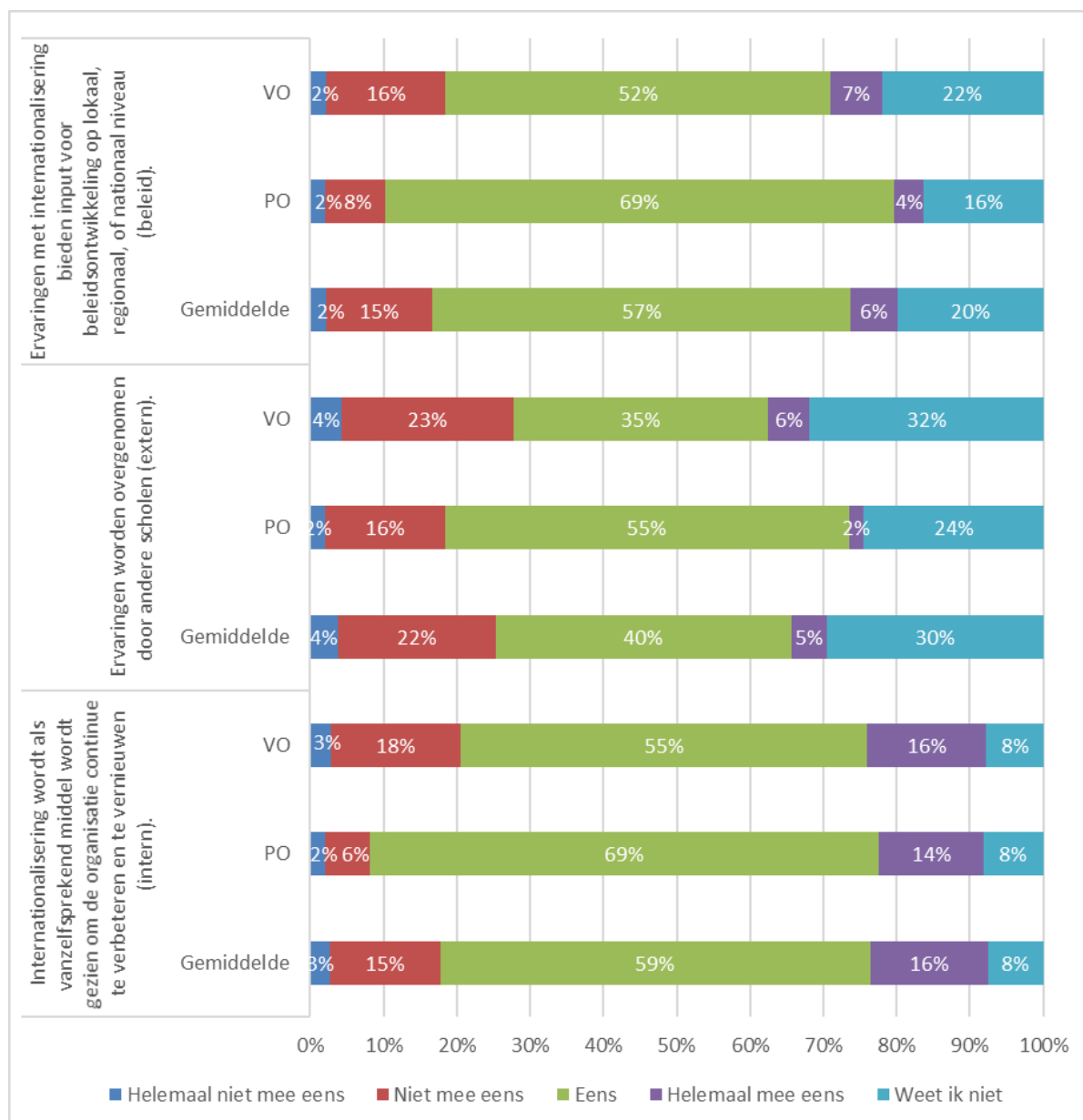
Vergelijken we de uitkomsten van grote scholen (met meer dan 100 leraren) en kleine scholen (minder dan 100 leraren) dan zien we geen significante verschillen in de bijdrage van Erasmus+/eTwinning op de verschillende organisatorische dimensies, behalve dan in de bijdrage aan de financiering van internationalisering. Hier geeft een groter aandeel van de kleinere scholen aan dat Erasmus+/eTwinning bepalend was voor de financiering van internationalisering (44% voor kleine scholen versus 26% van de grote scholen). Daarentegen geeft 52% van de groter scholen aan dat de bijdrage aanzienlijk was versus 38% van de kleine scholen.¹⁷

2.4 Bredere impact

In deze paragraaf kijken we naar de bredere impact van internationalisering op de organisatie, andere scholen en beleid. De achterliggende gedachte is dat internationalisering niet alleen tot bredere veranderingen kunnen leiden in de school zelf, maar dat internationalisering ook tot veranderingen kunnen leiden op andere scholen en dat de ervaringen met internationalisering kunnen leiden tot veranderingen in beleid. De volgende figuur geeft de enquêteresultaten weer t.a.v. de bredere impact.

¹⁷ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

FIGUUR 2.4 BREDERE IMPACT INTERNATIONALISERING T.A.V. ORGANISATORISCHE INBEDDING (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=190; N po=49; N vo=141)

De enquête laat zien dat in driekwart (75%) van de scholen internationalisering als vanzelfsprekend middel wordt gezien om de **interne organisatie continue te verbeteren** en te vernieuwen. In het po is dit iets hoger dan in het vo (resp. 83% en 71%).

Van de scholen ziet iets minder dan de helft (45%) dat ervaringen worden **overgenomen door andere scholen**. Ongeveer een derde (30%) heeft hier geen weet van en een kwart (26%) ziet dat ervaringen niet door andere scholen worden overgenomen. Tussen po en vo zijn verschillen. In het po ziet meer dan de helft (57%) dat andere scholen ervaringen overnemen. In het vo is dit 41%. Bij scholen die onderdeel uitmaken van een koepel of stichting met meerdere scholen hebben de coördinatoren een beter beeld op of ervaringen gedeeld worden. Er lijkt geen verschil te zijn naar schoolgrootte.

Ongeveer twee-derde (63%) van de scholen ziet **impact op lokaal, regionaal en nationaal beleid**. Een vijfde (20%) heeft hier geen weet van en 17% geeft aan dat er geen impact is. Po

scholen zijn iets positiever. Ongeveer driekwart (73%) heeft aan dat het impact zien op lokaal, regionaal of nationaal beleid. In het vo is dit minder dan 60% (59%). De scholen die onderdeel zijn van een koepel en grote scholen (meer dan 250 leraren) zijn het meest positief (respectievelijk 63% en 94%).

De enquête laat geen verschillen zien op impact tussen scholen die maar in één internationaliseringsactiviteit deelnemen en scholen die in meer dan één activiteit deelnemen.

Hieronder staan de open antwoorden gecategoriseerd naar thema en aansprekende voorbeelden van de scholen zelf.

- De impact op een **breder inbedding van moderne talenonderwijs** in de school. Hierbij gaat het om het breder inzetten van tto; aanhaken bij Cambridge examens; opzetten leerlijnen voor Engels (van po naar vo); beter toegerust team om tto in lessen te geven. Enkele statements:
 - "Het heeft geleid tot een stabiel tto team van leerkrachten die de juiste didactiek gebruiken om de lessen te geven."
 - "Beleid van Engelse taal binnen de school, versterkt Engels met het Cambridge examen als afsluiting."
 - "Engels is een speerpunt op school en wordt in alle groepen aangeboden. Leerkrachten zijn geschoold in het aanbieden van Engels."
- De impact op **bewustwording binnen organisatie van het belang van internationalisering**. Hierbij gaat het om cultuurveranderingen in de school; realiseren dat internationalisering een vanzelfsprekendheid is; of de keuze om een UNESCO school te worden. Enkele statements:
 - "We zijn nadat we deze Erasmus+ zijn opgestart ook op breder vlak gaan nadenken over internationalisering en zijn nu een UNESCO school en bezig met meer projecten op internationaal niveau."
 - "De accreditatie die nu ontvangen is, met als voorloper de losse partnerschappen versterken die wij hebben kunnen realiseren in de afgelopen jaren, heeft de greep op het scholingsprogramma versterkt, omdat het aansluit bij de onderwijsvisie en bij het internationaliseringsprogramma in het bijzonder. Wij zijn op weg naar een "vanzelfsprekendheid" dat onderwijs een internationaal karakter heeft, maar zijn er nog zeker niet."
- De impact op de **profiel van de school**. Hierbij gaat het om de profilering in de regio als school met een internationale oriëntatie, of een school met een ander thematisch profiel (duurzaamheid). Enkele statements:
 - "Het uitwisselingsthema duurzaamheid heeft geleid tot concrete verbeteringen van het duurzaamheidsprofiel van onze school"
 - "Het is een PR-middel, versterkt het Engels onderwijs en zorgt ervoor dat de school minder "plattelands" is."
- De impact op **inbedding van internationalisering in schoolbeleid**. Hierbij kan het gaan op het op de agenda zetten van internationalisering in de school of scholengroep, maar ook om het opnemen van internationalisering in kerndoelen, strategisch beleid of schoolplan. Enkele statements:
 - "Inmiddels is in ons schoolplan opgenomen dat iedere leerling een ervaring met een buitenlandse reis moet hebben tijdens zijn schoolcarrière. Dit kan alleen dankzij Erasmus+."
 - "Internationalisering is officieel ook in het schoolplan opgenomen voor de komende jaren."
 - "Internationalisering is opgenomen in ons schoolplan en in onze jaarplannen. Het is onderdeel geworden van ons beleid."

- De impact op het **instellen van werkgroepen en structurele capaciteit voor internationalisering**. Naast inbedding in beleid, zien scholen ook impact op het instellen van capaciteit voor internationalisering. Enkele statements:
 - “Er is vorig jaar een scholengroep brede werkgroep internationalisering in het leven geroepen die een vertegenwoordiger van elke locatie heeft en zich op dit moment bezighoudt met het ontwikkelen van visie en beleid.”
 - “We hebben nu een groep internationalisering die daar uren voor krijgt.”
- De impact op **verbreding van internationalisering naar meer leerlingen en scholen binnen de organisatie**. Veel scholen zien ook impact op de verbreding van internationaliseringsactiviteiten naar een grotere groep leerlingen. Hierbij kan het gaan om meer locaties, meer leerlingen buiten tto of andere groepen die al een internationale oriëntatie hebben, of andere schoolniveaus. Enkele statements:
 - “Leerlingen uit alle milieus hebben toegang tot internationale projecten, alle leerlingen kunnen mee.”
 - “De school en de buitenwereld zien nu dat internationalisering niet beperkt dient te blijven tot Havo/VWO. Juist bij de vmbo leerlingen is het erg belangrijk dat zij zich realiseren dat ze onderdeel zijn van de wereld.”
 - “Samenwerking met andere landen via eTwinning is een vast onderdeel geworden van het curriculum in de onderbouw, waardoor het draagvlak voor internationalisering sterk is gegroeid en er steeds meer collega's konden worden betrokken.”
- De impact of **de verbreding naar meer scholen**. Hierbij kan het gaan om verbreding naar scholen binnen de eigen organisatie, de regio, of andere onderwijsinstellingen. Enkele statements:
 - “Coördinator internationalisering is ook de regionaal coördinator internationalisering en gebruikt voorbeelden uit de schoolpraktijk voor scholen in de regio. Over drie weken grootse teamdag voor po op onze vo school met 16 workshops over internationalisering.”
 - “Een eTwinning programma hebben we uitgerold over 7 scholen in de regio.”
 - “We hebben onze collega's uit andere vestigingen aangeraden/begeleid bij het starten met Erasmus+ . Op een van de scholen draait het Erasmus-project al vanaf 2019 en de andere school is super enthousiast geworden en ze bereiden zich voor om ook mee te doen met het 2021-27 programma.”
 - “Andere scholen zien onze internationaliseringsactiviteiten en willen hier meer over weten om ook in te voeren.”
 - “Binnen alle reformatische scholen is er jaarlijks een aantal keer overleg en worden goede voorbeelden gedeeld. Er is een gezamenlijke visie op internationalisering ontwikkeld.”
 - “Wij worden veel gevraagd om advies door andere scholen.”
- De impact of de **samenwerking met partners in de regio**. Scholen maken connecties met bedrijven en partners op thematisch gebied en in de regio door de internationaliseringsactiviteiten. Enkele statements:
 - “De ervaring die we hebben opgedaan rondom bijv. inclusiever onderwijs zetten we om in de praktijk en in beleid. En om dit kunnen doen hebben we ondersteuning van onze regionale partners nodig en die nemen we mee in onze ontwikkeling. De impact is dan ook regionaal, omdat we als voorbeeld kunnen dienen voor de regio.”
 - “Ik (coördinator) heb ons project uitgelegd aan de ondernemersverenigingen in onze stad tijdens hun jaarlijkse bijeenkomst. Onze school werd toen gesteund door de ondernemersvereniging in de buurt van de school. Tevens heb ik dit

project besproken tijdens een radio interview met de lokale radio. En vertelt wat een impact een internationaal project heeft op onze leerlingen."

- De impact op **lokaal, regionaal of nationaal beleid**. Hierbij gaat het om specifieke input van de activiteiten op beleid, waarbij bijvoorbeeld de input van leerlingen opgedaan in projecten meegenomen wordt in gemeentelijk beleidsontwikkeling. Enkele statements:
 - "Verbetering, verbreding en verdieping van het curriculum van onze scholen en de partner scholen. Op nationaal niveau hebben de vooropleidingen van de dans profijt gehad van onze ervaringen met E+."
 - "Tijdens een project over afvalverwerking heeft de gemeente Zwolle ideeën van onze buitenlandse gast leerlingen mee-/overgenomen bij het aanscherpen van hun beleid."
 - "Regionaal coördinator levert input voor de gemeentelijke beleidsagenda. Levert input voor de regionale visiedocumenten over internationalisering onderwijs. Coördinator begeleidt een regionaal subsidieprogramma deskundigheidsbevordering internationalisering."

Naast de impact op de inbedding van internationalisering in de organisatie, noemen scholen ook andere typen impact zoals bijvoorbeeld dat "een internationaal duurzaamheidsproject voor een aantal veranderingen heeft gezorgd in kantinebeheer, groen in de klas, afvalscheiding, moestuinanleg. Allerlei vakdocenten haken in op dit project: Robotica, Techniek, Scheikunde, Kunst etc." De tekst box hieronder geeft een uitgebreidere illustratie op basis van de casestudies.

RSG 't Rijks

RSG 't Rijks is een zelfstandige vo school met ongeveer 2500 leerlingen en 250 docenten. Het biedt Mavo, Havo, VWO en verschillende extra klassen (culture, sport, technasium). RSG 't Rijks heeft een zeer lange ervaring met internationalisering en heeft langlopende partnerschappen. Daarnaast heeft RSG 't Rijks zowel in de havo en vwo een TTO afdeling dat als vlieg wiel heeft gewerkt voor internationaliseringsactiviteiten. Projecten zijn gefinancierd in het verleden door Comenius, LLP en Erasmus+. Momenteel heeft de school vier aflopende Erasmus+ projecten. In totaal is ongeveer 20% van de docenten direct bij internationaliseringsprojecten (Erasmus+, Euroscola, EuMIND etc.) betrokken. Nog eens 20% is indirect betrokken (door deelname workshop; houden presentatie, andere internationale activiteiten zoals uitwisselingen, Model United Nations, European Youth Parliament en overige buitenlandreizen). Internationalisering wordt breed gedragen door de schoolleiding.

Impact op het organisatiemodel van de school

De school heeft een atypische governance structuur, volgens het zogenaamde 1-tier model; waarbij de toezichthouders deel uitmaken van het bestuur. De toezichthouders van de school zijn de gemeenten waar leerlingen vandaan komen. Zij zijn dus direct betrokken bij de school. Dit schoolmodel zou nooit zijn aangenomen zonder de internationale ervaringen in het verleden. Tijdens job-shadowing van docenten en de rector in Noorwegen kwam de andere governance structuur en de voordelen die het had naar voren. Op basis van deze ervaringen is het huidige model vormgegeven.

Impact op duurzaamheidsprofiel van de school

In het kader van een groot duurzaamheidsproject zijn leerlingen op uitwisseling geweest naar Estland, Sicilië en Roemenië. Dit heeft bijgedragen aan het besef dat binnen de school nog veel kan verbeteren t.a.v. duurzaamheid. De leerlingen hebben aangedrongen om zonnepanelen te plaatsen op de school. Ook zijn de plastic drinkbekertjes vervangen door

papieren bekertjes. De zonnepanelen zijn in september 2021 in gebruik genomen onder toezien van de wethouder.¹⁸ (Foto's RSG 't Rijks)

Carolus Clusius College (CCC) Zwolle

Het CCC maakt als vo-school onderdeel uit van de Landstede groep en biedt onderdak aan ongeveer 1300 leerlingen en 120 docenten. De school biedt vmbo-tl, havo, atheneum en gymnasium onderwijs aan. Verder biedt de school de keuze uit regulier of tweetalig onderwijs en profileert zichzelf als wereldschool. Met wereldschool wordt bedoeld een school die midden in de wereld staat en leerlingen voorbereid op het leren, leven en werken in een internationale omgeving. Dat kan in het buitenland zijn, maar evengoed binnen een internationaal bedrijf in Nederland. Het CCC heeft jarenlange ervaring op het gebied van internationalisering en heeft in de loop der jaren een uitgebreid netwerk met scholen in Europa opgebouwd. CCC is een Global Citizens school (en gecertificeerd Junior Citizen School), UNESCO school en European Parliament Ambassador School (EPAS). De school biedt de mogelijkheid om aan wereldvakken deel te nemen voor leerlingen in klas 1 en 2 (zoals Media, TechnoScience, Sports en World of arts), maar ook deelname aan projecten waarin online wordt samengewerkt met leerlingen uit andere landen. Verder biedt de school buitenlandse studiereizen aan en uitwisseling met scholen in Duitsland, Spanje, Frankrijk en Italië. Ook is het mogelijk om extra talen te leren en internationaal erkend certificaten te behalen voor moderne talen (Cambridge en DELF scolaire).

In de voorgaande programmaperiode was het CCC betrokken bij twee Erasmus+ projecten ('Making teaching materials for UNESCO schools' en 'School 2020'). Ook maakte de school gebruik van KA1 voor mobiliteit van studenten en leraren. Leraren die betrokken zijn bij het Tweetalig Onderwijs (TTO) hebben bijvoorbeeld een training gevolgd over 'Content Language Integrated Learning (CLIL)' in Engeland (verschillende groepen over de jaren heen ter ondersteuning van het TTO). Ook hebben er 'job shadowing' activiteiten plaatsgevonden (o.a. naar Frankrijk en Duitsland). Enkele leraren maken gebruik van eTwinning, maar daar is op organisatieniveau geen specifiek beleid op. Op dit moment lopen er geen Erasmus+ projecten (o.a. door de impact van Corona en herbezinning op internationaliseringsagenda). Wel is er eind 2020 succesvol een aanvraag ingediend voor een Erasmus+ accreditatie van zeven jaar waarmee in de toekomst makkelijker subsidie aangevraagd kan worden voor de mobiliteit van leerlingen en docenten. Van de 120 docenten is ongeveer de helft direct betrokken bij internationalisering doordat zij bijvoorbeeld een uitwisseling/ studiereis naar het buitenland hebben begeleid. Twee docenten vervullen een coördinerende rol en besteden beiden elke week acht uur aan dit onderwerp. Leraren krijgen een week per jaar die zij kunnen besteden aan internationalisering (zoals uitwisselingen/ studiereizen).

¹⁸ <https://www.rsgrijs.nl/nieuws/meneer-van-buel-deze-zonnepanelen-op-school-zijn-de-start-naar-een-bewuster-leven>

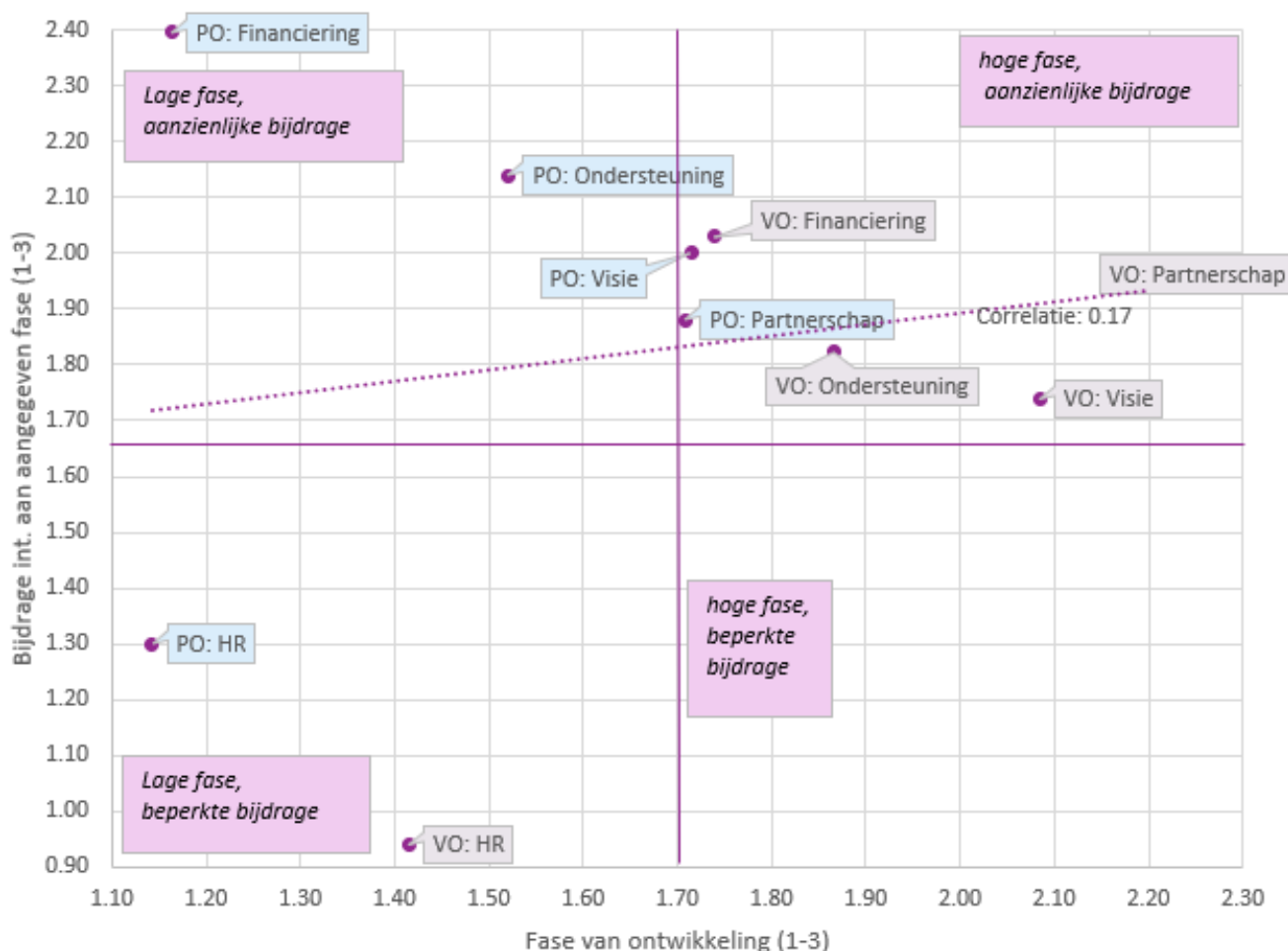
Van aanbod naar vraaggestuurd

Waar in de beginjaren het accent van internationalisering lag op het organiseren van internationale uitwisseling, ziet CCC reizen nu in toenemende mate het als middel om educatie te bieden op bepaalde thema's. Destijds waren er soms wel zeshonderd van de twaalfhonderd leerlingen tegelijkertijd op reis, dat een behoorlijk druk uitoefent op de organisatie. Door de ervaring die het CCC inmiddels heeft opgedaan en door het verbinden van thema's aan reizen wordt er tegenwoordig meer gekeken naar de behoeftes van leerlingen en docenten. Aan de hand van behoeftes worden er dan projecten georganiseerd. Dit is een relatief jonge ontwikkeling die nog niet is voltooid. Op dit moment is de school bezig met een nieuwe strategie/ plan Wereldburgerschap, waarin internationalisering een belangrijke component in is. Er vindt ook een herbezinning plaats op het reizen met vliegtuig vanwege het belang van het behalen van de duurzaamheidsdoelen.

2.5 Discussie

In deze afsluitende sectie over de organisatorische inbedding van internationalisering relateren we de stand van zaken op scholen (fase van ontwikkeling) met de bijdrage van Erasmus+/eTwinning. In de volgende figuur staat op de x-as de fase van ontwikkeling weergegeven en op de y-as de bijdrage aan de huidige fase.

FIGUUR 2.5 BIJDRAGE ERASMUS+/ETWINNING AAN STAND VAN ZAKEN OP SCHOLEN (PO/VO) T.A.V. ORGANISATORISCHE INBEDDING

Bron: Enquete. (N totaal=159; N po=42; N vo=117)

We zien dat zowel voor po en vo op veel onderwerpen scholen aangeven dat ze al ver gevorderd zijn in het inbedden van internationalisering én dat Erasmus+/eTwinning hier een grote bijdrage aan heeft geleverd (op onderwerpen als partnerschap, visie, ondersteuning). In het po zijn er ook twee onderwerpen (financiering en ondersteuning) die nog in een lage fase zitten maar waar respondenten ook over aangeven dat Erasmus+/eTwinning een grote bijdrage hebben geleverd. Enkel ten aanzien van HR beleid zien we dat zowel in po als vo dit nog niet breed is ingebed en dat Erasmus+/eTwinning hier ook geen invloed op heeft gehad. Tussen de stand van zaken en de bijdrage is een lichte positieve correlatie (0.17), wat betekent dat een hogere fase correleert met een hogere bijdrage van Erasmus+/eTwinning. Ten aanzien van deze onderwerpen lijkt Erasmus+/eTwinning effectiever bij te dragen aan inbedding op scholen waar al veel stappen zijn gezet.

Concluderend kunnen we stellen dat Erasmus+/eTwinning veel betekent voor de inbedding van internationalisering in scholen. We zien een grote bijdrage aan hoge fasen van ontwikkeling; we zien een positieve ontwikkeling over de tijd heen; en tenslotte zien we rijke verhalen over hoe Erasmus+/eTwinning een brede impact heeft gehad op de organisatie, zowel binnen de school, naar andere scholen, en naar beleidsontwikkeling.

3. Impact op kwaliteit en inhoud van onderwijs

3.1 Inleiding kwaliteit en inhoud van onderwijs

In dit hoofdstuk kijken we naar de impact van Erasmus+/eTwinning op de internationale competenties van leraren, de kwaliteit van het onderwijs (pedagogiek en didactiek; digitalisering) en de inhoud van vakken (Europese dimensie; inclusie en diversiteit; duurzaamheid; en wereldburgerschap). De impact varieert of de Erasmus+/eTwinning geïnspireerde veranderingen betrekking hebben op alleen de direct bij internationaliseringsactiviteiten betrokken leraren (fase 1), een bredere groep leraren buiten de direct betrokkenen bij internationaliseringsactiviteiten (fase 2) en nagenoeg alle leraren in de school (meer dan driekwart) (fase 3).

3.2 Stand van zaken en ontwikkeling over de tijd

Deze paragraaf omvat een omschrijving van de huidige stand van zaken met betrekking tot de kwaliteit en inhoud van het onderwijs en de mate waarin hierin een positieve ontwikkeling is te identificeren gedurende de programmaperiode 2014-2020. Figuur 3.1 geeft de stand van zaken weer van de mate waarin internationalisering leraren heeft aangezet te werken aan de kwaliteit van het onderwijs op verschillend items.

FIGUUR 3.1 STAND VAN ZAKEN KWALITEIT EN INHOUD ONDERWIJS (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=159; N po=42; N vo=117)

In bijna zes op de tien scholen (58%) betreft de **ontwikkeling van internationale competenties van leraren** zich alleen tot de groep die direct betrokken is bij internationaliseringsactiviteiten, terwijl dit bij een derde van de scholen (29%) een bredere groep leraren betreft¹⁹. Een zeer kleine groep van 6% van de scholen geeft aan dat internationale competenties zijn ontwikkeld bij nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart). Vo scholen geven vaker aan dat internationale competenties zijn ontwikkeld bij een bredere groep leraren (32% versus 21% bij po scholen), terwijl vo scholen vaker aangeven dat internationale competenties zijn ontwikkeld bij nagenoeg alle leraren (21% versus 2% bij vo scholen).²⁰

Kijken we naar de mate waarin leraren door **Erasmus+/ eTwinning geïnspireerde veranderingen doorvoeren in pedagogiek en didactiek** dan zien we dat de meerderheid van

¹⁹ Internationale competenties stellen een leraar in te leren, leven en werken in een interculturele samenleving en een internationaal georiënteerde arbeidsmarkt. Ze bestaan uit: I. interculturele competenties; II. een internationale oriëntatie op de maatschappij en beroep; en III. persoonlijke ontwikkeling.

²⁰ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

de scholen (56%) aangeeft dat dit alleen geldt bij de direct bij internationalisering betrokken leraren. Een kwart van de scholen (24%) geeft aan dat dit een bredere groep leraren betreft en een kleine groep van 6% geeft aan dat dit nagenoeg alle leraren betreft. Vergelijken we de po en vo scholen, dan zien we dat po scholen vaker aangeven dat deze verandering een bredere groep leraren betreft (31% versus 23%) of nagenoeg alle leraren (21% versus 2%). De meerderheid van de vo scholen (63%) geeft aan dat dit alleen betrekken heeft op de direct bij internationalisering betrokken leraren.²¹

Ten aanzien van de door **Erasmus+/eTwinning geïnspireerde veranderingen in het gebruik van digitale middelen** zien we een vergelijkbaar beeld als van pedagogiek en didactiek. Ook hier zien we dat de helft van de scholen (44%) aangeeft dat dit alleen betrekking heeft op de leraren die betrokken waren bij internationalisering, terwijl bijna een derde van de scholen aangeeft dat dit betrekking heeft op een bredere groep leraren (29%). Rond de 6% van de scholen geeft aan dat dit betrekking heeft op nagenoeg alle leraren. Een vijfde van de scholen (22%) geeft aan dat dit niet van toepassing is, dus geen verandering is te rapporteren. Ook hier zijn verschillen te zien tussen po en vo scholen. Een groter aandeel van po scholen ziet dat deze verandering een bredere groep leraren betreft (38% versus 26%) of nagenoeg alle leraren (14% versus 3%). De helft van de vo scholen (49%) geeft aan dat dit alleen betrekken heeft op de direct bij internationalisering betrokken leraren.²²

Kijken we naar de aandacht van leraren in hun lessen voor de **Europese dimensie, inclusie en diversiteit, duurzaamheid en wereldburgerschap**, dan zien we dat bijna de helft van de scholen aangeeft dat een bredere groep leraren hiermee bezig is (variërend van 41% voor inclusie en diversiteit tot 49% voor de Europese dimensie). Ongeveer een derde van de scholen geeft aan dat dit nagenoeg alle leraren betreft voor de thema's inclusie en diversiteit, duurzaamheid en wereldburgerschap. Het aandeel scholen dat aangeeft dat nagenoeg alle leraren aandacht hebben voor de Europese dimensie is lager (12%). Verschillen tussen po en vo scholen zijn zichtbaar voor de aandacht voor de thema's, duurzaamheid en wereldburgerschap in de lessen, maar niet de inclusieve en diversiteit en de Europese dimensie. Over het algemeen geven meer po scholen aan dat nagenoeg alle leraren aandacht hebben voor deze dimensies in vergelijking met vo scholen.

Wat opvalt is dat nog weinig scholen op een aantal dimensies van internationalisering van het onderwijs in fase 3 verkeren, zoals het geval van internationale competenties van leraren, veranderingen in pedagogiek en didactiek, en veranderingen in gebruik van digitale leermiddelen en tools (maar 6% van de scholen geven aan dat dit van toepassing is op nagenoeg alle leraren). Een groter aandeel van scholen geeft aan dat er door nagenoeg alle leraren aandacht is voor de Europese dimensie (12%), inclusie en diversiteit (33%), duurzaamheid (28%) en wereldburgerschap (29%) in hun lessen.

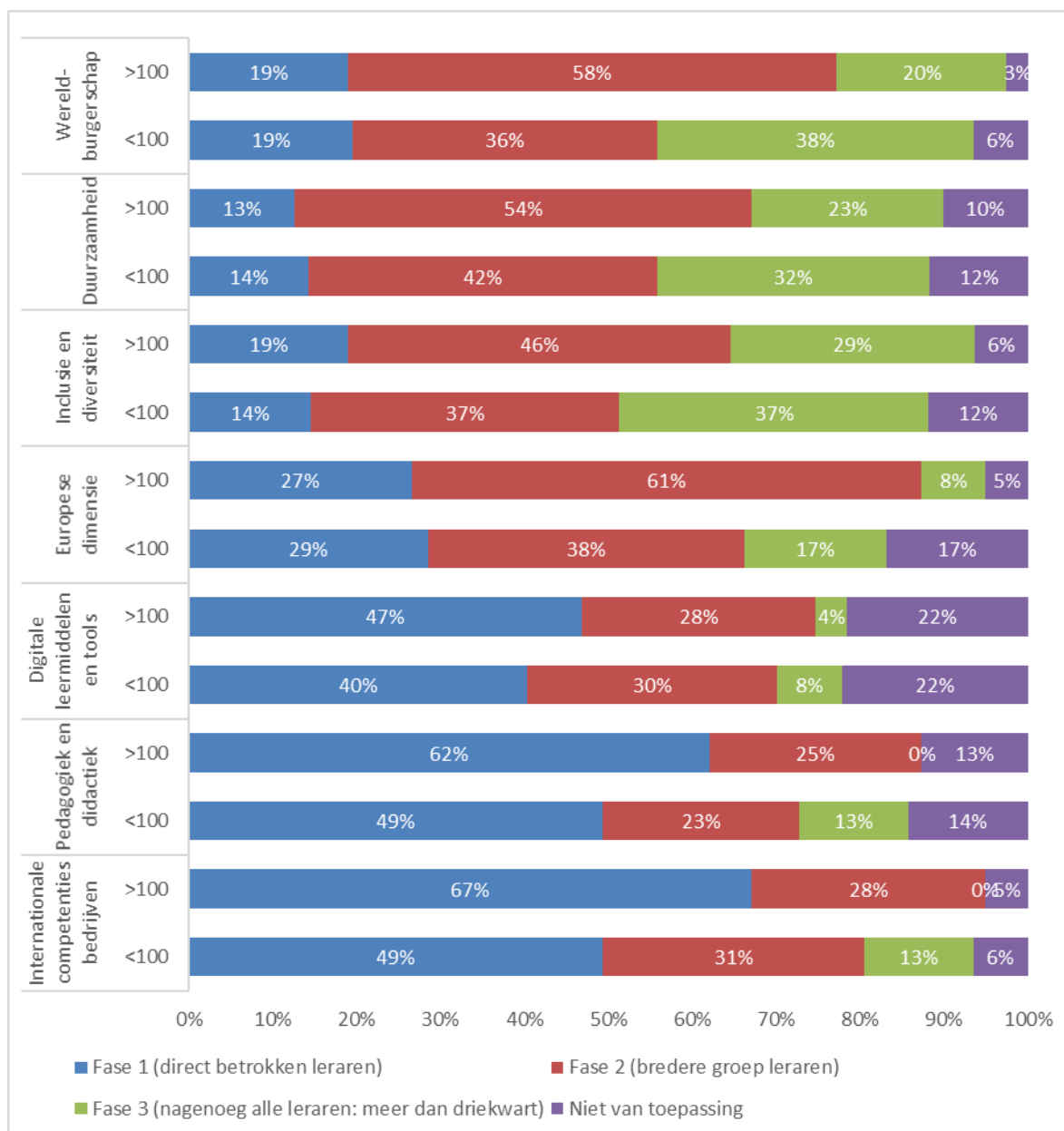
Vergelijken we de ontwikkeling tussen grotere (>100 leraren) en kleinere scholen (< 100 leraren) dan zien we verschillen tussen scholen op het bereik van internationale competenties van leraren, aanpassingen in pedagogiek en didactiek, Europese dimensie en wereldburgerschap in de klas (zie figuur 3.2). Grotere scholen bereiken minder vaak een bredere groep leraren of nagenoeg alle leraren dan kleinere scholen. Grotere en kleinere scholen verschillen niet significant op het bereik van aanpassingen in digitale leermiddelen en aandacht voor inclusie en diversiteit in lessen.²³

²¹ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

²² De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

²³ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

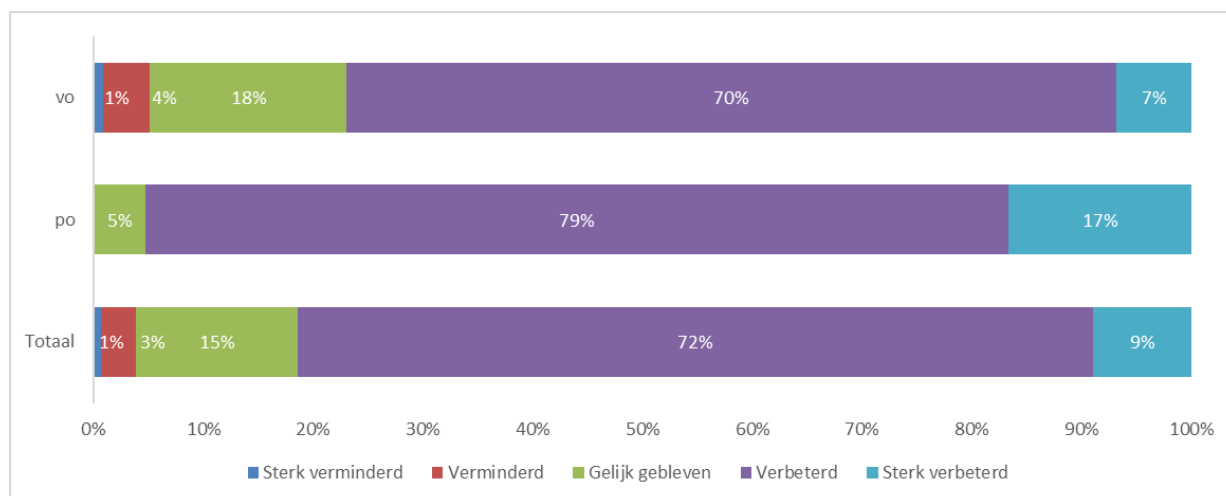
FIGUUR 3.2 STAND VAN ZAKEN KWALITEIT EN INHOUD ONDERWIJS, GROTE EN KLEINE SCHOLEN

Bron: enquête (N totaal=156; N <100=77; N >100=79)

Kijken we naar de ontwikkeling in de tijd, dan rapporteren de scholen die de enquête hebben ingevuld overwegend een positieve ontwikkeling (zie figuur 3.3).

FIGUUR 3.3 DE MATE WAARIN DE INTERNATIONALISERING VAN DE INHOUD VAN ONDERWIJS VERBETERD, GELIJK, GEBLEVEN OF VERMINDERD OVER DE PERIODE 2014-2020 (PO EN VO)

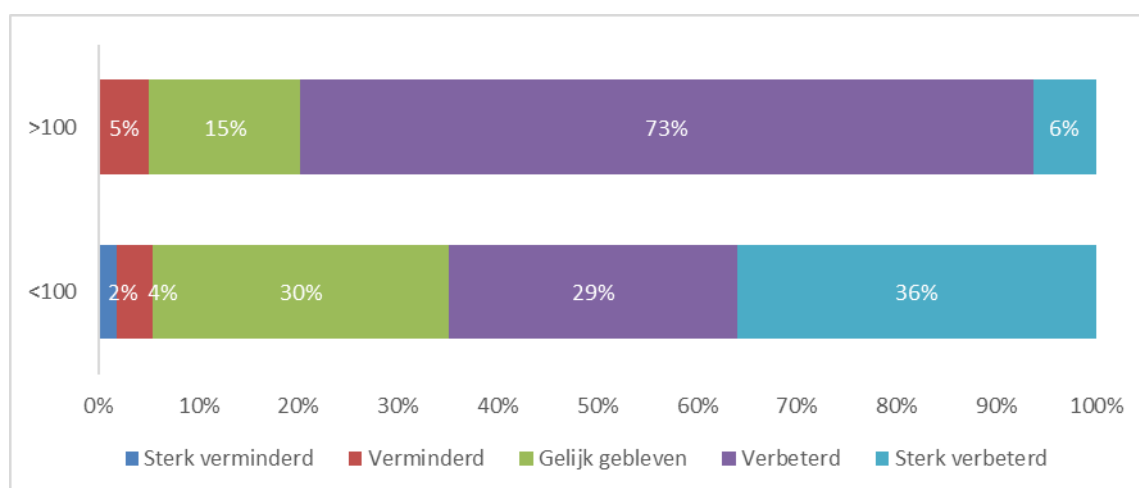

Bron: enquête (N totaal=156; N po=42; N vo=117)

In totaal is bij 81% van de scholen de internationalisering van de inhoud van het onderwijs (sterk) verbeterd over de periode 2014-2020. Maar 4% van de scholen geeft aan dat dit (sterk) verminderd is, terwijl 15% van de scholen aangeeft dat dit gelijk is gebleven. Vergelijken we de situatie tussen de po en vo scholen, zien we dat ruim 95 procent van de po scholen aangeeft dat de internationalisering van de inhoud van het onderwijs (sterk) verbeterd is over de periode 2014-2020. Dit is 77% van de vo scholen. Een kleine groep van 5% van de vo scholen geeft aan dat dit verminderd is in de periode 2014-2020 en een kleine groep van 5% (po) en 18% (vo) vindt dat het gelijk is gebleven.

Vergelijken we de uitkomsten naar schoolgrootte dan zien we verschillen met meer kleine scholen (minder dan 100 leraren) dan grotere scholen die aangeven dat de situatie sterk is verbeterd (36% versus 6%) en gelijk gebleven (30% versus 15%), maar juist dat relatief een groter aandeel van de grotere scholen aangeeft dat de situatie is verbeterd (73 versus 29%).²⁴

FIGUUR 3.4 DE MATE WAARIN DE INTERNATIONALISERING VAN DE INHOUD VAN ONDERWIJS VERBETERD, GELIJK, GEBLEVEN OF VERMINDERD OVER DE PERIODE 2014-2020, NAAR GROTE EN KLEINE SCHOLEN

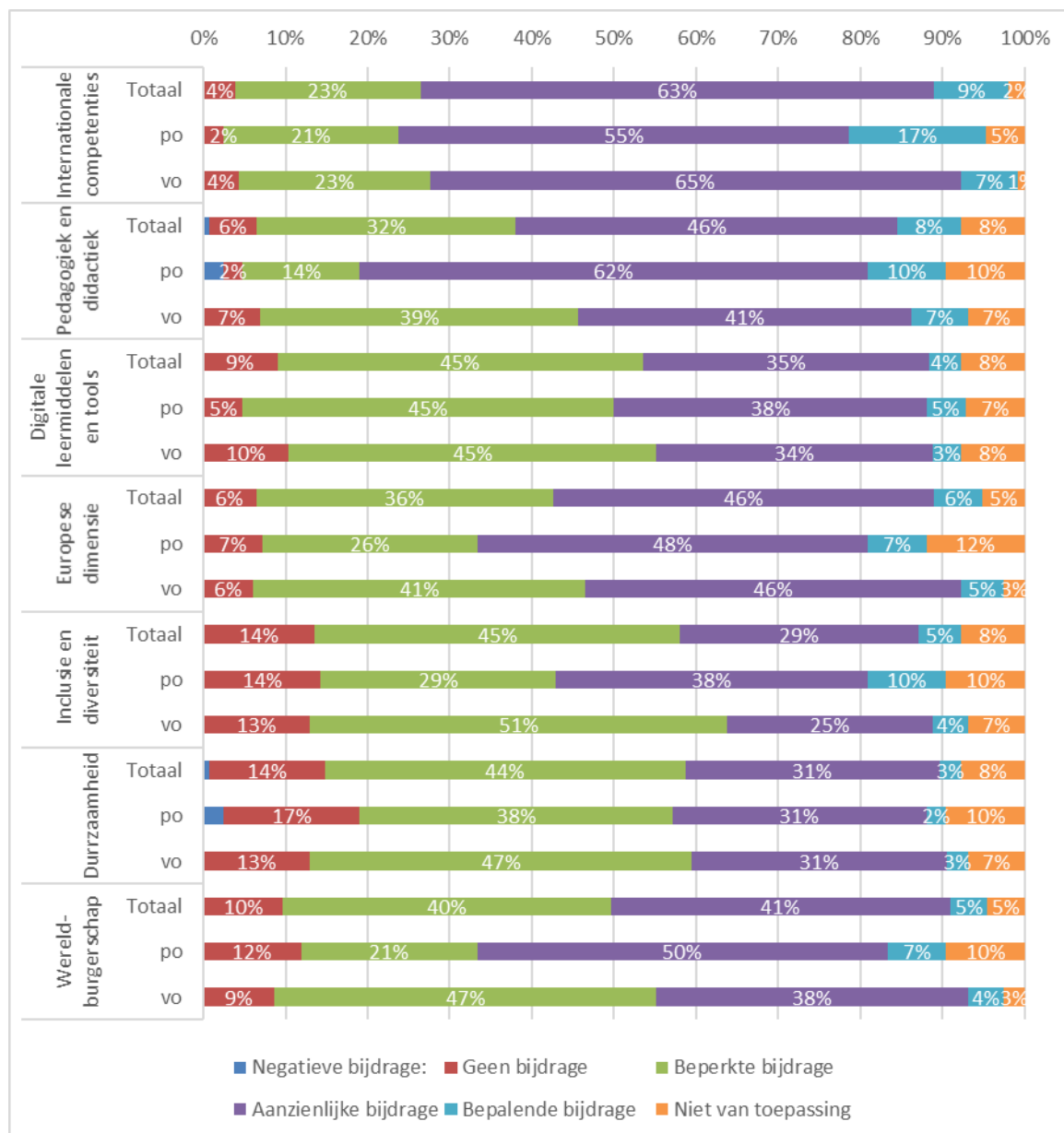
Bron: enquête (N totaal=190; N <100=111; N >100=79)

²⁴ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

3.3 Bijdrage aan kwaliteit en inhoud van onderwijs

In de vorige paragraaf is al geconcludeerd dat scholen over het algemeen een positieve ontwikkeling rapporteren over de periode 2014-2020. De vraag is in welke mate Erasmus+ en eTwinning heeft bijgedragen aan de internationalisering van de inhoud van het onderwijs. Daarom is scholen gevraagd om aan te geven welke bijdrage Erasmus+ en eTwinning heeft geleverd aan de huidige stand van zaken van de kwaliteit en inhoud van het onderwijs (zie figuur 3.5).

FIGUUR 3.5 DE MATE WAARIN ERASMUS+ EEN BIJDRAGE HEFT GELEVERD AAN DE INTERNATIONALISERING VAN DE INHOUD VAN HET ONDERWIJS IN DE SCHOOL (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=158; N po=42; N vo=116)

Uit figuur 3.5 blijkt dat scholen over het algemeen een grote bijdrage toedichten aan Erasmus+/eTwinning aan de internationalisering van het onderwijs. Ongeveer de helft (45%) van de scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke tot bepalende bijdrage

heeft gehad. De bijdrage is met name groot (aanzienlijke en bepalende bijdrage) in de ontwikkeling van internationale competenties van leraren (72%), gevolgd door de aandacht voor de Europese dimensie (51%), verandering in pedagogiek en didactiek (47%) en wereldburgerschap (42%) in het onderwijs. Ongeveer een derde van de scholen geeft aan dat Erasmus+ een aanzienlijke en bepalende bijdrage heeft gehad in het gebruik van digitale leermiddelen en tools (37%) en aandacht voor inclusie en diversiteit (29%) en duurzaamheid (34%) in de lessen. Een beperkte groep scholen (gemiddeld 9%) geeft aan dat Erasmus+ geen bijdrage heeft geleverd en gemiddeld 42% een beperkte bijdrage.

Vergelijken we po en vo scholen dan zien we dat po scholen over het algemeen positiever zijn over de bijdrage van Erasmus+/eTwinning dan vo scholen. Het gaat hier met name om de bijdrage van Erasmus+/eTwinning aan pedagogiek en didactiek: 79% van po scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke en bepalende bijdrage heeft geleverd aan veranderingen in de pedagogiek en didactiek versus 51% bij vo scholen²⁵. Voor de andere dimensies zijn geen significante verschillen gemeten tussen po en vo scholen. Een mogelijke verklaring is dat leraren in het po meer ruimte hebben om hun eigen les in te richten met één juf/meester voor de klas, terwijl leraren in het vo vaak vastzitten aan de examenstof en minder ruimte hebben voor eigen invulling en aanvullende modules.

Vergelijken we grotere scholen (>100 leraren) met kleinere scholen (<100 leraren), dan zijn er aantal verschillen te benoemen. Een groter aandeel van de kleinere scholen (16%) geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een bepalende bijdrage had aan de ontwikkeling van internationale competenties van leraren, versus 3% van de grotere scholen. Daarentegen geeft 71% van de grote scholen aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke bijdrage had in deze ontwikkeling versus 55% van de kleine scholen.

De bijdrage van Erasmus+/eTwinning en internationalisering in het algemeen op de kwaliteit en inhoud van onderwijs is verminderd door de COVID-19 pandemie en de daaraan gekoppelde schoolsluitingen en reisbeperkingen. Veel scholen geven in de open vragen aan dat internationalisering op een laag pitje is komen te staan en met name beginnende scholen geven aan dat de geboekte vooruitgang in termen van enthousiasmeren van collega's teniet is gedaan. De tekst box geeft voorbeelden weer van de invloed van COVID-19.

Haags Montessori Lyceum (HML)

eTwinning was tijdens de COVID-19 pandemie het enige overgebleven instrument waarmee op het HML nog op enigerlei wijze aan internationalisering kon worden gedaan, het bracht in deze moeilijke tijd tussen de deelnemende leerlingen, scholen en docenten ook een gevoel van solidariteit met zich mee. Wel heeft COVID-19 in algemene zin, net zoals op vele ander scholen, de ervaringen van leerlingen en docenten op het HML enigszins negatief beïnvloed. Een aantal eTwinning projecten hebben te maken gekregen met scholen die afvielen en het heeft soms veel moeite gekost deze scholen er weer bij te betrekken, in een aantal gevallen is dat ook niet gelukt. De pandemie was een rollercoaster van eerst fysiek onderwijs naar volledig online onderwijs, vervolgens naar hybride onderwijs en toen weer fysiek onderwijs. Dat heeft zijn weerslag wel gehad op zowel leraren als leerlingen inclusief de effectiviteit van de inzet van eTwinning, vooral ook omdat in andere landen waarmee werd samengewerkt, de scholen echt langere tijd gesloten zijn gebleven. Ondanks deze moeilijke omstandigheden heeft eTwinning ervoor gezorgd dat leerlingen en docenten van HML tijdens de pandemie periode met andere leerlingen en scholen in Europa in contact bleven.

RSG 't Rijks

COVID-19 heeft de ervaringen van leerlingen en docenten negatief beïnvloed. De school moest een andere invulling geven aan de projecten. Door middel van online bijeenkomsten

²⁵ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

heeft de school een andere manier invulling gegeven en zijn leerlingen in een project, hoewel korter per keer, wel vaker met elkaar in contact geweest. Voor een belangrijk deel is het gelukt om de projecten levend te houden, maar toch kost het veel moeite een aantal projecten weer op te starten (bijvoorbeeld omdat een aantal leerlingen die deelnamen al van school zijn).

COVID-19 heeft echter ook een positieve invloed op de verandergezindheid van docenten. Doordat reguliere processen doorbroken zijn, biedt dit mogelijkheden om veranderingen door te voeren. Ook ten aanzien van internationalisering.

KC Aelse

De invloed van COVID-19 op de uitvoering van het meest recente Erasmus+ project is enorm geweest. In deze tijden van COVID-19 en grote personele tekorten wordt mobiliteit van leerkrachten maar ook leerlingen lastiger te organiseren. Het meest impactvolle aan Erasmus+ projecten is het onderlinge fysieke contact tussen de kinderen als zij gezamenlijk voor een week op reis zijn. In de tijden van COVID-19 is het contact tussen de kinderen ongemakkelijker en de echte binding ontbreekt als je het alleen digitaal vormgeeft. Voor de betrokken leerkrachten ligt het enigszins anders want de contacten met de scholen zijn reeds een aantal jaren opgebouwd en men kent elkaar van eerdere fysieke uitwisselingen en bezoeken en dat vergemakkelijkt het contact.

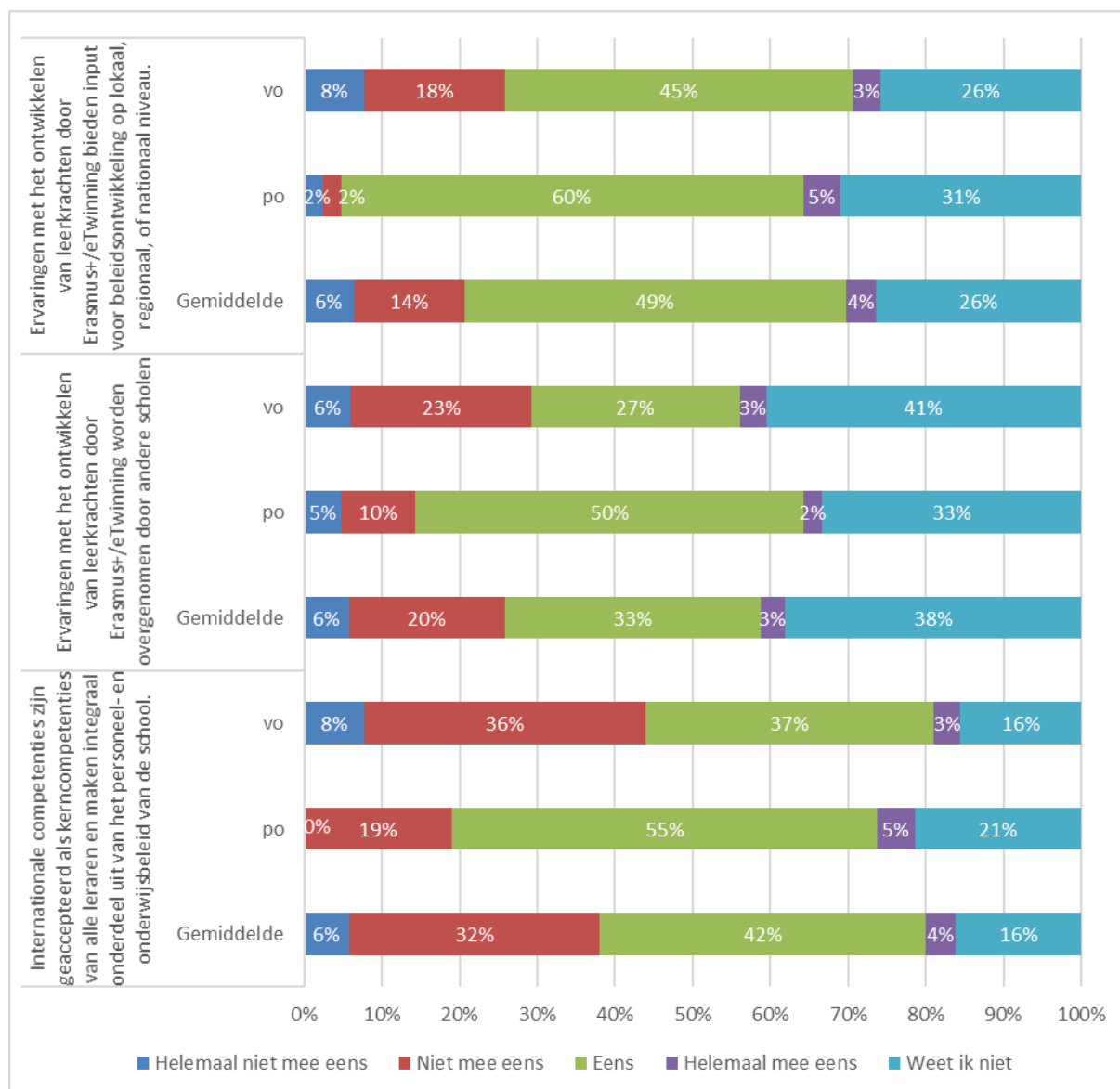
3.4 Bredere impact

In deze paragraaf kijken we naar de bredere impact van internationalisering op de ontwikkeling van leraren en kwaliteit van onderwijs binnen de school, andere scholen en beleidsontwikkeling. De achterliggende gedachte is dat internationalisering niet alleen tot bredere veranderingen kunnen leiden in de school zelf, maar dat internationalisering ook tot veranderingen kunnen leiden op andere scholen en dat de ervaringen met internationalisering kunnen leiden tot veranderingen in nationaal beleid. We gaan achtereenvolgens in op leerkrachten, kwaliteit van onderwijs, en thema's.

3.4.1 Bredere impact op leerkrachten

De volgende figuur geeft de enquêteresultaten weer t.a.v. de bredere impact op leerkrachten.

FIGUUR 3.6 BREDERE IMPACT INTERNATIONALISERING T.A.V. LEERKRACHTEN (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=158; N po=42; N vo=116)

De enquête laat zien dat in minder dan de helft (46%) van de scholen **internationale competenties zijn geaccepteerd als kerncompetenties van alle leraren (onderdeel personeelsbeleid)**. Ongeveer een derde (38%) van de respondenten is het niet eens met de stelling. Het verschil tussen po en vo is groot²⁶. In het po is 60% het eens met de stelling terwijl dit in het vo slechts 40% is. Naar schoolgrootte zien we dat met name scholen met 21-50 leerkrachten vaker internationale competenties hebben opgenomen als kerncompetenties (51%). Bij grotere scholen gaat het om ongeveer 30%.

Van de scholen ziet ongeveer een derde (36%) dat ervaringen met het ontwikkelen van leerkrachten worden **overgenomen door andere scholen**. Een groot aantal respondenten (38%) heeft hier echter geen zicht op. Ook hier zien we grote verschillen tussen po en vo. In het po is meer dan de helft (52%) het eens terwijl dit in het vo slechts 30% is. In het vo geeft ongeveer een derde (29%) van de scholen aan dat ervaringen niet door andere scholen worden overgenomen. Juist de kleinste scholen (minder dan 20 leerkrachten) en de grootste scholen

²⁶ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

(meer dan 250 leerkrachten) zijn het positiefst (50% en 47% tegenover ongeveer 30%). Tussen zelfstandige scholen en koepels is weinig verschil.

Tenslotte ziet ongeveer de helft (53%) van de scholen **impact op lokaal, regionaal en nationaal beleid**. Een kwart heeft echter geen zicht hierop (26%). Ook hier is het po positiever dan het vo (65% tegenover 48%).²⁷ Scholen die onderdeel zijn van een koepel of stichting zien vaker impact op beleid dan zelfstandige scholen (45% tegenover 34%). Juist de middelgrote scholen (101-250 leerkrachten) zijn het meest negatief (25% tegenover ongeveer 10%).²⁸

De enquête laat kleine verschillen zien op impact tussen scholen die maar in één internationaliseringsactiviteit deelnemen en scholen die in meer dan één activiteit deelnemen. Zo zijn scholen met meer activiteiten iets positiever over de impact in de school (50% tegenover 42%) en de impact op andere scholen (43% tegenover 31%).

Hieronder staan de open antwoorden gecategoriseerd naar thema en aansprekende voorbeelden van de scholen zelf.

- De impact op **zelfvertrouwen en interesse van leerkrachten**. Hierbij gaat het om het wegnemen van vrees om Engels te gebruiken in de les, openstaan voor veranderingen, meer bewustwording van het belang van internationalisering. Enkele statements:
 - "Docenten met 'vrees' voor de Engelse taal zijn vanwege Erasmus+ en eTwinning gegroeid in zelfvertrouwen en internationale communicatieve vaardigheden."
 - "Collega's krijgen ander beeld op hun eigen werkomgeving, ontwikkelen internationale inzichten bijvoorbeeld over culturele verschillen en ontwikkelen hun Engels."
 - "Voorheen werd er sporadisch gebruik gemaakt van bij- en nascholingsgeld. Met de komst van Erasmus+ zijn de mogelijkheden gegroeid en worden veel meer kansen binnen Europa gebruikt voor scholing."
 - "Onze leraren kwamen door uitwisseling er achter dat ons niveau van Engels in vergelijking met andere collega's (buiten Nederland) best heel goed is. Dit heeft gezorgd voor een boost en aanzienlijk meer zelfvertrouwen."
- De impact op het **verwerven van nieuwe vaardigheden**. Hierbij gaat het om internationale competenties; internationaal samenwerken; taalvaardigheden; thematische kennis en inbedding in het curriculum. Enkele statements:
 - "Collega's die meegewerkt hebben aan E+ projecten hebben zeker hun internationale competenties versterkt en zijn ook duidelijk aanjager naar leerlingen toe."
 - "Een van de docenten die deelnam aan KA2 heeft zijn smalle, Nederlandse blik dankzij de deelname aan het project enorm verruimd: de klok die wij zo graag hanteren, is in zuidelijke landen minder dominant aanwezig. Daar moest hij écht aan wennen. Ook aan de hartelijkheid en gastvrijheid van de partners (Eerst iets drinken en eten en dan gaan we pas vergaderen). Wederzijds begrip in dezen."
 - "Leraren zijn op gebied van Engels en vakdidactiek veel beter toegerust en worden gestimuleerd om dit bij te houden."
 - "Leerkrachten bekwamen zich waar nodig meer in de Engelse taal omdat ze een doel hebben waar ze het voor willen gebruiken. Leerkrachten zijn zich door jobshadowing bewust van andere onderwijsculturen en manieren. Leraren stellen zich gastvrij op en vol vertrouwen open voor buitenlandse bezoekers."

²⁷ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

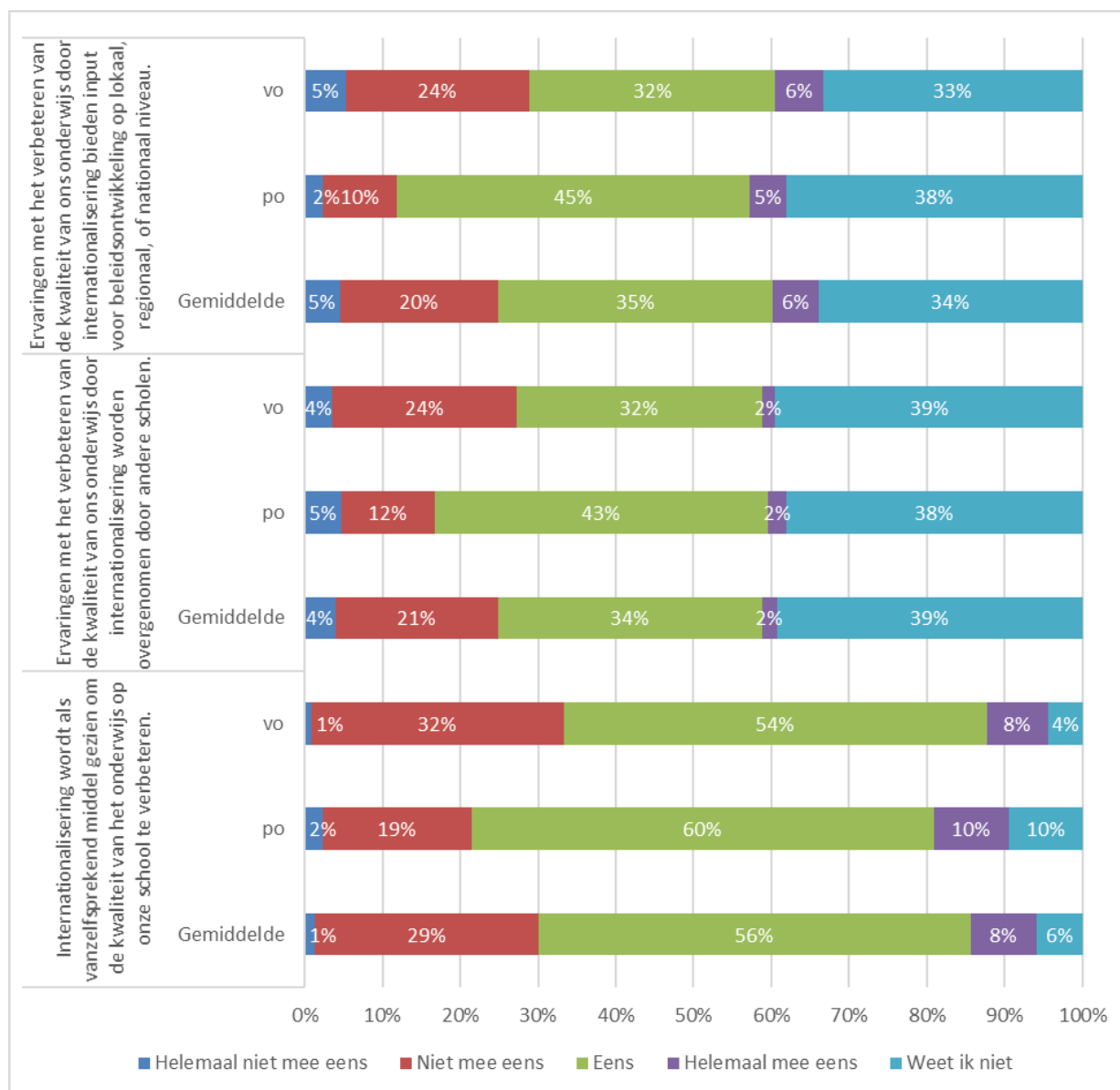
²⁸ De Chi-kwadraat-toets toont een significant verschil tussen scholen met minder en scholen met meer dan 100 leraren.

- “Docenten van onze school die betrokken zijn hebben een veel betere aanpak van actuele vraagstukken. Kunnen gefundeerder een onderwerp behandelen. Docenten kwamen terug uit Griekenland en hadden de verhalen gehoord van hun collega's daar over de migratiestromen. Dat verhaal nemen ze mee naar hun lessen.”
- “In de lessen trekken leerkrachten de inhoud van het curriculum makkelijker door naar Europa, bijvoorbeeld als we het over staatsinrichting hebben.”
- “Meer docenten voelen zich toegerust om projecten op te zetten en te leiden die leerlingen laten zien wat wereldburgerschap is en die leerlingen in staat stellen om wereldburgerschapscompetenties op te doen en te oefenen.”
- De impact op **mainstreaming van internationale competenties bij meer leerkrachten**. Erasmus+ en eTwinning hebben niet alleen impact op de deelnemende leerkrachten, maar versterken ook de leerkrachten die meer op afstand staan. Enkele statements:
 - “Elke docent heeft minimaal 1x een cursus Engels gevolgd via Erasmus+. Dit heeft het zelfvertrouwen van de deelnemers versterkt en er toe geleid dat er gemakkelijker Engelse les wordt gegeven vanaf groep 1 t/m groep 8. Engels is een standaard onderdeel geworden van het lespakket, is onderdeel van het beleid geworden (functioneringsgesprekken) en enkele leerkrachten werpen zich op tot specialist/ondersteuner voor collega's.”
 - “Wij zijn een groeiende school en hebben elk jaar nieuwe leerkrachten. Wij merken dat de kennis die opgedaan is tijdens deelname aan Erasmus+ ook steeds deels wordt overgedragen aan deze nieuwe leerkrachten.”
 - “Zowel bij de begeleiding/coaching als functioneringsgesprekken van docenten spelen internationale competenties een rol. Dit is mede tot stand gekomen door deelname aan Erasmus+ programma's”
 - “Veel meer docenten zijn toegerust en voelen zich bekwaam om leerlingen te begeleiden in hun leerproces tot wereldburgers en om de leiding te nemen in internationaliseringsprojecten.”

3.4.2 Bredere impact op kwaliteit

De volgende figuur geeft de enquêteresultaten weer t.a.v. de bredere impact op kwaliteit.

FIGUUR 3.7 BREDERE IMPACT INTERNATIONALISERING T.A.V. KWALITEIT VAN ONDERWIJS (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=158; N po=42; N vo=116)

De enquête laat zien dat in twee derde (64%) van de scholen **internationalisering als vanzelfsprekend middel wordt gezien om de kwaliteit van onderwijs te verbeteren**. Het verschil tussen po en vo is niet groot (70% tegenover 62%). Hoe groter de school hoe negatiever het antwoord op deze stelling. Zo is bij grote scholen (meer dan 250 leerkrachten) 45% het niet eens met de stelling. Bij kleine scholen is dit rond de 10-20%.²⁹

Van de scholen ziet ongeveer een derde (36%) dat **ervaringen met het verbeteren van de kwaliteit worden overgenomen door andere scholen**. Echter ook een derde (39%) heeft hier geen zicht op. Een kwart (25%) ziet geen overname van ervaringen door andere scholen. po scholen zijn iets minder negatief vergeleken met vo scholen (17% tegenover 28% is het niet eens met de stelling).

²⁹ De Chi-kwadraat-toets toont een significant verschil tussen scholen met minder en scholen met meer dan 100 leraren.

Tenslotte ziet iets minder dan de helft (41%) van de scholen dat de ervaringen **met het verbeteren van de kwaliteit input bieden voor beleidsontwikkeling**. Echter ook een derde (39%) heeft hier geen zicht op. Ook hier zijn de vo scholen negatiever dan de po scholen (29% tegenover 12% is het oneens met de stelling). Scholen in koepels of stichtingen hebben hier vaker zicht op dan zelfstandige scholen (37% tegenover 48% geeft aan 'weet ik niet'). Ook zijn zij positiever over impact op beleidsontwikkeling (38% tegenover 26%). De grote scholen (meer dan 250 leerkrachten) zijn veel positiever dan kleinere scholen (73% tegenover ongeveer 40%).

De enquête laat kleine verschillen zien op impact tussen scholen die maar in één internationaliseringsactiviteit deelnemen en scholen die in meer dan één activiteit deelnemen. Scholen met meer activiteiten zijn positiever over de impact op andere scholen (42% tegenover 30%).

Hieronder staan de open antwoorden gecategoriseerd naar thema en aansprekende voorbeelden van de scholen zelf.

- De **impact op curriculum en onderwijsproces**. Scholen geven aan dat zij stappen zetten met het integreren van internationale aspecten in het curriculum of dat door internationaliseer-geïnspireerde aspecten worden ingebed in het curriculum, zoals specifieke thema's (zie ook later). Enkele statements:
 - "Wij zijn bezig met het invoeren van het International Baccalaureate Primary Years Programme. Het Erasmus programma helpt ons verder te verdiepen in het internationale burgerschaps aspect hiervan."
 - "Er is meer oog voor internationale relaties en het leren van elkaar vanuit andere culturen en perspectieven. Het vak global perspectives is opgericht dankzij Erasmus+."
 - "Internationale leereenheden worden ingezet in ons onderwijs. - voorbereiding op uitwisselingen zit in het curriculum."
 - "Uit de internationale samenwerking is lesmateriaal voortgekomen dat blijvend gebruikt wordt. Het heeft ons ook in staat gesteld apparatuur te kopen, dat is opgenomen in de vervangingscyclus."
 - "Er is meer aandacht gekomen voor gesprekken met kinderen onder schooltijd, daarnaast zijn we gaan werken op basis van doelen (en niet op basis van lesstof), waardoor kinderen meer invloed hebben op hun eigen leerproces, daarnaast is het buiten leren een belangrijkere plaats in gaan nemen, met name in de onderbouw."
- De **impact of didactiek, pedagogiek en innovatie**. Scholen geven aan de internationaliseringsactiviteiten hun weerslag hebben op de gehanteerde didactische en pedagogische aanpak en dat ook innovaties hun inbedding vinden in het onderwijs. Enkele statements:
 - "Door te kijken en leren van andere scholen zijn we andere keuzes gaan maken op schoolniveau. Andere methodes inzetten en meer in te zetten op toekomstgericht onderwijs."
 - "Digitalisering binnen het onderwijsproces heeft een boost gekregen n.a.v. het project "Level Complete"."
 - "Leraren zijn zich beter bewust van de bijzondere situatie rond inclusie van Nederland t.o.v. andere Europese landen. Het besef is gegroeid dat we minder leerlingen naar een gesegregeerde setting moeten laten gaan. Door dit besef melden zich nu scholen onder ons bestuur die aangeven een inclusievere school te willen worden."
- Impact op **andere scholen en op beleid**. Enkele scholen hebben beschrijvingen van hoe hun ervaringen met andere scholen worden gedeeld en hoe specifieke initiatieven opgenomen worden in beleidsontwikkelingen. Enkele statements:

- “Een collega van onze school is gevraagd door eTwinning om workshops te geven betreft verbreden van het draagvlak voor eTwinning binnen scholen.”
- “DAMU regeling³⁰ wordt door de internationalisering onder de loep genomen door het ministerie van OCW. Door de internationalisering is gebleken dat er een oneerlijke concurrentie is tussen dansers uit verschillende landen. Dat willen we binnen Europa gelijk trekken.”

De tekst box hieronder geeft uitgebreidere illustraties op basis van de casestudies.

RSG 't Rijks

Beroepsgericht en algemeen

In Noorwegen zagen docenten tijdens uitwisselingen en project-werk dat er een groot verschil bestaat tussen de landen in het aanbieden van beroepsgerichte vakken in de eerste jaren. In Noorwegen is dit veel sterker ontwikkeld dan in Nederland. Op basis van deze ervaringen is de school een nieuw vak gaan ontwikkelen; de Bèta Challenge³¹. Acht jaar later is dit model landelijk overgenomen als Technologie en Toepassing (TETO) voor vmbo GL en TL en experimenteren 24 scholen, waaronder RSG 't Rijks met TETO.³²

Haags Montessori Lyceum (HML)

In algemene zin wordt eTwinning door de direct betrokken docenten als een instrument gezien om op een betaalbare, digitale veilige en laagdrempelige wijze tot “active learning in real-life situations” te geraken. Het leidt dus tot de toepassing van nieuwe lesmethoden en uitdagender onderwijs. Daarnaast stelt eTwinning de docenten in staat om bottom-up en aansluitend aan de wensen en vereisten van de dagelijkse onderwijspraktijk aan internationalisering te doen.

Citaten van leerlingen:

- “eTwinning is “echter” dan opdrachten uit een boek; het is leuk om actief met Engels bezig te zijn en via online communicatie met leerlingen uit andere landen iets meer van andere landen en culturen te weten te komen”
- “Ik heb geleerd dat, als iemand niet onmiddellijk reageert, je hem niet moet pushen. Je moet gewoon geduldig zijn”
- “Ik heb veel geleerd om te communiceren, ook om goede feedback te geven en feedback te vragen in het Engels. En door dat te doen hebben we, denk ik, een geweldige presentatie gemaakt”

Carolus Clusius College (CCC) Zwolle

Impact op de fysieke infrastructuur

Voorafgaand aan een uitwisseling met een Finse school, binnen het Erasmus project 'School 2020', is de ambitie uitgesproken om te kijken wat het CCC van deze school kon leren. Vanwege een aankomende verbouwing in het CCC werd het plan opgevat om ook op het gebied van de fysieke infrastructuur te kijken wat er van de Finnen te leren viel. De schoolleiding besloot hiertoe omdat Finland bekend staat om innovatieve manieren van onderwijs. Uiteindelijk heeft dit bezoek geresulteerd in een op Finlandse praktijk

³⁰ De DAMU regeling stelt een leerling in staat gedurende het vo-onderwijs deel te nemen aan een HBO-voortraject, met verlichting van een dubbele studielast en integratie van regulier en kunstonderwijs daar waar mogelijk.

³¹ “Bèta Challenge (BCP) is een leerroute op onze mavo+ afdeling. Het hart van BCP is het vak technologie en toepassing. Daarbij ga je twee keer per week aan de slag met projectopdrachten op het gebied van techniek, zorg en welzijn, natuur en milieu en/of economie. Opdrachten kunnen afkomstig zijn van een opdrachtgever uit het bedrijfsleven, maar ook in wedstrijdverband worden gegeven. Voorbeeld hiervan is de First Lego League, een project waar onze school van het begin af aan bij is betrokken. Binnen projecten werken we samen met een mbo-school in de regio. Bèta Challenge besteedt namelijk ook veel aandacht aan beroepskeuzes.” <https://www.rsgrijks.nl/wp-content/uploads/2021/01/RSG-t-Rijks-Beta-Challenge-2020-LR.pdf>

³² <https://www.sterkberoepsonderwijs.nl/inspiratie/technologie-en-toepassing-in-het-vmbo/>
<https://www.sterkberoepsonderwijs.nl/wp-content/uploads/2018/05/Goed-voorbeeld-van-12-tot-18-TT-003.pdf>

geïnspireerde aula met flexibele meubels en loungebanken. Ook is er een klaslokaal ingericht naar Fins model. In dit klaslokaal kunnen leerlingen zelf bepalen waar en hoe ze gaan zitten. Er is geen klassieke bus opstelling maar een opstelling met een verscheidenheid aan meubels die de creativiteit en samenwerking ten goede komt.

Bron: eigen foto auteurs

Wereldvakken

Wederom in Finland zagen docenten dat leerlingen een grote mate van autonomie kennen in het samenstellen van hun vakkenpakket. Zo is het voor Finse leerlingen mogelijk zelf te kiezen wanneer en aan wat voor lessen ze deelnemen. Binnen het Nederlandse onderwijsmodel is dit niet mogelijk maar de docenten hebben hier wel inspiratie uitgeput wat resulteerde in zogenaamde wereldvakken. Wereldvakken zijn keuzevakken die twee uur per week gegeven worden in klas 1 en 2 voor alle leerniveaus. Leerlingen hebben de keuze uit vier thema's: Media, TechnoScience, Sports en World of Arts. Zonder de inspiratie uit Finland had het langer geduurd voordat het CCC hiermee begonnen was.

Ondersteuning in het positioneren van de school

Erasmus+ heeft bijgedragen om de school beter te positioneren tussen andere scholen in Zwolle. De school zat destijds met een dalend aantal leerlingen en op dat moment is ervoor gekozen de school een sterker internationaal profiel te geven met sterke verwijzingen in de school naar reizen en andere culturen. Dit heeft de school goed gedaan aangezien het aantal leerlingen sindsdien sterk is gegroeid en de school nu bekend staat als de internationale/ wereldschool in Zwolle.

KC Aelse

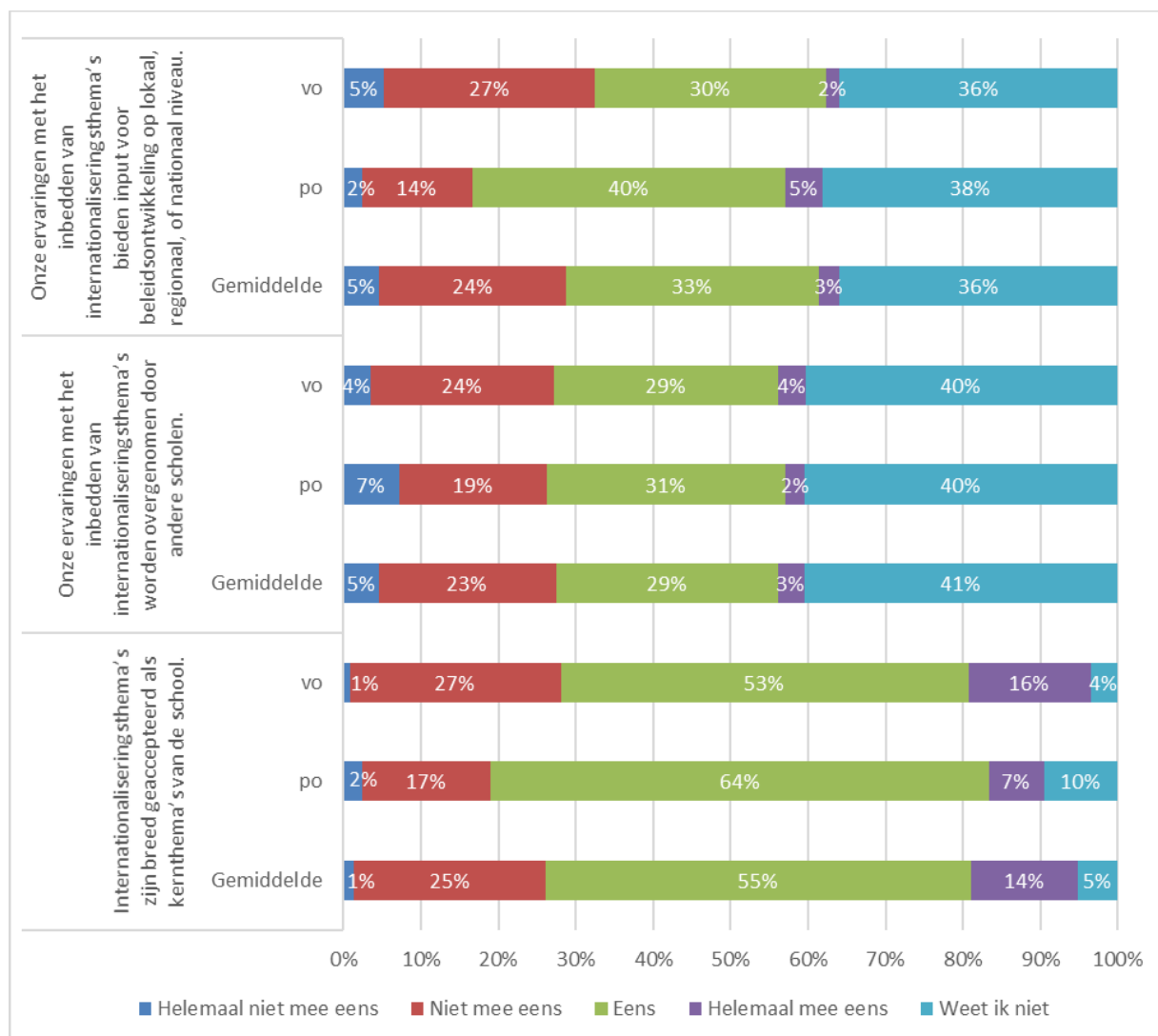
Buitenonderwijs

Bij de start van het fusietraject van 4 scholen stond buitenonderwijs al op de agenda van de nieuwe school. Via deelname aan het Erasmus+ project en het mobiliteitsprogramma naar de partnerschool in Zweden kon de school het thema buitenonderwijs ook echt helpen onderbouwen en er concreet handen en voeten aan geven. Zweden is op het gebied van buitenonderwijs een voorloper. Zij verzorgen in alle jaargetijden buitenonderwijs omdat dit betere cijfers, een betere gezondheid, betere communicatieve vaardigheden en een beter gedrag tot gevolg heeft. Het streven van de Zweedse school is dagelijks buitenonderwijs geven. Alle vakken zijn hiervoor geschikt als je de mogelijkheden ziet. Alle materialen binnen de partnerschool in Zweden waren van hout en de school had bijvoorbeeld ook een eigen schooltuin waarin kinderen fruit bomen konden planten en er ook een groentebak aanwezig was om eigen voedsel te verbouwen. Op basis van het bezoek aan Zweden heeft KC Aelse het buitenonderwijs nadrukkelijker binnen hun eigen school neergezet en gestimuleerd.

3.4.3 Bredere impact op thema's in het onderwijs

De volgende figuur geeft de enquêteresultaten weer t.a.v. de bredere impact op thema's.

FIGUUR 3.8 BREDERE IMPACT INTERNATIONALISERING T.A.V. THEMA'S (PO EN VO)

Bron: enquête (N totaal=158; N po=42; N vo=116)

De enquête laat zien dat in meer dan driekwart (79%) van de scholen **internationaliseringsthema's breed zijn geaccepteerd als kernthema's van de school**. Tussen po en vo scholen is weinig verschil. Kleine scholen (minder dan 20 leerkrachten) zien minder vaak dat thema's breed geaccepteerd zijn dan grotere scholen (36% tegenover 71%). Ook zijn scholen die onderdeel zijn van een koepel of stichting minder positief van zelfstandige scholen (29% tegenover 16%).

Van de scholen ziet ongeveer een derde (32%) dat **ervaringen met het inbedden van internationaliseringsthema's worden overgenomen door andere scholen**. Echter ook meer dan een derde (41%) heeft hier geen zicht op. Tussen po en vo scholen is weinig verschil. Zelfstandige scholen hebben hier minder zicht op dan scholen die onderdeel zijn van een koepel of stichting (58% tegenover 36%).

Tenslotte ziet ongeveer een derde (36%) van de scholen dat de ervaringen **met het inbedden van internationaliseringsthema's input bieden voor beleidsontwikkeling**. Echter ook meer dan een derde (36%) heeft hier geen zicht op. po scholen zijn iets positiever dan vo scholen (45%

tegenover 32%). Grote scholen zijn in het algemeen veel positiever dan kleinere scholen (73% tegenover 32%). Er is weinig verschil tussen scholen die onderdeel uitmaken van een koepel of stichting en zelfstandige scholen.

De enquête laat kleine verschillen zien op impact tussen scholen die maar in één internationaliseringsactiviteit deelnemen en scholen die in meer dan één activiteit deelnemen. Scholen met meer activiteiten zijn positiever over de impact op andere scholen (37% tegenover 28%).

Hieronder staan de open antwoorden gecategoriseerd naar thema en aansprekende voorbeelden van de scholen zelf.

- De impact op **breder inbedding van thematische focus**. Scholen geven aan dat de thematische focus in zijn algemeenheid sterk gerelateerd is aan de internationaliseringsthema's. Enkele statements:
 - "Door een UNESCO school te worden, kwam de focus meer te liggen op duurzaamheid, diversiteit, wereldburgerschap en intercultureel leren."
 - "De thema's van uitwisselingen in de eigen school zetten we breed in de school neer. De inhoud en thema's van de uitwisseling verbinden we met reguliere lessen. Alle leerlingen van de betrokken jaarlaag worden bij het lesprogramma betrokken. We streven ernaar dat voor de uitwisseling ontwikkeld lesmateriaal opnieuw in ons onderwijs gebruikt kan worden."
 - "Door de deelname aan internationaliseringsprojecten worden bepaalde thema's opgenomen in ons curricula. Deze worden dan school breed gedragen. Ook de controle wordt hierdoor beter geregeld mede door enquêtes en lesobservaties."
 - "Door de aanwezigheid van buitenlandse leerlingen in de school is het veel natuurlijker geworden om over cultuur en internationalisering te spreken."
- De impact op **wereldburgerschap als thema**. Scholen geven aan dat internationalisering sterk is gekoppeld aan wereldburgerschap. Veel scholen hebben internationalisering expliciet opgepakt om wereldburgerschap op school beter, en breder in te bedden. Enkele statements:
 - "(wereld)burgerschap wordt steeds meer onderdeel van de school ook al staat het nog in de kinderschoenen."
 - "Op onze school spreken wij als het om burgerschap gaat over burgerschap als wereldburger. We hebben rechten en plichten ten aanzien van de Nederlandse maatschappij, maar ook ten aanzien van Europa en de wereld. Dit was heel duidelijk toen we het in een van de eerste weken in de bovenbouw over vaccinatie tegen het coronavirus hadden. Daarbij kwam de derde prik ter sprake en veel leerlingen vonden dat we die eerst aan armere landen moesten geven voor we ze zelf zouden moeten houden in Nederland."
 - "Thema's zijn opgenomen in schoolplan en binnen de doorlopende leerlijnen omtrent burgerschap."
 - "Met name wereldburgerschap is iets dat op school, behalve via Internationalisering, zeker in de bovenbouw onbelicht zou zijn gebleven."
 - "We hebben mensen enthousiast gemaakt voor Erasmus + en alle ervaringen in het buitenland. Ons wereldburgerschap-programma is breed (beslaat veel hedendaagse thema's) en begint al in de 1e klas en is verplicht t/m de 4e klas. Kinderen werken niet alleen via afzonderlijke vakken, maar in projecten (was nog niet zo lang geleden geen sprake van). Behalve dat heeft elk vak onderdelen die gerelateerd zijn aan onze Erasmus+ thema's (klimaatveranderingen, cultural heritage, mensenrechten etc.). Dat koesteren we, ook omdat onze populatie verandert (we worden "een zwarte school") en

daarom is het voor ons nog belangrijker om culturele verbinding als centrale taak te stellen om zo een eenheid te creëren."

- "Thema's als Burgerschap worden breder behandeld. Aandacht voor Culturele verschillen en Levensbeschouwingen krijgen meer de aandacht."
- De impact op **duurzaamheid als thema**. Scholen koppelen internationalisering ook aan duurzaamheid en richten veel project op dit thema en dit leidt tot veranderingen in de schoolorganisatie (zie eerder), maar ook het onderwijs. Enkele statements:
 - "Duurzaamheid is beter ingebed in de school door Erasmus+: door het aansluiten van vakdocenten bij thema's als plastic cyclus, robotica voor gebruik van afvalscheiding (pratende prullenbakken); onderzoek naar afvalverspreiding bij Aardrijkskunde; ader menu en minder vlees in de kantine; en tenslotte het aanleggen van een moestuin voor verse lokale producten."
 - "De kwaliteit van het onderwijs op het gebied van duurzaamheid is verbeterd door een onoverdekt buitenlokaal, een bijen-oase en fruitbomen."
 - "Gesprek met wethouder duurzaamheid over fietsbeleid in de stad, samen met Nederlandse en Poolse leerlingen en docenten."
- De **impact op digitalisering**. Scholen geven hiervan weinig voorbeelden, maar geven wel aan dat leerkrachten en leerlingen veel samenwerken met andere landen via internet en dat dit hun digitale (taal) vaardigheden versterkt. Eén school geeft aan dat een Erasmus+ project over surfgedrag en cookies heeft geleid tot een cursus voor alle leerlingen aan het begin van het jaar.

De tekst box hieronder geeft uitgebreidere illustraties op basis van de casestudies.

KC Aelse

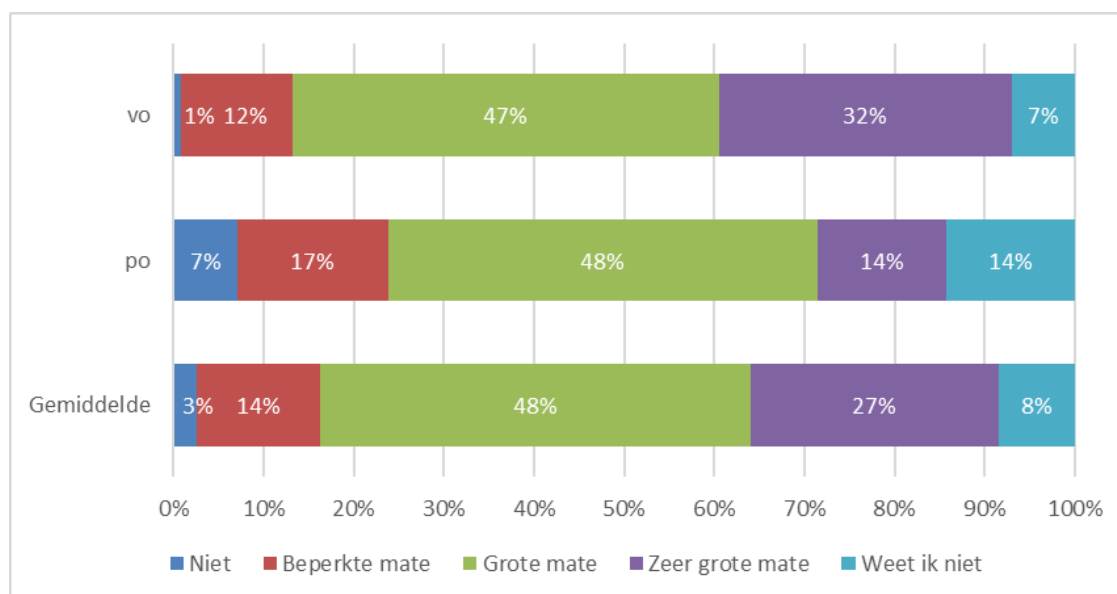
Inclusie

KC-Aelse heeft inclusie hoog op de agenda staan. Dit vormde dan ook de thematiek van het bezoek aan de partnerschool in Italië. Special needs kinderen zijn in Italië in het reguliere onderwijs ondergebracht. De partnerschool die de leerlingen van KC Aelse bezochten ademde passie uit over inclusie. Een Italiaanse leerkracht zei het heel sprekend: "Special needs kinderen hebben meer behoefte aan een goede leerkracht die hen aandacht geeft dan aan een computer en wij kiezen voor meer docenten en kleinere klassen dan allerlei technologische vernieuwingen". Special needs kinderen hebben ook behoefte aan contact met andere kinderen en deel uit maken van een groep. Hier kwamen de kinderen van KC Aelse voor het eerst op een school in contact met kinderen met een beperking. Kinderen kwamen met vragen terug bij de meereizende leerkrachten als: "dat soort kinderen hebben wij niet op school in Elsloo toch?". Dit vormde echt een eyeopener dat de school met dit onderwerp op school en in de regio mee aan de slag moest. De combinatie van het reguliere onderwijs met speciaal onderwijs in de Italiaanse context heeft met name de meereizende docenten maar ook de kinderen zelf aan het denken gezet. Bij terugkomst heeft dit geresulteerd in het ontwikkelen van een initiële samenwerking met een lokale speciaal onderwijs school. Helaas is dit door COVID-19 nog niet goed van de grond gekomen maar KC Aelse wil hier in de toekomst zeker werk van maken. Daarnaast is de school naar aanleiding van de buitenlandervaring met het project "Adoptie met ouderen" begonnen. Naar aanleiding van de diverse bezoeken aan partnerscholen in andere landen heeft de school gezien hoe het ook anders kan. De directie van KC Aelse is mede geïnspireerd door deze buitenlandse scholen nu meer op zoek naar nieuwe verbindingen, inclusie, en het werken vanuit doelen en niet zozeer meer (les) methodes. Het sociaal-emotionele aspect is nu een van de speerpunten van de school geworden. Dit heeft zich geuit in bijvoorbeeld de introductie van de "drie gouden weken" (aan de start van het schooljaar), meer aandacht voor groepsdynamiek, respect voor elkaar en het anders durven te zijn.

3.4.4 Impact op leerlingen

Waar we eerder keken naar de bredere impact op de organisatie (sectie 2.4), en de bredere impact op leerkrachten, kwaliteit en internationaliseringsthema's, kijken we in deze sectie naar de impact op leerlingen: in hoeverre leidt Erasmus+ en eTwinning tot ontwikkeling van interculturele competenties; internationale oriëntatie; en persoonlijke ontwikkeling en wat doen leerlingen met de opgedane ervaringen. De volgende figuur geeft aan hoe de respondenten (scholen) inschatten dat leerlingen internationale competenties ontwikkelen door deelname.

FIGUUR 3.9 MATE WAARIN LEERLINGEN INTERNATIONALE COMPETENTIES ONTWIKKELEN DOOR DEELNAME AAN ERASMUS+/ETWINNING (PO EN VO)

Bron: enquête (N total=156, N po=42 ; N vo=114)

De enquête laat zien dat scholen erg positief zijn over de impact op leerlingen. Driekwart (75%) geeft aan leerlingen in (zeer) grote mate internationale competenties ontwikkelen door deelname; 14% geeft aan dat dat in beperkte mate voorkomt en 3% dat dat niet het geval is. vo scholen zien iets meer impact op leerlingen dan po scholen (79% tegenover 62%).³³ Tussen zelfstandige scholen en scholen die onderdeel zijn van een koepel of stichting zien weinig verschillen. Middelgrote scholen (tussen 51 en 250 leerkrachten) zijn positiever dan de kleine en grote scholen (ongeveer 82% tegenover 64%).

Veel scholen geven aan dat de internationale ervaring bepalende gebeurtenissen zijn die de schoolcarrière van de leerlingen definiëren:

- "Ze vergeten het nooit zijn we achter. Dit is ook het meest bijgebleven in hun schooltijd."
- "Het groot aantal leerlingen die ervaring met E+ heeft gehad herinnert de E+ uitwisselingen als kers op de taart tijdens hun tijd met ons. Veel leerlingen hebben nog steeds contact met de buitenlandse leerlingen lang na de mobiliteiten en regelmatig hoor ik wat er nu in de verschillende landen gebeurt. Waanzinnig het neveneffect van E+ mee te maken."
- "Leerlingen die nog een uitwisseling hebben meegemaakt noemen deze vaak als meest waardevolle ervaring, bijvoorbeeld bij de laatste diploma uitreiking."

³³ De Chi-kwadraat-toets toont hier een significant verschil.

De scholen zien impact op leerlingen terug op een aantal aspecten:

○ **Toegenomen zelfreflectie en zelfredzaamheid:**

- "De persoonlijke ontwikkeling van kinderen is groter worden, doordat zijn meer hun eigen ontwikkeling vormgeven (door te kiezen aan welke doelen ze werken en op welke manier)."
- "Leerlingen leren andere benaderingen voor het oplossen van problemen."
- "Het grote voorbeeld op onze school is dat leerlingen (zeker diegene die gereisd hebben) een beter zelfvertrouwen hebben gekregen. Bijvoorbeeld: leerlingen die zeiden dat ze niet zo goed in Engels waren stonden na een paar dagen zelfs met ons in het Engels te praten. En dat gaf hen een groter zelfvertrouwen dat ze zich in het Engels konden uitdrukken."
- "Ouders zien in de loop van tijd dat hun kind zich heeft ontwikkeld, tijdens vakantie, maar ook in discussies rondom thema's die in de wereld spelen."
- "Ze ontwikkelen zich vooral op persoonlijk gebied, krijgen een betere kijk op andere culturen en verdiepen zich meer in globale vraagstukken, zijn daarmee bezig in projecten en werkstukken."

○ **Bredere interesse bij leerlingen:**

- "Interesse in talen en culturen die anders niet van interesse waren geweest."
- "De leerling ervaart een wereld buiten zijn eigen bewustzijn en internationale vraagstukken worden hierdoor voor hen interessanter."
- "Het uit zich met name in interculturele sensitiviteit. Meer open-mindedness."
- "Het begrip wat de leerlingen naar andere mensen, klasgenoten, culturen etc. tonen. Ze staan meer open voor 'nieuwe' dingen en zien dat als iets anders is dat niet meteen verkeerd is. Dit is terug te zien in andere projecten (schriftelijk/presentaties) over bv de 17 sustainable development goals bij lessen maar ook binnen discussies of gesprekken binnen de vakken levensbeschouwing of filosofie."
- "Leerlingen hebben na deelname een veel opener blik op de wereld. Kunnen beter hun rol innemen in de wereld. Daarnaast zien we dat ze vooral persoonlijk groeien. Ze durven daarna meer en pakken daarna makkelijker hun rol als (internationale) student op. Ze vinden het niet moeilijk meer om te presenteren in het Engels bijvoorbeeld."
- "Het verbreden van het wereldbeeld van de leerlingen is zo sterk ervaren dat we daar structureel meer mee willen doen. Daarnaast sterkt het onze vmbo-ers zeer in het besef dat ze best heel goed zijn in communicatieve en sociale vaardigheden."
- "Het is moeilijk meetbaar, maar de sociaal emotionele ontwikkeling door participatie in een Erasmusproject moeten we niet vergeten."

○ **Betere omgang met anderen en vooroordelen:**

- "Leerlingen worden internationaal bewuster, leggen gemakkelijker contacten met peers uit andere culturen."
- "Leerlingen leren meer over andere culturen, waardoor zij hun visie verbreden en inclusiviteit is bevorderd, wat terug te merken is in de manier waarop zij met elkaar en anderen omgaan."
- "Contacten blijven na de uitwisseling bestaan en ze brengen wederzijdse bezoeken aan elkaar in vakanties."
- "De contacten tussen scholen en docenten zijn voor een groot deel blijvend. Leerlingen hebben voor een deel nog jaren persoonlijke contacten met deelnemers uit andere landen. Er vinden zelfs [in beperkte mate] privé georganiseerde bezoeken op en neer plaats."

- "Leerlingen zien met eTwinning dat het buitenland eigenlijk heel dichtbij is."
- "leerlingen die hebben deelgenomen aan internationaliseringsprojecten op onze school zijn zich meer bewust van waarden en normen in andere Europese landen en hebben goede banden met hun uitwisselingspartners."
- "Bewustzijn en relativering eigen/nationale identiteit."
- "Onze leerlingen hebben geleerd onze vrijheid meer te waarderen."
- **Toegenomen taalvaardigheid en interesse in Engelstalig onderwijs (tto):**
 - "Op taalgebied, groter zelfvertrouwen om de vreemde taal te spreken. Motivatie voor deelname Cambridge Engels."
 - "Op onze school worden alle talen als waardevol gezien. Voorheen was dat alleen waar voor Nederlands en Engels. In onze onderzoeksthema's, trekken kinderen hun onderzoek vaak direct breder dan de Nederlandse context."
 - "Leerlingen voelen zich zelfverzekerder in hun Engels."
 - "Door het volgen van tto onderwijs in het vmbo leren onze leerlingen zich uitdrukken in het Engels maar ergens blijft het gevoel dat ze minder zijn dan de Havo/vwo leerlingen. Door contact met leeftijdsgenoten uit andere landen leerde ze dat hun niveau van Engels goed is en dat zorgt weer voor meer zelfvertrouwen. Dat is wat onze leerlingen hard nodig hebben om te durven Engels te spreken."
 - "Onze tweetalige afdeling groeit weer."
 - "Engelstalig onderwijs heeft een boost gekregen. er zijn contacten met buitenlandse scholen, waarin de leerlingen met elkaar communiceren."
 - "Toename keuze voor Delf, Dele, en Cambridge klassen."
- **Internationale thematiek in werkstukken, keuze voor internationale modules en keuzevakken:**
 - "Het aantal leerlingen dat kiest voor het vak aardrijkskunde is de laatste 6 jaar toegenomen. Deels komt dit door de internationale uitwisselingsprogramma's."
 - "De leerlingen zijn opener en hebben meer oog voor de wereld. Zij kiezen vaker voor een internationale stage."
 - "Profielwerkstuk steeds vaker internationaal georiënteerd."
 - "Artikelen die gelezen worden voor research zijn breder."
 - "Wij zien dat leerlingen, door de ervaringen die zij met de uitwisseling hebben opgedaan, meer open staan voor internationale activiteiten en dit makkelijker doen. Zo kiezen zij internationale thema's voor hun profielwerkstuk."
 - "Profielwerkstuk meer gericht op Europese dimensie of profielwerkstuk en deelname aan Erasmus project combineren."
 - "Het is vooral zichtbaar in het gemak/vanzelfsprekendheid van leerlingen als het gaat om internationale mogelijkheden. Ook zie je het terug bij de profielwerkstuk onderwerp keuze."
- **Internationale oriëntatie in vervolgstudies:**
 - "Leerlingen willen vaker als vervolgopleiding in het buitenland studeren en kijken naar problemen die niet alleen spelen in de stad, maar verder en kijken naar bedrijven en multinationals over de grens voor onderwerpen voor werkstukken bijvoorbeeld."
 - "Veel leerlingen volgen Engelstalige studies zonder problemen (ook in het buitenland)."
 - "De kinderen die meedoen aan het programma zijn duidelijk meer met talen bezig en ze gebruiken connecties in het buitenland om verder te komen in de wereld. Onze ex-leerlingen gaan talen studeren (was vroeger niet van toepassing), ze gaan naar het buitenland om daar een stage/vervolgopleiding te zoeken (was amper aanwezig). De leerlingen sluiten zich graag bij het

Erasmus+ project aan ook omdat ze zien dat meedoen werkelijk hun kansen vergroten bij een vervolgstudie: kinderen willen zich ook op zo een manier bewijzen."

- o "Wij zien dat oud leerlingen in hun vervolgstudie er sneller voor kiezen om een deel van hun studie in het buitenland te doen."
- o "Het is met name de keuze voor vervolgopleiding en stage tijdens die opleiding die door internationalisering beïnvloed wordt."
- o "Internationale studies gaan volgen. Angst voor studeren in het Engels kwijt."
- o "Leerlingen die deelnamen aan internationale activiteiten, melden zich eerder aan voor de internationale leerroute in de bovenbouw. Zij zijn onze International Stars!. Veel leerlingen die deze route volgden, studeren nu in het buitenland of doen Europese studies of International languages, International business etc."
- o "Vaker keuze voor Engelstalige vervolgopleiding of profielwerkstuk in het Engels. Tussenjaar in het buitenland doorbrengen."

De tekst box hieronder geeft een uitgebreidere illustratie op basis van de casestudies.

RSG 't Rijks

De impact op leerlingen is aanzienlijk. Al blijft het lastig te scheiden welke openheid en interesse zij al hadden voor een internationale ervaring is wat door de ervaring is gegenereerd. Desalniettemin zien we dat leerlingen een brede oriëntatie hebben op de wereld; dat het vooroordelen wegneemt; dat ze reflecteren op de eigen waarden en normen; en dat de interesses een openheid naar de wereld laten zien. Zoals een VWO4 leerling aangaf, "je bent er onbewust mee bezig".

Haags Montessori Lyceum (HML)

Voor leerlingen van HML vormt eTwinning een manier om Engels actief toe te passen en kennis te nemen van andere culturen. In algemene zin is mede door het gebruik van eTwinning het Engels bij de meeste leerlingen verbeterd; leerlingen geven ook aan dat communicatie en samenwerkingsvaardigheden verbeterd zijn. Over het algemeen geven de leerlingen aan via eTwinning geen echt nieuwe blik op mondiale zaken gekregen te hebben of kunnen ook geen concrete voorbeelden geven van gedragsverandering als gevolg van deelname aan eTwinning. Aangezien het hier om leerlingen van 12 jaar oud gaat die slecht 1 jaar hebben deelgenomen aan twee eTwinning projecten, valt dit eigenlijk ook niet te verwachten. Leerlingen gaven aan dat bij eTwinning als instrument voor versterken van hun internationale competenties wel alles moet kloppen in termen van (a) technische mogelijkheden/gebruiksvriendelijkheid (b) voldoende frequentie en opvolging van het gelegde contact (c) de interesse, inzet en betrokkenheid van alle leerlingen vanuit alle landen die aan eTwinning deelnemen en (d) een goede begeleiding vanuit de docenten. Bij het "My school, your school, our perfect European school" project is dit, ondanks alle moeilijke COVID-19 omstandigheden, toch goed gelukt.

Carolus Clusius College (CCC) Zwolle

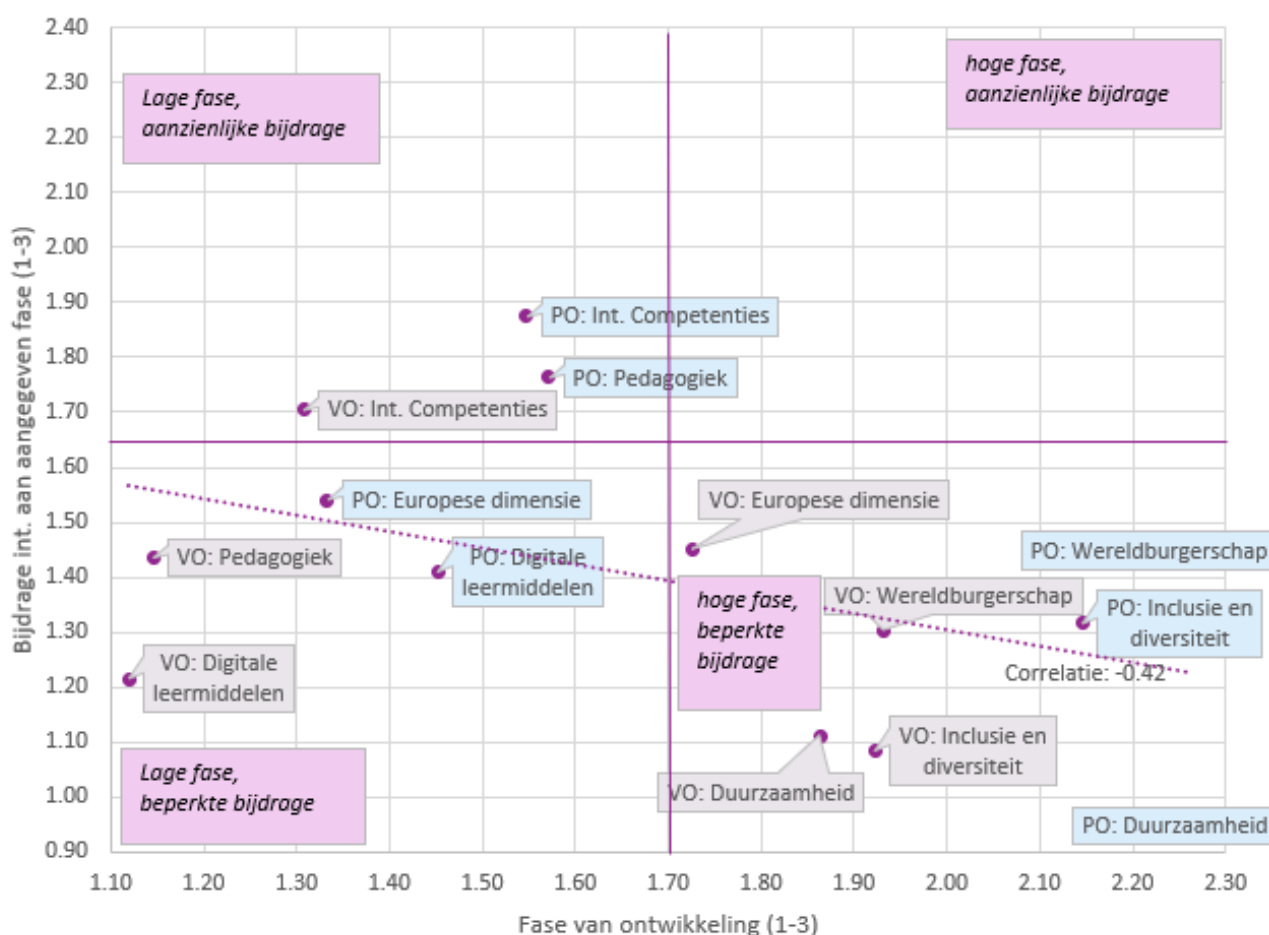
De impact van internationalisering op leerlingen is aanzienlijk maar het blijft lastig dit vast te stellen. Er is geen ijkpunt waardoor het onmogelijk is om vast te stellen hoe leerlingen zich zonder het internationaliseringsbeleid van het CCC hadden gevormd. Evengoed zien we dat leerlingen (maar ook docenten) een brede interesse tonen in de wereld om zich heen. Zoals één docent aangaf: 'het is een collectieve ervaring die leerlingen altijd bijblijft ('social bonding'). Het is lastig te onderzoeken wat de impact is op verdere loopbaan, maar er zijn veel voorbeelden van leerlingen die geïnspireerd zijn door hun buitenlandervaring en daardoor bewuster kiezen voor een studie en loopbaan oriëntatie.' Een andere docent geeft aan dat 'juist door een internationale ervaring leerlingen kunnen beleven en onderzoeken waarom mensen tot bepaalde keuzes zijn gekomen binnen het vak geschiedenis (je kan morele vragen opwerpen: wat zou jij in deze situatie hebben gedaan?). Je kan hiermee over de grenzen van eigen beleavingswereld heen kijken. Dit maakt leerlingen wereldburgers'.

Al met al zien de scholen een breed spectrum aan impact op het niveau van leerlingen van sociaal-emotionele ontwikkeling tot het kiezen van hun vervolgopleiding.

3.5 Discussie

In deze afsluitende sectie over de impact op kwaliteit en inhoud van onderwijs relateren we de stand van zaken op scholen (fase van ontwikkeling) met de bijdrage van Erasmus+/eTwinning. In de volgende figuur staat op de x-as de fase van ontwikkeling weergegeven en op de y-as de bijdrage aan de huidige fase.

FIGUUR 3.10 BIJDRAGE ERASMUS+/eTWINNING AAN STAND VAN ZAKEN OP SCHOLEN (PO/VO) T.A.V. KWALITEIT EN INHOUD VAN ONDERWIJS

Bron: Enquete. (N totaal=159; N po=42; N vo=117)

We zien dat op een aantal onderwerpen po en vo scholen aangeven dat ze al een hoge fase van ontwikkeling hebben, maar dat Erasmus+/eTwinning daar geen grote bijdrage aan heeft geleverd. Hierbij gaat het om 'inclusie en diversiteit', 'wereldburgerschap' en 'duurzaamheid'. Op andere onderwerpen geven scholen aan dat het nog niet goed ingebed is, maar dat de bijdrage van Erasmus+/eTwinning ook niet groot is (zoals pedagogiek in vo; digitale leermiddelen; en de Europese dimensie in het po). Tenslotte zien po scholen op onderwerpen als pedagogiek en internationale competenties (tevens vo scholen) dat Erasmus+/eTwinning wel een grote bijdrage heeft geleverd, maar dat al met al het nog niet sterk is ingebed. Tussen de stand van zaken en de bijdrage is een sterk negatieve correlatie (-0.42), wat betekent dat een hogere fase correleert met een lagere bijdrage van Erasmus+/eTwinning. Ten aanzien van

deze onderwerpen lijkt Erasmus+/eTwinning effectiever bij te dragen aan inbedding op scholen waar nog weinig stappen zijn gezet.

Concluderend kunnen we stellen dat Erasmus+/eTwinning bijdraagt aan de kwaliteit en inhoud van het onderwijs. De scholen zien verbeteringen over de tijd, maar tegelijkertijd benoemen ze dat nog grote stappen gezet moeten worden in een bredere inbedding van de verschillende onderwerpen in de school. De impact verhalen (sectie 3.4) laten zien dat de scholen veel kleinere en individuele veranderingen zien, die als zeer waardevol worden ervaren. Echter, grotere impact zoals verandering van curriculum; verdere verankering van opgedane ervaringen in de school komen minder prominent naar voren. Desalniettemin zien de scholen een grote impact op de (met name deelnemende) leerlingen.

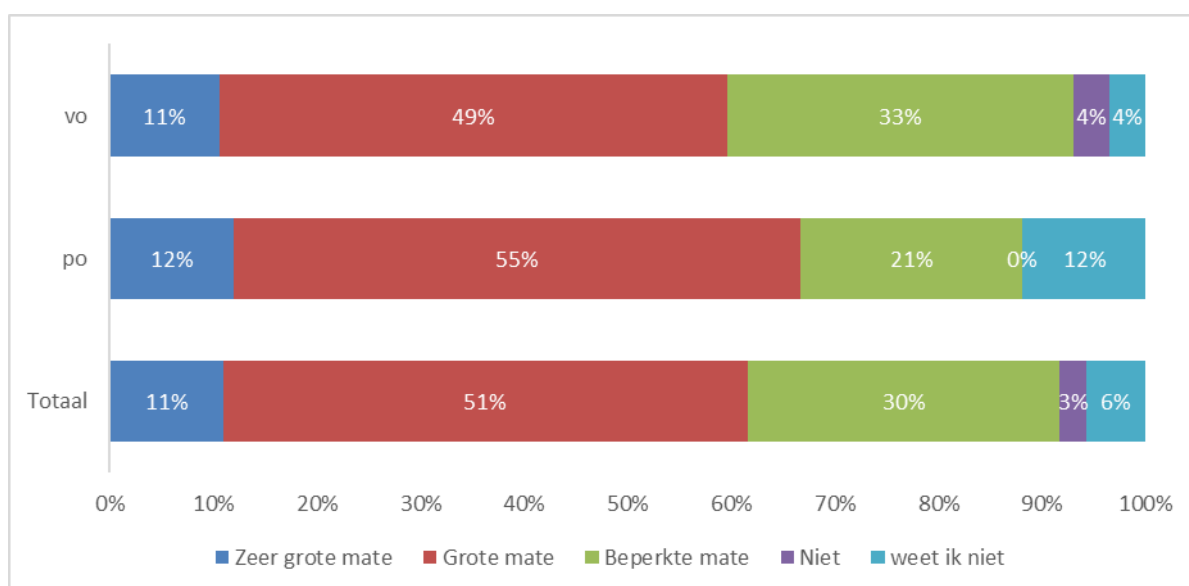
4. Ondersteuning vanuit Nationaal Agentschap Erasmus+/ eTwinning

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe scholen aankijken tegen de investering in Erasmus+/eTwinning in relatie tot de opbrengsten, de mate waarin verschillende programmaonderdelen van Erasmus+ en eTwinning elkaar verrijken en versterken en, tot slot, de mate waarin het Nationaal Agentschap (NA) scholen ondersteunt in het bereiken van impact.

4.1 Kosten en baten van Erasmus+/eTwinning

Figuur 4.1 geeft de respons van scholen weer over hun oordeel over de mate waarin zijn de investering in Erasmus+/eTwinning vinden opwegen tegen de opbrengsten.

FIGUUR 4.1 DE MATE WAARIN DE INVESTERING (TIJD, ENERGIE, KOSTEN) IN ERASMUS+/ETWINNING OPWEGEN TEGEN DE OPBRENGSTEN VOOR DE SCHOOL EN DE KWALITEIT VAN HET ONDERWIJS (PO EN VO)

Bron: Enquete. (N totaal=156; N po=42; N vo=114)

Uit figuur 4.1 blijkt dat de grote meerderheid van scholen (62%) vindt dat de investering in (zeer) grote mate opwegen tegen de opbrengsten. Een derde van de scholen vindt dit niet (3%) of tot een beperkte mate het geval (30%). De verschillen tussen po en vo scholen en grotere en kleinere scholen zijn klein op dit onderwerp en niet significant.³⁴ De meerderheid van de scholen, die van mening is dat de kosten opwegen tegen de baten, geven aan dat zowel de aanvraag als de uitvoering van Erasmus+ en eTwinning projecten veel tijd kost, maar tegelijkertijd dat het meer dan waard is in het licht van de verrijking van het regulier lesprogramma, de leeropbrengsten en de persoonlijke ontwikkelingen van zowel leerlingen en docenten, maar ook de bredere uitstraling van de school. Hieronder staan een aantal statements van scholen hierover:

- "Aangezien door Erasmus+ je aan de leerling een bijzondere ervaring kan meegeven die enorm veel impact heeft voor de rest van zijn/haar leven, is het de tijd/energie zeker waard."
- "De vele uren die in een project worden gestopt door personeel betaalt zich uit door de veranderingen bij de leerlingen. Je ziet ze tijdens een uitwisseling groeien, naast kennis ook op persoonlijk vlak. Deze groei is iets wat je iedere leerling, ieder kind gunt."

³⁴ Op basis van Chi-kwadraat toets.

Deze ervaring is soms waardevoller is dan een 'gewone' les. Een ervaring die ze altijd met zich mee zullen nemen."

- o "Het is een grote investering, maar het is erg verrijkend geweest voor de leerkrachten individueel en het niveau Engels op onze school."
- o "Investeren in de aanvraag van een E+ is groot, maar de opbrengst van onderwijs resultaten zijn significant verbeterd en zeker ook de verbrede en verdiepende kijk van onze leerlingen op de wereld."
- o "De school genereert veel aandacht met de Erasmus+ projecten van leerlingen, ouders, media en de externe omgeving zoals bedrijven/organisaties die altijd betrokken worden in de projecten."

Enkele scholen geven aan dat de meerwaarde pas zichtbaar wordt na een aantal Erasmus projecten. Zo geeft een school aan dat "in het begin (als je voor de eerste keer meedoet aan een project) je minder merkt van de effecten. Naarmate je de projecten gaat inbedden in de curricula van de school en het project breder wordt ingevoerd in de school, dan zie je dat de effecten enorm zijn."

Een kleine groep is meer kritisch op de verhouding van investeringskosten versus opbrengsten, met name door de hoge administratieve lasten voor de organisatie. Hieronder staan een aantal statements van scholen hierover:

- o "Wij hebben een fantastisch Erasmus+ project uitgevoerd. Alle doelen bereikt, uiteindelijk is het helemaal gelopen zoals we hadden gehoopt, maar ik zou niet snel nogmaals een Erasmus+ project aangaan omdat ik de hoeveelheid papierwerk echt veel te veel vind. Het projectvoorstel en de verantwoording moeten zó uitgebreid zijn, dat dit te veel werk is."
- o "Het kost heel veel tijd voor kerndocenten. Dit gaat dan vaak ten koste van andere activiteiten."
- o "De inspanning die er moet worden geleverd in het schrijven van een aanvraag, de rapportages en de verantwoording en de administratieve rompslomp staan niet in verhouding tot het project zelf. Dat kan veel gemakkelijker. Ik hoop dat de accreditatie KA120³⁵ hier wat verlichting in gaat brengen."

Enkele scholen zijn kritisch over de investering die moet worden gepleegd in verhouding tot de slaagkans van aanvragen en de vergoeding vanuit het programma als de aanvraag is gehonoreerd. Een aantal scholen geeft ook aan dat de opbrengsten tegenvallen aangezien er veel verloop is onder leraren en dat een beperkte groep leraren betrokken is bij internationalisering binnen de school en open staat voor de geleerde lessen en ontwikkelde output. Enkele scholen geven tevens aan dat de opbrengsten ook sterk afhankelijk zijn van de inzet, enthousiasme en idealisme van enkele collega's. Tevens geven scholen aan dat de opbrengsten nog niet breed genoeg in de school worden gedeeld en dat daardoor niet alle docenten en leerlingen voldoende profiteren van de opbrengsten. Ook COVID-19 gooit roet in het eten. Een school geeft bijvoorbeeld aan dat door COVID-19 het project nog niet heeft opgebracht van wat ze ervan verwacht hadden, ondanks de grote investeringen. Ook noemen scholen dat de opbrengst voor hun school tegenvalt aangezien het verschil met partnerscholen in het buitenland te groot is, en daardoor weinig te halen is in termen van leeropbrengsten.

Een aantal scholen geeft echter aan nog niet te weten of de investeringen opwegen tegen de opbrengsten aangezien ze recentelijk gestart zijn met Erasmus+ / eTwinning en dat daardoor het rendement voor hun school nog niet zichtbaar is.

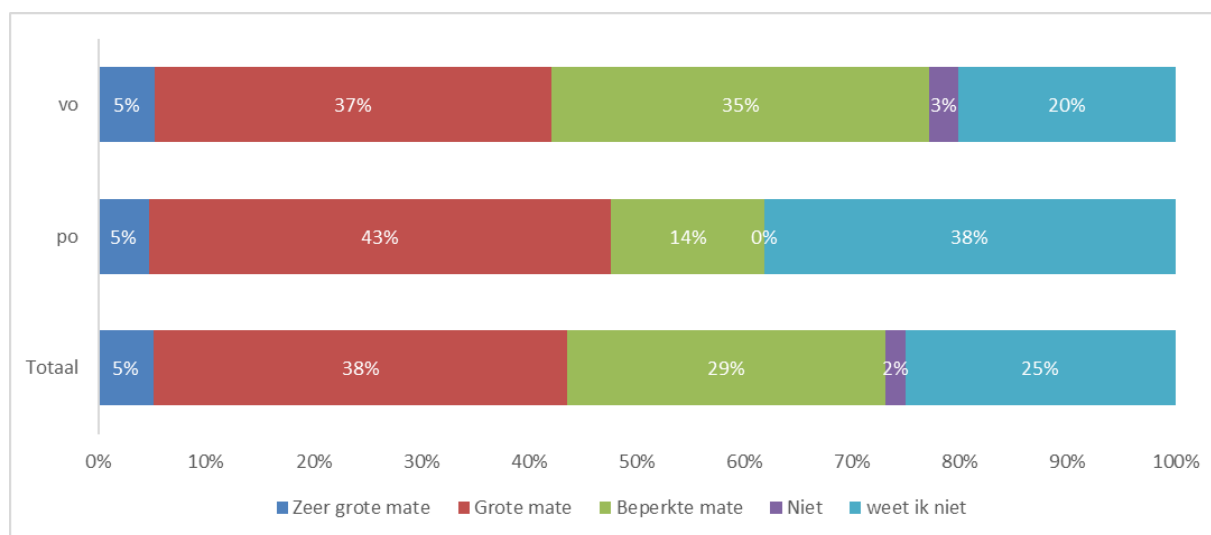
³⁵ Zie: <https://www.erasmusplus.nl/actueel/agenda/online-informatiebijeenkomst-erasmus-accreditatie-ka120/3239>

Desondanks zijn meest scholen positief over de verhouding tussen kosten en opbrengsten, zoals samengevat door één van de scholen: "Het zijn zeer energie kostende en gevende projecten die elke school om de 4 jaar een keer moet ervaren voor zowel de leerlingen als de docenten."

4.2 De mate waarin Erasmus+ en eTwinning elkaar versterken

Deze paragraaf beschrijft de mate waarin de verschillende programmaonderdelen van Erasmus+ en eTwinning elkaar versterken (zie figuur 4.2).

FIGUUR 4.2 DE MATE WAARIN VERSCHILLENDE PROGRAMMA ONDERDELEN VAN ERASMUS+ EN ETWINNING ELKAAR VERSTERKEN (PO EN VO)

Bron: Enquete. (N totaal=156; N po=42; N vo=114)

Uit figuur 4.2 blijkt dat 43% van de scholen vindt de verschillende programmaonderdelen elkaar in (zeer) grote mate versterken. Een derde van de scholen vindt dit niet (2%) of in een beperkte mate het geval (29%). Een kwart van de scholen kan dit niet beoordelen. Er zijn geen significante verschillen tussen po en vo scholen en tussen kleine (<100 leraren) en grote (>100 leraren) scholen.

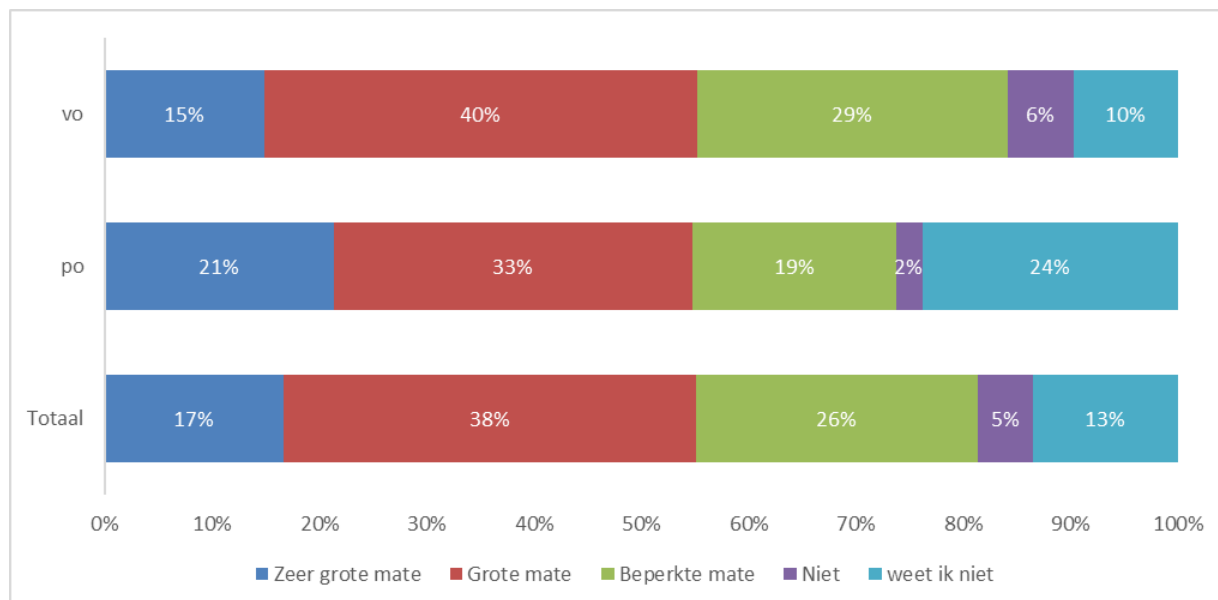
De open antwoorden in de enquête geven een gevarieerd beeld van 'believers' van eTwinning en scholen die meer kritisch op het instrument zijn. Scholen zijn met name positief over de mogelijkheden van eTwinning om contact te leggen met scholen die vergelijkbare ontwikkelbehoeftes hebben. Ook geven enkele scholen aan dat eTwinning hun Erasmus+ project versterkt omdat het juist internationalisering voor iedereen mogelijk maakt, zowel voor leraren als leerlingen, maar ook buiten het kader van een Erasmus+ project (in de voorbereiding van en na een Erasmus+ project). Het biedt volgens deze scholen een veilig platform om samen te werken.

Aan de andere kant geven scholen aan dat het idee achter eTwinning weliswaar goed is, maar dat het platform onvoldoende gebruiksvriendelijk is. In veel gevallen prefereren leraren te communiceren via andere platforms die gebruiksvriendelijker zijn (Microsoft Teams; Zoom; Skype), net als leerlingen (via social media). Enkele scholen geven aan dat ze het instrument alleen maar gebruiken omdat het moet in het kader van het project. Ook maken scholen melding dat eTwinning veelal wordt gebruikt door een select aantal leraren, maar dat andere leraren weinig weten hebben over de ervaringen met eTwinning en mogelijke toegevoegde waarde.

4.3 De ondersteuning vanuit het Nationaal Agentschap

Figuur 4.3 geeft een overzicht van hoe scholen worden ondersteund door het National Agentschap (NA) in het bereiken van impact.

FIGUUR 4.3 DE MATE WAARIN SCHOLEN WORDEN ONDERSTEUND DOOR HET NA ERASMUS+ IN HET BEREIKEN VAN IMPACT (PO EN VO)

Bron: Enquete. (N totaal=156; N po=42; N vo=114)

Uit figuur 4.3 blijkt dat meer dan de helft (55%) van de scholen vindt dat ze in (zeer) grote mate worden ondersteund door het NA Erasmus+ in het bereiken van impact. Bijna een derde van de scholen vindt dit niet (5%) of in een beperkte mate het geval (26%). 14% van de scholen kan dit niet beoordelen. De verschillen tussen po en vo scholen, als mede tussen kleinere (<100 leraren) en grotere (>100 leraren) scholen zijn klein en niet significant³⁶.

In de open antwoorden in de enquête spreken scholen over het algemeen hun waardering uit over de ondersteuning die zij krijgen vanuit het NA Erasmus+ tijdens de aanvraag en tijdens het project. Scholen refereren met name aan de webinars, de snelle antwoorden op vragen van scholen en het meedenken over de vormgeving van het project en hoe impact te vergroten.

Scholen die iets meer kritisch zijn over de bijdrage van het NA Erasmus+ refereren aan het feit dat het NA Erasmus+ vooral een controlerende functie heeft en dat ondersteuning bieden aan scholen niet de kerntaak is van het NA Erasmus+ is. Deze scholen zien graag een grotere ondersteuningsrol voor het NA Erasmus+ in het versterken van de impact. Eén van de suggesties van scholen is dat zij graag een tool in handen krijgen om collega's enthousiaster te maken en een groter draagvlak te creëren. Daarnaast geven enkele scholen aan dat het NA Erasmus+ ook een belangrijkere rol kan spelen in het vergroten van impact op programma niveau door het verbinden van projectuitkomsten met nationaal beleid in het po en vo.

³⁶ Op basis van Chi-kwadraat toets.

5. Conclusies en denkrichtingen

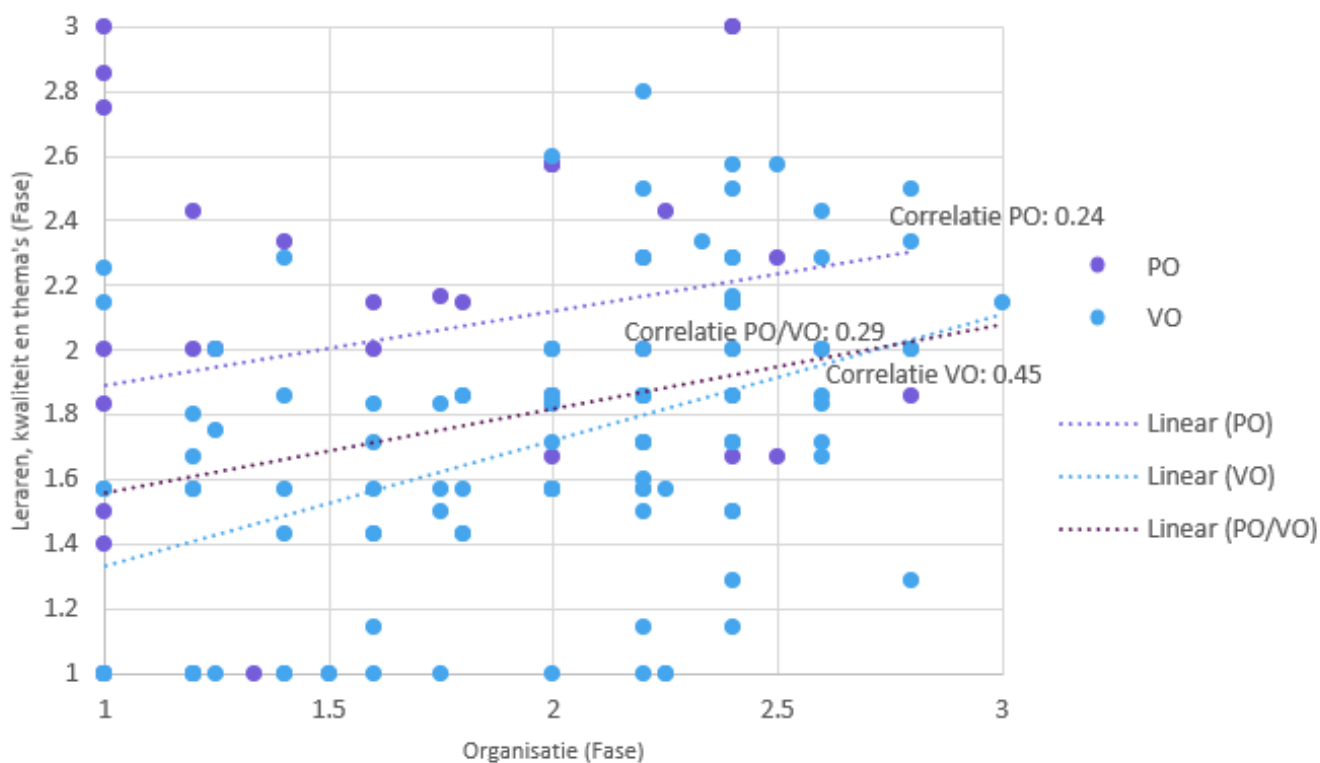
5.1 Conclusies

Op basis van de verzamelde data worden de volgende conclusies getrokken.

Conclusie 1: Scholen bevinden zich in verschillende fasen van ontwikkeling in het inbedden van internationalisering binnen de school.

Als we kijken naar de relatie tussen de stand van zaken t.a.v. de organisatorische inbedding en de stand van zaken t.a.v. de internationalisering van het onderwijs, dan zien we dat het po in het algemeen minder ver is in de organisatorische inbedding dan het vo (respectievelijk fase 1.7 en 2.0), maar verder is in de internationalisering van het onderwijs (respectievelijk 2.1 en 1.7). De volgende figuur geeft het verband tussen organisatorische inbedding en kwaliteit voor po en vo scholen.

FIGUUR 5.1 RELATIE TUSSEN DE GEMIDDELDE SCORE VAN ORGANISATORISCHE INBEDDING VERSUS GEMIDDELDE SCORE VAN INTERNATIONALISERING VAN ONDERWIJS PER SCHOOL (PO EN VO)

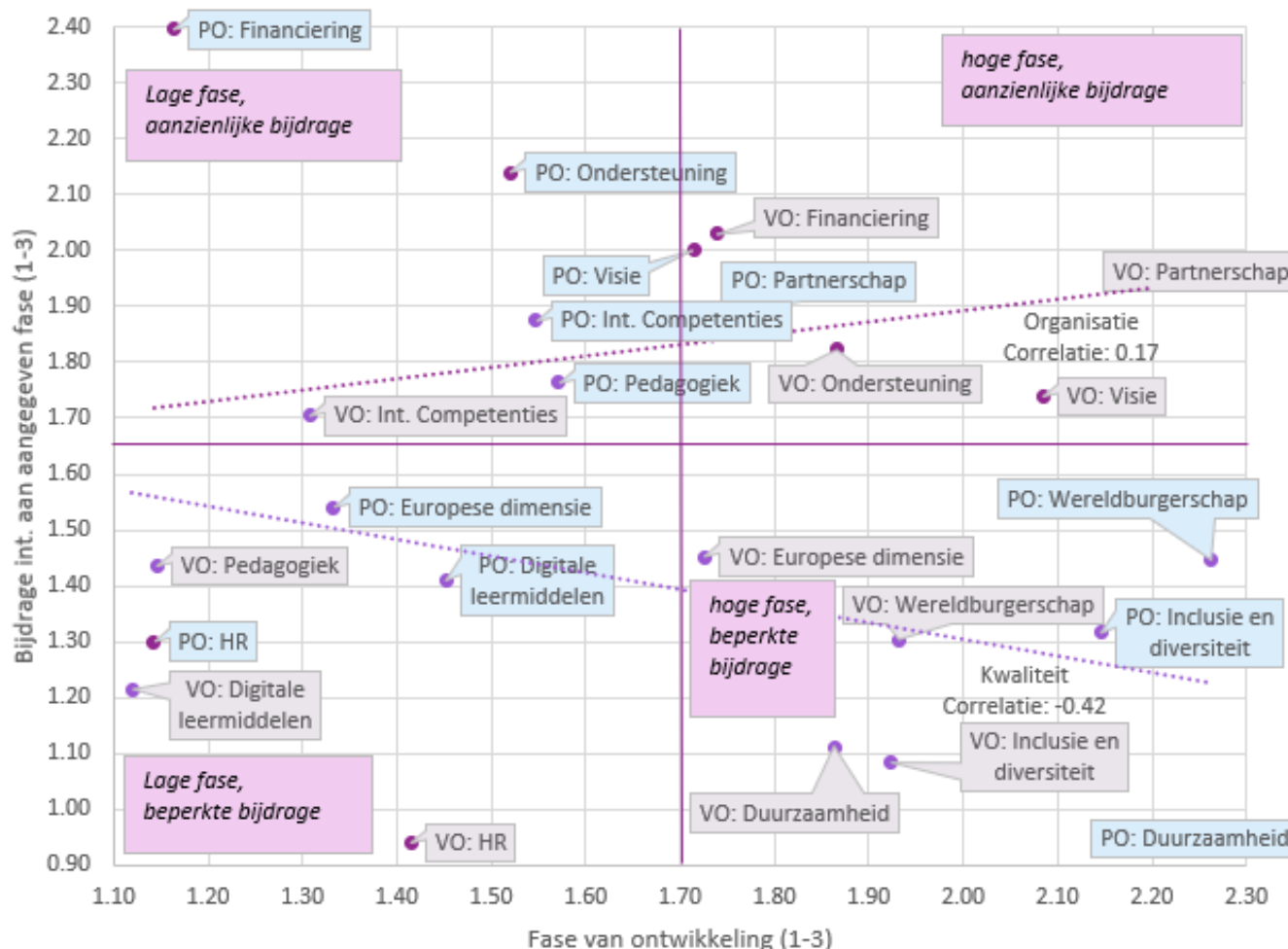
Bron: Enquete (N=148; N po=36; N vo=112)

De data laat een zeer licht verband zien tussen de mate van organisatorische inbedding van internationalisering binnen een school en de mate van internationalisering van het onderwijs (correlatie van 0.29). Dit laat zien dat als een school een hogere fase t.a.v. organisatorische inbedding laat zien, dit zich vertaalt in een iets hogere score wat betreft de internationalisering van het onderwijs. Dit verband is sterker voor het vo (0.45) dan voor het po (0.24). Met andere woorden, in het vo zien we dat een hogere organisatorische inbedding samenvalt met een hogere inbedding van internationalisering in het onderwijs.

Conclusie 2: Scholen zien een aanzienlijke bijdrage van Erasmus+/eTwinning op de organisatie, leraren, kwaliteit en inbedding specifieke thema's in het onderwijs. In het po is de impact met name op onderwijsinhoud en vooral waar scholen nog weinig ervaringen hebben, in het vo is de impact met name op de organisatie en vooral bij al ver ontwikkelde scholen.

Kijken we naar de relatie tussen de stand van zaken op verschillende onderwerpen en de bijdrage van Erasmus+/eTwinning op die onderwerpen, dan zien we ook hier een licht verband. Onderstaand figuur positioneert de onderwerpen voor po en vo naar fase (x-as) en bijdrage (y-as).

FIGUUR 5.2 BIJDRAGE ERASMUS+/ETWINNING AAN STAND VAN ZAKEN OP SCHOLEN (PO/VO)

Bron: Enquete. (N totaal=159; N po=42; N vo=117)

Op basis van de figuur kan worden geconcludeerd dat voor organisatorisch inbedding een hogere fase samenvalt met een aanzienlijke bijdrage, maar dat voor de kwaliteit van onderwijs juist geldt dat de bijdrage van Erasmus+/eTwinning groter is als de school nog in een lagere fase van ontwikkeling zit. Met andere woorden, Erasmus+/eTwinning lijkt meer effect te hebben bij eerste aanzetten tot verandering van leraren, kwaliteit en inbedding van thema's en minder bij het bredere inbedden in de gehele school. Bij organisatorisch inbedding is dit juist andersom. Bij al verder ontwikkelde scholen helpt Erasmus+/eTwinning juist bij het organisatorisch breder inbedden binnen de school.

Conclusie 3: Scholen ervaren veel impact door Erasmus+/eTwinning gerelateerd aan de organisatie, leerkrachten, onderwijskwaliteit en thema's in het onderwijs, resulterend in effecten voor leerlingen.

De enquête en de casestudies resulteren in een positief oordeel over de impact van Erasmus+/eTwinning op de organisatie, leerkrachten, onderwijskwaliteit en thema's in het onderwijs. Zowel de gegeven oordelen van scholen als de genoemde voorbeelden van impact zijn een duidelijke aanwijzing dat scholen bredere impact waarnemen. Hierin zijn accentverschillen tussen po en vo scholen, grotere en kleinere scholen (>100 en <100 leraren) en scholen die aan één of aan meerdere typen internationaliseringsactiviteiten deelnemen. De scholen zien ook bredere impact op leerlingen en de keuzen die zij maken, ook na het po en vo onderwijs. De tekst box hieronder geeft een overzicht van waar scholen impact in zien.

De bredere impact t.a.v. de **organisatie** komt naar voren in:

- Een bredere inbedding van moderne talenonderwijs in de school
- De bewustwording binnen organisatie van het belang van internationalisering
- De profilering van de school
- De inbedding van internationalisering in schoolbeleid
- Het instellen van werkgroepen en structurele capaciteit voor internationalisering
- De verbreding van internationalisering naar meer leerlingen en scholen binnen de organisatie
- De verbreding naar meer scholen
- De samenwerking met partners in de regio
- De verandering van lokaal, regionaal of nationaal beleid

De bredere impact t.a.v. **leerkrachten** komt naar voren in:

- Het toegenomen zelfvertrouwen en interesse van leerkrachten
- Het verwerven van nieuwe vaardigheden
- Het mainstreamen van internationale competenties bij meer leerkrachten

De bredere impact t.a.v. **onderwijskwaliteit** komt naar voren in:

- De verbetering van het curriculum en onderwijsproces
- De aanpassing van didactiek, pedagogiek en aandacht voor innovatie
- De interesse van andere scholen en (kleine) verandering van beleid

De bredere impact t.a.v. **thema's in het onderwijs** komt naar voren in:

- De bredere inbedding van thematische focus
- Het verder ontwikkelen van wereldburgerschap als thema
- Het verder ontwikkelen van duurzaamheid als thema
- Het verder ontwikkelen van digitalisering in het onderwijs

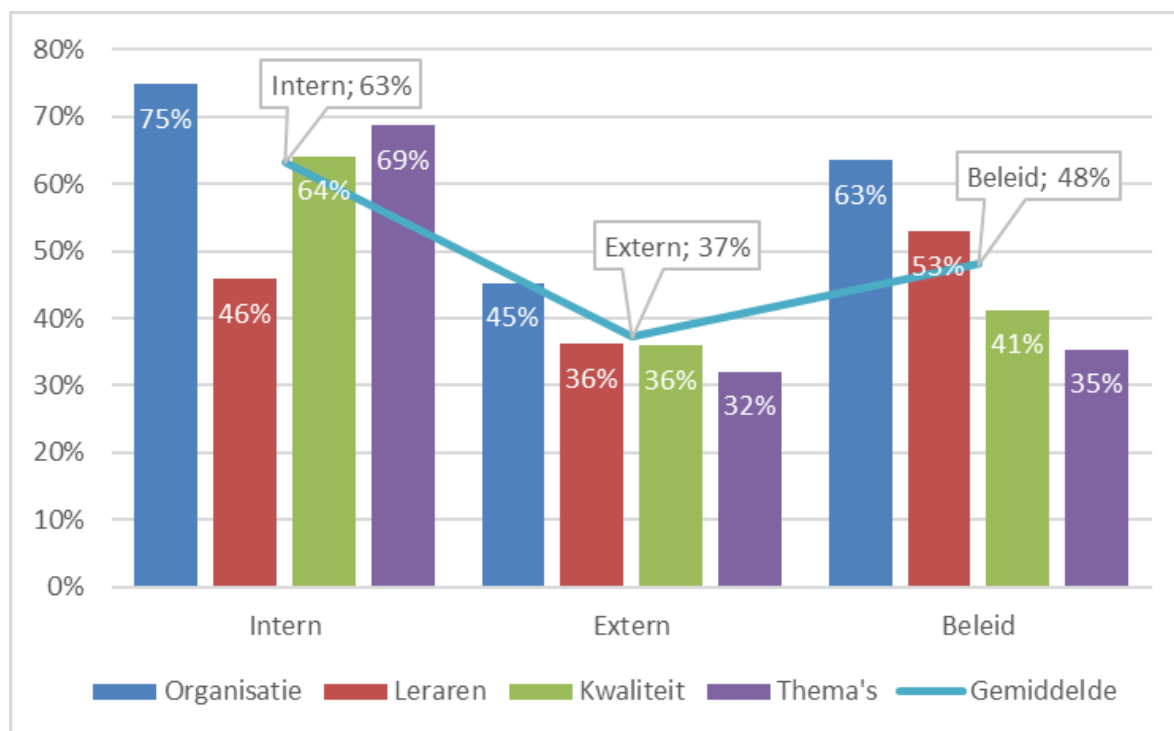
De scholen zien impact op **leerlingen** terug op een aantal aspecten:

- Toegenomen zelfreflectie en zelfredzaamheid
- Bredere interesse bij leerlingen
- Betere omgang met anderen en vooroordelen
- Toegenomen taalvaardigheid en interesse in Engelstalig onderwijs (tto)
- Internationale thematiek in werkstukken, keuze voor internationale modules en keuzevakken
- Internationale oriëntatie in vervolgstudies

Conclusie 4: Scholen zien impact vooral binnen de eigen organisatie, daarna op (lokale) beleidsontwikkeling en als laatste bij andere scholen (delen ervaringen).

Het volgende figuur geeft het percentage van scholen weer dat een positieve impact zien op de verschillende aspecten (organisatie, leraren, kwaliteit en thema's) zowel binnen de eigen school; andere scholen als op beleidsontwikkelingen.

FIGUUR 5.3 BREDERE IMPACT BINNEN DE SCHOOL, ANDERE SCHOLEN EN BELEID

Bron: Enquete (N=153)

De enquête laat zien dat de scholen het meest positief zijn ten aanzien van impact op de organisatie; dit zowel binnen de organisatie, op andere scholen en op beleidsontwikkeling. De impact op kwaliteit, leraren en thema's ligt dicht bij elkaar en verschilt naar of het binnen de school, andere scholen of dat het op beleidsontwikkeling betrekking heeft. Zo is de interne impact op leraren (46%) lager dan de impact op andere aspecten (kwaliteit (64%) en thema's (69%)); is de impact van inbedden van internationaliseringsthema's op andere scholen (32%) iets lager dan de impact op andere aspecten (kwaliteit en leraren (36%)). Ook de thematische impact op beleidsontwikkeling is het laagst (35%) in vergelijking met de beleidsimpact op leraren (53%) en kwaliteit (41%). Wat ook opvalt is dat scholen gemiddeld meer impact ervaren op beleidsontwikkeling (48%) dan impact op andere scholen (37%). Een verklaring hiervoor kan zijn dat scholen zien dat sommige thema's die zij binnen de projecten behandelen ook tot gedachte-, en beleidsontwikkeling leidt in de regio waar zij opereren terwijl scholen vaak toch (ook) als concurrent worden gezien waardoor uitwisseling van geleerde lessen minder vanzelfsprekend is.

Conclusie 5: Scholen zijn positief of het programma en de rol van NA.

De meerderheid van de scholen is van mening is dat de investeringskosten opwegen tegen de baten. Scholen geven aan dat zowel de aanvraag als de uitvoering van Erasmus+ en eTwinning projecten veel tijd kost, maar tegelijkertijd dat het meer dan waard is in het licht van de verrijking van het reguliere lesprogramma, de leeropbrengsten en de persoonlijke ontwikkelingen van zowel leerlingen en docenten, maar ook de bredere uitstraling van de school. Een kleine groep is meer kritisch op de verhouding investeringskosten versus opbrengsten, met name door de hoge administratieve lasten voor de organisatie.

Bijna de helft van de scholen vindt de verschillende programmaonderdelen elkaar in (zeer) grote mate versterken. eTwinning wordt door een aantal scholen (en daarbinnen door een select aantal leraren) gewaardeerd als instrument om contact te leggen met scholen die vergelijkbare ontwikkelbehoeftes hebben, maar aan de andere kant zijn veel scholen kritisch

op de functionaliteit. Vaak gebruiken zij andere tools om samen te werken met buitenlandse scholen.

De ondersteuning door het NA Erasmus+ in het bereiken van impact wordt door de meerderheid van de scholen zeer gewaardeerd. Scholen refereren met name aan de webinars, de snelle antwoorden op vragen van scholen en het meedenken over de vormgeving van het project en hoe impact te vergroten. Scholen die iets meer kritisch zijn over de bijdrage van het NA Erasmus+ refereren aan het feit dat het NA Erasmus+ vooral een controlerende functie heeft in plaats van een ondersteunende.

5.2 Denkrichtingen

De studie richtte zich met name op het in kaart brengen van impact van internationalisering op scholen en niet zo zeer op het analyseren wat beter kan in het realiseren van impact. Desalniettemin kwamen in gesprekken met scholen een aantal denkrichtingen naar voren die scholen kunnen helpen om meer impact te bereiken:

- 1) Het NA Erasmus+ zou scholen meer kunnen stimuleren van elkaars ervaringen te leren. De bredere impact op andere scholen wordt als het minst beoordeeld. Dit terwijl scholen juist veel van elkaar kunnen leren. Het faciliteren van korte *Peer Learning Activities* rond specifieke thema's kunnen scholen in dit leerproces ondersteunen.
- 2) Voor met internationalisering beginnende scholen is het lastig om een volgende stap te zetten in het inbedden van geleerde internationale lessen in de organisatie. Het NA Erasmus+ zou een handreiking aan scholen kunnen aanbieden om institutionele inbedding van internationalisering te stimuleren. Eén van de suggesties van scholen is dat zij graag een tool in handen krijgen om een groter draagvlak te creëren voor internationalisering en een volgende stap te zetten.
- 3) Het NA Erasmus+ zou een belangrijkere faciliterende rol kunnen spelen in het vergroten van impact op programma niveau door scholen beter in staat te stellen om de projectuitkomsten met nationaal beleid in het po en vo te verbinden. Dit kan bijvoorbeeld liggen in het verbinden van de uitkomsten van verschillende projecten op vergelijkbare thema's en dit door de scholen gezamenlijk in te kunnen laten brengen in (nationale) beleidsdiscussies.
- 4) Het NA Erasmus+ zou haar boodschap richting scholen kunnen aanpassen omtrent de impact van internationalisering. Een aspect dat een grotere rol zou kunnen krijgen in de communicatie is dat impact een lange adem behoeft en dat dit pas vaak naar voren komt na een aantal projecten of jaren van betrokkenheid.

Daarnaast kan het interessant zijn dit onderzoek na 3-5 jaar te herhalen om te zien of impact toeneemt op de scholen. Ook kan het interessant zijn de resultaten breder in Europa beschikbaar te stellen en mogelijk een vergelijkbare methodiek in andere landen uit te rollen om zodoende landen te vergelijken.

Bijlage 1 Directe beantwoording onderzoeksvragen

Internationalisering	Antwoorden
1. Hebben de po/vo scholen een visie en een strategie rond internationalisering uitgewerkt en wordt deze in de praktijk uitgevoerd?	De helft van de scholen heeft internationalisering opgenomen in beleidsplannen en strategieën. In een derde wordt internationalisering besproken in directie-overleggen gerelateerd aan concrete initiatieven.
2. Is de strategie rond internationalisering opgesteld in functie van beschikbare financiering (bv. Erasmus+) of is de strategie opgesteld los van de beschikbare middelen en wordt de nodige financiering gezocht om de strategie om te zetten in de praktijk?	De helft van de scholen geeft aan dat naast gesubsidieerde activiteiten is aandacht voor internationalisering, gebruikmakend van eigen middelen van de school (en/of ouderbijdrage), echter Erasmus+/eTwinning speelt een zeer grote financiële rol.
3. Is er een (ondersteunings)team op- en uitgebouwd dat verantwoordelijk is voor internationalisering op po/vo scholen?	De helft van de scholen heeft een kernteam opgezet voor internationalisering en een vijfde heeft een organisatie-brede ondersteuningsstructuur. Bij een derde van de scholen dient ondersteuning apart geregeld te worden per activiteit.
4. Wordt op de po/vo scholen gebruik gemaakt van eTwinning, School Education Gateway en andere fora en tools voor (online) internationalisering?	Een derde van de scholen heeft aan eTwinning te gebruiken. Andere fora en tools worden niet veel genoemd. De ervaringen met eTwinning zijn gemengd: positief als tool om partners te vinden; minder geslaagd als samenwerk platform.
5. Is het beheer (ontwerp, uitvoering, monitoring, evaluatie en leren) van internationale projecten en instrumenten, bijvoorbeeld Erasmus+ projecten en eTwinning, geprofessionaliseerd en binnen de po/vo scholen gewaarborgd en geïntegreerd in beleid?	De organisatorische inbedding is groot. Het is verankerd in beleid, strategie, ondersteuning, financiering en partnerschappen. In HR beleid is minder sterk ingebed. Met name in het vo is dit sterk ontwikkeld.
6. Hebben po/vo scholen, dankzij deelname aan Erasmus+ projecten en eTwinning, een internationaal netwerk op- en uitgebouwd waarop ze in de toekomst kunnen terugvallen voor leerlingenstages, langdurige uitwisseling van leerlingen (studie), jobshadowing, stages of lesopdrachten voor leerkrachten, ...?	Driekwart van de scholen heeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke/bepalende bijdrage heeft geleverd aan het opzetten van partnerschappen.
7. Wat is de houding in de po/vo scholen tegenover buitenlandse lesopdrachten, jobshadowing, stage en opleiding in het buitenland?	De studie heeft onvoldoende inzichten hierin opgeleverd.
8. Zijn po/vo scholen in staat nieuwe Europese/internationale projecten en instrumenten, bijvoorbeeld Erasmus+ projecten en eTwinning, op te starten of erbij aan te sluiten?	De scholen bevinden zich in verschillende ontwikkelingsfasen. De verder ontwikkelde scholen gaat dit makkelijker af. Net met internationalisering startende scholen ervaren moeilijkheden een volgende ontwikkelingsstap te zetten.
9. Vinden po/vo begunstigden van Erasmus+ projecten de weg naar eTwinning via Kernacties 1 en 2 of vinden ze de weg naar Kernacties 1 en 2 via eTwinning?	De scholen geven beide routes aan. Het lijkt erop dat meest bewandelde route is dat een Erasmus+ actie leidt tot gebruik van eTwinning, of dat eTwinning met name gebruikt wordt voor het vinden van een partner voor een Erasmus+ project. Echter scholen zien eTwinning ook als opstap naar Erasmus+ deelname, al is het lastig om deze stap richting Erasmus+ te zetten.

Organisatieontwikkeling en nieuwe uitdagingen	Antwoorden
1. Wat is het effect van Erasmus+ projecten en eTwinning op de organisatie en het bestuur van de po/vo scholen?	Het effect van Erasmus+/eTwinning op de organisatie en bestuur is groot. Meer dan driekwart van de scholen heeft aan dat het een aanzienlijke/bepalende bijdrage heeft geleverd aan beleid, de ondersteuningsstructuur, financiering en partnerschappen. Ook de case studies laten zien dat scholen veranderingen hebben ondergaan door opgedane ervaringen in het buitenland.
2. Hebben de Erasmus+ projecten en eTwinning geleid tot de invoering van nieuwe of aanpassing van bestaande vakken, curricula of nieuwe/aangepaste pedagogische en didactische activiteiten in de po/vo scholen? Hebben po/vo scholen innovaties opgenomen in het curriculum?	Een derde tot de helft van de scholen zien een aanzienlijke/bepalende bijdrage van Erasmus+/eTwinning leraren, kwaliteit en inbedding van thema's. De case studies laten anekdotisch zien dat er effecten zijn op bestaande vakken en curricula. Dit effect lijkt groter te zijn in het po dan het vo.
3. Hebben de Erasmus+ projecten en eTwinning een bijdrage geleverd op het vlak van digitalisering in de po/vo scholen?	De helft van de scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een geen-, of een beperkte bijdrage heeft gehad op digitalisering. Dit wordt vaker gestimuleerd door andere ontwikkelingen (bijvoorbeeld de COVID-19 pandemie).
4. Hebben de Erasmus+ projecten bijgedragen tot de bevordering van gemeenschappelijke waarden als duurzaamheid, vrijheid, diversiteit, inclusie, verdraagzaamheid, gelijke kansen en non-discriminatie op po/vo scholen?	Een groot deel van de scholen geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke / bepalende bijdrage had op aandacht voor de Europese dimensie (52%); aandacht voor omgang met inclusie en diversiteit (34%); aandacht voor duurzaamheid (34%) en aandacht voor wereldburgerschap (46%).
5. Hoe zien leerkrachten, leerlingen, ouders en anderen belanghebbenden deze veranderingen en handelen ze er naar?	De gesproken leerkrachten en leerlingen zijn positief over de veranderingen en zien ook gedragsveranderingen in de school. Over ouders en andere belanghebbenden heeft de studie geen inzichten verworven.
6. In welke mate versterken en verrijken leerlingenmobiliteiten en docentenmobiliteiten van Erasmus+ projecten elkaar?	De studie heeft niet specifiek naar deze relatie gekeken.
7. In welke mate versterken en verrijken Erasmus+ projecten en eTwinning elkaar?	Iets minder dan de helft van de scholen vindt dat de verschillende acties elkaar versterken. Echter een derde vindt dat dat niet het geval is. Met name de relatie tussen Erasmus+ en eTwinning wordt ook wel bekritiseerd door de scholen.
8. Hebben de Erasmus+ projecten geleid tot een duurzame samenwerking tussen po/vo scholen, arbeidsmarktspelers en het maatschappelijke middenveld?	De case studies geven voorbeelden van waar internationalisering leidt tot duurzame samenwerking met partners in de regio. De enquête laat zien dat ongeveer de helft van de scholen impact zien op beleidsontwikkeling.
9. Wat is de rol van de besturen, coördinatoren en leerkrachten van deelnemende po/vo scholen aan Erasmus+ projecten en eTwinning bij de verspreiding, uitwisseling van kennis en	De disseminatie van geleerde lessen naar andere scholen is niet sterk ontwikkeld. De case studies en open antwoorden van de enquête geven hierover weinig informatie. Binnen bestaande samenwerkingsverbanden is dit sterker ontwikkeld.

ervaringen binnen hun scholen en naar andere (meer- of minder ervaren) po/vo scholen toe?	
10. Hebben de Erasmus+ projecten en eTwinning bijgedragen tot relevanter en kwalitatief hoogwaardiger onderwijs op po/vo scholen?	De beschikbare informatie laat zien dat de overgrote meerderheid vindt dat de kwaliteit van het onderwijs in de periode 2014-2020 (sterk) is verbeterd (95%). Meer dan de helft geeft aan dat Erasmus+/eTwinning een aanzienlijke/bepalende bijdrage hierop heeft gehad.
Kwaliteit van het onderwijs en impact op leraren en leerlingen	Antwoorden
1. Hebben de Erasmus+ projecten en eTwinning bijgedragen tot innovatieve, vernieuwende les- en opleidingspraktijken in de po/vo scholen? Bijvoorbeeld op het gebied van STEM, talenonderwijs, wereldburgerschap, inclusie, diversiteit en duurzaamheid	De helft van de scholen ziet een aanzienlijke/bepalende bijdrage van Erasmus+/eTwinning op veranderingen in pedagogiek en didactiek. De bijdrage aan specifieke thematische veranderingen wordt door ongeveer een derde van de scholen genoemd. De open antwoorden geven een breed pallet aan effecten van Erasmus+/eTwinning.
2. Zijn onderwijs- en opleidingsprogramma's als gevolg van deelname aan Erasmus+ projecten en eTwinning beter afgestemd op de behoeften van de leerlingen? Bijvoorbeeld m.b.t. de ontwikkeling van internationale competenties en gemeenschappelijke waarden (inclusie, diversiteit, duurzaamheid, wereldburgerschap etc.)	De studie heeft niet zo zeer gekeken naar de afstemming op de behoeften van leerlingen. Wel ziet de studie dat internationalisering grote impact heeft op leerlingen en dat leerlingen vanuit projecten bijdragen aan veranderingen in de school.
3. Hebben leerlingen, leraren en ander personeel betrokken bij Erasmus+ projecten en eTwinning hun internationale competenties verder ontwikkeld? En zo ja, welke? En zijn ze gemotiveerd om hun opgedane internationale competenties toe te passen en te delen met leraren, leerlingen en ander personeel dat (nog) niet betrokken is geweest bij Erasmus+ projecten en eTwinning?	Ongeveer de helft van de scholen ziet dat internationale competenties zijn geaccepteerd als kerncompetenties van alle leraren, óók diegene die niet direct betrokken zijn. Ook ontwikkelen deelnemende leerlingen internationale competenties door deelname aan Erasmus+/eTwinning en zien we in de open antwoorden en case studies anekdotisch bewijs dat ook een bredere groep leerlingen een grotere openheid naar de wereld hebben door de internationalisering van de school.
4. Zien leerlingen, leraren en ander personeel van po/vo scholen de meerwaarde van het opdoen van internationale ervaringen- en competenties?	De enquête-uitkomsten en case studies laten een zeer positief beeld zien van de meerwaarde van het opdoen van internationale ervaringen- en competenties. Zo ziet bijvoorbeeld meer dan de helft (61%) van de scholen dat de investeringen (tijd, energie, kosten) in Erasmus+/eTwinning op wegen tegen de opbrengsten voor de school en de kwaliteit van het onderwijs.
5. Hebben leerlingen, leraren en ander personeel betrokken bij Erasmus+ projecten en eTwinning meer zelfvertrouwen, aanpassings- en doorzettingsvermogen gekregen?	De open antwoorden en de case studies laten zien dat het zelfvertrouwen en interesse van leerkrachten toeneemt. Hierbij gaat het om het wegnemen van vrees om Engels te gebruiken in de les, openstaan voor veranderingen, meer bewustwording van het belang van internationalisering. Ook bij leerlingen zien we toegenomen zelfreflectie en zelfredzaamheid, bredere interesse, en betere omgang met anderen en vooroordelen.

6. Hebben de Erasmus+ projecten en eTwinning ervoor gezorgd dat de leerlingen, leraren en ander personeel zich meer onderdeel voelen van de Europese samenleving en daarmee gepaard gaande waarden (inclusie, diversiteit, verdraagzaamheid, non-discriminatie etc.)?	De open antwoorden en de case studies geven anekdotisch bewijs dat internationaliseringsactiviteiten bijdraagt aan het wegnemen van vooroordelen, zien van gezamenlijke Europese waarden en de waarde van diversiteit.
7. Zijn leerlingen, leraren en ander personeel als gevolg van deelname aan de Erasmus+ projecten en eTwinning beter in staat om deel te nemen en bij te dragen aan een (internationale en interculturele) samenleving?	De open antwoorden en de case studies laten zien dat deelnemende leerlingen meer interesse hebben in de internationale context. Zo zien scholen een toegenomen interesse in Engelstalig onderwijs (tto); meer internationale thematiek in werkstukken; toegenomen keuze voor internationale modules en keuzevakken; en toegenomen internationale oriëntatie in vervolgstudies. Ook leraren hebben meer zelfvertrouwen en competenties verworven om bijvoorbeeld in het Engels les te geven.
EXTRA	Antwoorden
1. Hoe verhouden de opbrengsten van deelname aan Erasmus+ projecten en eTwinning zich tot de kosten?	Meer dan de helft (61%) van de scholen geeft aan dat de investeringen opwegen tegen de opbrengsten. Ook de case studies geven aan dat internationalisering een verrijking is van de school en veel inzichten en veranderingen te weeg heeft gebracht die anders niet plaats zouden hebben gevonden.
2. Wat zijn condities voor succesvolle internationalisering (infrastructuur, financiële middelen, begeleidingsstructuur, technische ondersteuning, taalvaardigheden, curriculum etc.)?	Een van de belangrijkste condities voor succesvolle internationalisering is de steun vanuit de schoolleiding. Dit is noodzakelijk om internationalisering een bredere impact te laten hebben op de school.
3. Zijn er (significante) verschillen tussen het primair- en voortgezet onderwijs? En zo ja, welke?	Een belangrijk verschil is dat in het po zijn de effecten op kwaliteit en thematische inbedding groter dan in het vo. Omgekeerd is in het vo de impact op de organisatie groter.
4. Hoe kan het NA Erasmus+ po/vo scholen nog beter ondersteunen in het bereiken van impact?	Het NA Erasmus+ kan scholen stimuleren meer van elkaars ervaringen te leren; kan scholen ondersteunen de volgende stap te zetten met internationaliseren; kan de projectuitkomsten beter verbinden met nationaal beleid.

Bijlage 2 Enquête naar de impact van Erasmus+ en eTwinning

Achtergrondkenmerken van uw school

- 1) Naam van school:
- 2) Welke structuur is op uw school van toepassing? Eén antwoord mogelijk
 - ☐ zelfstandige school
 - ☐ onderdeel koepel, stichting, etc.
- 3) Welk onderwijsniveau biedt uw school aan?
 - ☐ Primair onderwijs
 - ☐ Voortgezet onderwijs
- 4) Hoeveel leraren (leerkrachten/docenten) werken er in uw school? Eén antwoord mogelijk
 - ☐ Minder dan 20
 - ☐ 21-50
 - ☐ 51-100
 - ☐ 101-250
 - ☐ Meer dan 250
- 5) Wat is uw functie? Meerdere antwoorden mogelijk
 - ☐ Leraar
 - ☐ Lid directie
 - ☐ Pedagogisch ondersteuner
 - ☐ Coördinator internationalisering
 - ☐ Anders, namelijk: ...: _____
- 6) Aan welk(e) internationaliseringsactiviteiten heeft u/uw school deelgenomen in de tijdsperiode 2014-2020? Meerdere antwoorden mogelijk.
 - ☐ Kernactie 1 (KA1): Individuele Mobiliteit
 - ☐ Kernactie 2 (KA2) Strategische Partnerschappen
 - ☐ Kernactie 2 (KA2); School Exchange Partnerships
 - ☐ eTwinning
- 7) Heeft uw school in de periode 2014-2020 ook aan andere subsidies en/of programma's voor internationalisering deelgenomen (naast Erasmus+ en/of eTwinning)? Zo ja, noem en beschrijf deze kort.
- 8) Hoeveel medewerkers in uw school zijn/waren betrokken bij de Erasmus+-project(en)? Eén antwoord mogelijk
 - ☐ Heel weinig medewerkers - minder dan 1%
 - ☐ Weinig medewerkers - minder dan 10%
 - ☐ Tussen 11% en 30% van de medewerkers
 - ☐ Tussen 31% en 50% van de medewerkers

☐ Meer dan 50% van de medewerkers

☐ Ik weet het niet

9) Hoeveel medewerkers in uw school zijn/waren betrokken bij eTwinning? Eén antwoord mogelijk

☐ Heel weinig medewerkers - minder dan 1%

☐ Weinig medewerkers - minder dan 10%

☐ Tussen 11% en 30% van de medewerkers

☐ Tussen 31% en 50% van de medewerkers

☐ Meer dan 50% van de medewerkers

☐ Ik weet het niet

10) Heeft u...

☐ ... globaal zicht op de effecten van alle internationaliseringsacties binnen uw school

☐ ... voornamelijk zicht op de effecten van eTwinning activiteiten

11) Waar ziet u effecten van eTwinning? Meerdere antwoorden mogelijk

☐ Organisatieontwikkeling

☐ Ontwikkeling leraren

☐ Kwaliteit van onderwijs

☐ Thema's in het onderwijs

Organisatieontwikkeling: stand van zaken en bijdrage Erasmus+/eTwinning

12) Welk statement geeft het beste de huidige stand van zaken weer in uw school t.a.v. De visie en strategie van internationalisering op uw school

☐ Fase 1: Internationalisering wordt besproken in directie-overleggen gerelateerd aan concrete initiatieven

☐ Fase 2: Internationalisering is een regulier agendapunt in directie-overleggen

☐ Fase 3: De schooldirectie heeft internationalisering opgenomen in beleidsplannen en strategieën

☐ Niet van toepassing

13) Welk statement geeft het beste de huidige stand van zaken weer t.a.v. Ondersteuning voor internationalisering op uw school

☐ Fase 1: Voor iedere internationaliseringsactiviteit dient ondersteuning apart geregeld te worden

☐ Fase 2: Een kerngroep van personeelsleden ondersteunen alle internationaliseringsactiviteiten

☐ Fase 3: Een organisatie-brede ondersteuningsstructuur is aanwezig voor internationaliseringsactiviteiten

☐ Niet van toepassing

14) Welk statement geeft het beste de huidige stand van zaken weer t.a.v. Financiering voor internationalisering op uw school

☐ Fase 1: Financiering van internationalisering vindt plaats binnen subsidieprogramma's (zoals Erasmus+)

☐ Fase 2: Naast gesubsidieerde activiteiten is er aandacht voor internationalisering, gebruikmakend van eigen middelen van de school (en/of ouderbijdrage)

☐ Fase 3: Internationalisering is opgenomen in de begroting van de school als middel om specifieke doelen na te streven

☐ Niet van toepassing

15) Welk statement geeft het beste de huidige stand van zaken weer t.a.v. HR beleid

☐ Fase 1: Ontwikkeling van internationale competenties wordt op ad hoc basis, op verzoek van de leraar, besproken in functioneringsgesprekken

☐ Fase 2: Ontwikkeling van internationale competenties wordt op ad hoc basis besproken in functioneringsgesprekken

☐ Fase 3: Ontwikkeling van Internationale competenties wordt standaard besproken in functioneringsgesprekken (bijvoorbeeld als onderdeel van een persoonlijk ontwikkel plan (POP))

☐ Niet van toepassing

16) Welk statement geeft het beste de huidige stand van zaken weer t.a.v. Partnerschappen en netwerken

☐ Fase 1: Mijn school neemt incidenteel (één keer in de vier/vijf jaar) deel aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen

☐ Fase 2: Mijn school neemt regelmatig (één keer in de twee/drie jaar) deel aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen

☐ Fase 3: Mijn school neemt systemisch (ieder jaar) deel aan internationale netwerken en internationaliseringsactiviteiten in het kader van mobiliteit van leraren en leerlingen

☐ Niet van toepassing

17) Alles overwegend, is de situatie binnen uw school ten aanzien van de organisatorische inbedding van internationalisering in uw school (op de in de vorige vraag benoemde items) verbeterd, gelijk gebleven of verminderd over de periode 2014-2020?

☐ Sterk verbeterd

☐ Verbeterd

☐ Gelijk gebleven

☐ Verminderd

☐ Sterk verminderd

18) Wat is volgens u de bijdrage van deelname aan Erasmus+/eTwinning aan de hierboven gekozen stand van zaken ten aanzien van...?

	Negatieve bijdrage: zonder Erasmus+ / eTwinning hadden we meer bereikt	Geen bijdrage: zonder Erasmus+ / eTwinning hadden we hetzelfde bereikt	Beperkte bijdrage: zonder Erasmus+ / eTwinning hadden we bijna hetzelfde bereikt	Aanzienlijke bijdrage: zonder Erasmus+ / eTwinning hadden we minder bereikt	Bepalende bijdrage: zonder Erasmus+ / eTwinning hadden we niets bereikt	Niet van toepassing
De visie en strategie van internationalisering op uw school	()	()	()	()	()	()
Ondersteuning voor internationalisering op uw school	()	()	()	()	()	()
Financiering voor internationalisering op uw school	()	()	()	()	()	()
HR beleid	()	()	()	()	()	()
Partnerschappen en netwerken	()	()	()	()	()	()

19) Welke bredere impact van internationalisering is zichtbaar op het inbedden van internationalisering in de organisatie?

Ervaringen met internationalisering...

	Helemaal mee eens	Eens	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens	Weet ik niet
... leiden ertoe dat internationalisering als vanzelfsprekend middel wordt gezien om de organisatie continue te verbeteren en te vernieuwen (intern).	()	()	()	()	()
... worden overgenomen door andere scholen (extern).	()	()	()	()	()
... bieden input voor beleidsontwikkeling op lokaal, regionaal, of nationaal niveau (beleid).	()	()	()	()	()

20) Kunt u een concreet voorbeeld noemen waaruit blijkt dat deelname aan Erasmus+ / eTwinning blijvend uw organisatie, en andere organisaties/beleid heeft versterkt?

Ontwikkeling leraren, kwaliteit en inhoud van onderwijs

21) Welk statement geeft het beste de huidige stand van zaken weer in uw school?

	Fase 1: Direct bij internationaliserings-activiteiten betrokken leraren	Fase 2: Een bredere groep leraren buiten de direct betrokkenen bij internationaliserings-activiteiten	Fase 3: Nagenoeg alle leraren (meer dan driekwart)	Niet van toepassing
Leraren ontwikkelen internationale competenties	()	()	()	()
Leraren voeren door Erasmus+/eTwinning-geïnspireerde veranderingen door in pedagogiek en didactiek	()	()	()	()
Leraren voeren door Erasmus+/eTwinning-geïnspireerde veranderingen door t.a.v. het gebruik van digitale leermiddelen en tools	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor de Europese dimensie	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor omgang met inclusie en diversiteit	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor duurzaamheid	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor wereldburgerschap	()	()	()	()

22) Alles overwegend, is de situatie binnen uw school ten aanzien van internationalisering van de inhoud van het onderwijs (op de in de vorige vraag benoemde items) verbeterd, gelijk gebleven of verminderd over de periode 2014-2020?

- () Sterk verbeterd
 () Verbeterd
 () Gelijk gebleven
 () Verminderd
 () Sterk verminderd

23) Wat is volgens u de bijdrage van deelname aan Erasmus+/eTwinning aan de hierboven gekozen stand van zaken ten aanzien van...?

	Negatieve bijdrage: zonder Erasmus+	Geen bijdrage: zonder Erasmus+ /	Beperkte bijdrage: zonder Erasmus+ /	Aanzienlijke bijdrage: zonder Erasmus+/eTwinning	Bepalende bijdrage: zonder Erasmus+	Niet van toepassing
--	-------------------------------------	----------------------------------	--------------------------------------	--	-------------------------------------	---------------------

	/ eTwinning hadden we meer bereikt.	eTwinning hadden we hetzelfde bereikt	eTwinning hadden we bijna hetzelfde bereikt	hadden we minder bereikt	/ eTwinning hadden we niets bereikt	
Leraren ontwikkelen internationale competenties	()	()	()	()	()	()
Leraren voeren door Erasmus+/eTwinning-geïnspireerde veranderingen door in pedagogiek en didactiek	()	()	()	()	()	()
Leraren voeren door Erasmus+/eTwinning-geïnspireerde veranderingen door t.a.v. het gebruik van digitale leermiddelen en tools	()	()	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor de Europese dimensie	()	()	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor omgang met inclusie en diversiteit	()	()	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor duurzaamheid	()	()	()	()	()	()
Leraren hebben in hun lessen aandacht voor wereldburgerschap	()	()	()	()	()	()

24) Welke bredere impact van internationalisering is zichtbaar op de ontwikkeling van leraren?

	Helemaal mee eens	Eens	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens	Weet ik niet
--	-------------------	------	---------------	------------------------	--------------

Internationale competenties zijn geaccepteerd als kerncompetenties van alle leraren en maken integraal onderdeel uit van het personeel- en onderwijsbeleid van de school.	()	()	()	()	()
Ervaringen met het ontwikkelen van leerkrachten door Erasmus+/eTwinning worden overgenomen door andere scholen	()	()	()	()	()
Ervaringen met het ontwikkelen van leerkrachten door Erasmus+/eTwinning bieden input voor beleidsontwikkeling op lokaal, regionaal, of nationaal niveau.	()	()	()	()	()

25) Kunt u een concreet voorbeeld noemen waaruit blijkt dat deelname aan Erasmus+ / eTwinning internationale competenties van leraren binnen uw organisatie, en andere organisaties/beleid heeft versterkt?

26) Welke bredere impact van internationalisering is zichtbaar op het verbeteren van de kwaliteit van onderwijs?

	Helemaal mee eens	Eens	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens	Weet ik niet
Internationalisering wordt als vanzelfsprekend middel gezien om de kwaliteit van het onderwijs op onze school te verbeteren.	()	()	()	()	()
Ervaringen met het verbeteren van de kwaliteit van ons onderwijs door internationalisering worden overgenomen door andere scholen.	()	()	()	()	()
Ervaringen met het verbeteren van de kwaliteit van ons onderwijs door internationalisering bieden input voor beleidsontwikkeling op lokaal, regionaal, of nationaal niveau.	()	()	()	()	()
Internationaliseringsthema's zijn breed geaccepteerd als kernthema's van de school.	()	()	()	()	()
Onze ervaringen met het inbedden van internationaliseringsthema's worden overgenomen door andere scholen.	()	()	()	()	()
Onze ervaringen met het inbedden van internationaliseringsthema's bieden input voor beleidsontwikkeling op lokaal, regionaal, of nationaal niveau.	()	()	()	()	()

27) Kunt u een concreet voorbeeld noemen waaruit blijkt dat deelname aan Erasmus+ / eTwinning de kwaliteit van onderwijs en het inbedden van internationaliseringsthema's in het onderwijs binnen uw organisatie, en andere organisaties/beleid heeft versterkt?

28) Impact op leerlingen

In welke mate ontwikkelen leerlingen internationale competenties door deelname aan Erasmus+/eTwinning (interculturele competenties; internationale oriëntatie; persoonlijke ontwikkeling)?

() Zeer grote mate

- () Grote mate
() Beperkte mate
() Niet
() Weet ik niet

29) Kunt u aangegeven hoe de toegenomen internationale oriëntatie onder leerlingen zich toont (bijvoorbeeld in de vragen die zij stellen; de werkstuk-thema's die zij kiezen; keuzes in het vakkenpakket; schoolkeuze (bv Engelstalig onderwijs), etc.)?

30) Afsluitende vragen

	Ze er grote mate	Grote mate	Beperkte mate	Niet	weet ik niet
In hoeverre wegen de investeringen (tijd, energie, kosten) in Erasmus+/eTwinning op tegen de opbrengsten voor de school en de kwaliteit van het onderwijs?	()	()	()	()	()
In hoeverre verrijken en versterken de (verschillende programmaonderdelen van) Erasmus+ en eTwinning elkaar?	()	()	()	()	()
In hoeverre wordt u ondersteund door het NA in het bereiken van impact?	()	()	()	()	()

31) Kunt u uw antwoord op bovenstaande vragen kort toelichten?

Tot slot

We zijn aan het einde gekomen van de vragenlijst. Hartelijk dank voor uw deelname!

32) Indien u nog andere opmerkingen over Erasmus+ of eTwinning heeft, kunt u ze hieronder met de onderzoekers delen.

Dank u wel voor het invullen!

Bijlage 3 Case studie template

Studie 'Impact van Erasmus+ en eTwinning op scholen'

Checklist voor casestudies

Introductie

Het Nationaal Agentschap (NA) Erasmus+ voert een onderzoek uit naar de impact van het Erasmus+ programma en eTwinning op po en vo scholen in Nederland (op internationalisering; organisatie; kwaliteit van het onderwijs; leerlingen). Dit onderzoek wordt uitgevoerd door onderzoeksbureau Ockham IPS.

Het onderzoek vindt plaats in het kader van NA's impact strategie en draagt bij aan een goede verantwoording van besteedde middelen en een indicatie van de meerwaarde die internationale mobiliteit, samenwerking en strategische partnerschappen bieden voor de kwaliteit van onderwijs en individuele (beroeps) vaardigheden. Daarnaast verbreedt het onderzoek de kennis over wat werkt en wat niet werkt in internationalisering van het onderwijs in dit kader, en hoe het NA po en vo scholen beter in hun internationalisering kan ondersteunen.

Het onderzoek bestaat uit analyse van project documentatie, het uitzetten van een enquête onder scholen, het uitvoeren en casestudies onder scholen, en een validatieworkshop. Dit document bevat de **checklist voor de zes casestudies** onder po en vo scholen om een beter beeld te krijgen van de doorwerking van deelname aan Erasmus+ en eTwinning activiteiten op scholen. De casestudies dienen als 'inspiratie verhalen' voor het eindrapport. Het gaat hier om zowel grote impactverhalen op schoolniveau, maar ook om relatief kleine veranderingen in gedrag of percepties, bijvoorbeeld onder deelnemende leraren en leerlingen.

De casestudies bestaan uit drie onderzoeksactiviteiten:

- Bestudering project documentatie over de school (aanvragen, projectverslagen etc.)
- Interviews met (1) directeur/ schoolleider en ondersteunende diensten (verantwoordelijk voor internationalisering); (2) projectcoördinator internationale projecten; (3) leraren/ docenten (2 personen, waarvan 1 persoon die niet direct aan Erasmus+/ eTwinning heeft deelgenomen); leerlingen (2 leerlingen, bijvoorbeeld uit de leerlingenraad; mogelijk ook 1 leerling die niet aan Erasmus+/ eTwinning heeft deelgenomen)
- Verslaglegging/ kort impact portret/ inspiratie verhaal

De interviews vinden indien mogelijk op locatie plaats en bij voorkeur op één dag. Elk interview duurt maximaal 1 uur. Het interview met leerkrachten en leerlingen kunnen in groepsverband worden gedaan.

Onderstaande vragen zijn generiek voor po en vo scholen, maar tijdens het interview specificeren we de vragen voor po en vo. Hieronder maken we onderscheid tussen de volgende vragen:

- A. Vragen over algemene kenmerken van de school
- B. Vragen aan directeuren/ schoolleiders, coördinator internationalisering en leraren
- C. Vragen aan leerlingen

A. Algemene kenmerken van de school

Informatie over onderstaande items wordt grotendeels uit documentatie gehaald, aangevuld met interviews met schooldirectie en ondersteunende diensten. De interviews met de coördinator en leraren complementeren het beeld, mochten er nog vragen open staan.

1. Grootte, locatie en structuur van school (zelfstandige school of onderdeel koepel, stichting, etc.)
2. Ervaring met Erasmus+ (KA1 en KA2) en rol in projecten (lead of partner)
 - a. Aantal en type projecten
3. Ervaring met eTwinning
 - a. Aantal eTwinning gebruikers
4. Ervaring met alternatieve subsidies en ondersteuningsprogramma's
5. Kenmerken internationalisering:
 - a. Visie en strategie
 - b. Financiering (project of structurele financiering)
 - c. Ondersteuningsinfrastructuur voor internationalisering en beheer van internationale projecten
 - d. Internationalisering activiteiten zoals meertalig onderwijs; internationalisaton@home; international Primary Curriculum; eTwinning, School Education Gateway; Global Citizens Network, UNESCO scholen netwerk en andere fora en tools voor (online) internationalisering
 - e. Deelname aan internationale netwerken en mobiliteit (voor o.a. leerlingenstages; uitwisseling; job shadowing; lesopdrachten en stages voor leraren). Zijn mobiliteitscijfers over de laatste jaren beschikbaar?

B. Interviews met directeur/ schoolleider, verantwoordelijke persoon voor internationalisering/ coördinator en leraren

In de interviews stellen we vragen over de doorwerking van opgedane ervaring, kennis en outputs van Erasmus+ en eTwinning. We zijn dus geïnteresseerd in hoe de **output** (mobiliteit; evenementen; ontwikkelde producten) door Erasmus+ heeft geleid tot gewenste veranderingen bij professionals, de organisatie of de schoolomgeving (**outcome of effect**) en **brede impact** (bijdrage aan oplossingen van maatschappelijke vraagstukken die u niet direct kan beïnvloeden). Waar mogelijk (re)construeren we een baseline en de oorspronkelijke verwachtingen om deze doorwerking tegen af te zetten.

Bij het bespreken van de impact vragen we nadrukkelijk naar waarneembare veranderingen en tastbare resultaten om inspirerende voorbeelden op te halen. Ook vragen we naar de redenen voor het al of niet bereiken van de effecten en impact. We zijn ons bewust dat het effect vaak een resultaat is van deelname aan een combinatie van meerdere programmaonderdelen (KA1, KA2 eTwinning) of meerdere projecten over de tijd. De casestudies kijken hoe de programmaonderdelen en projecten **gezamenlijk hebben doorgewerkt** (en niet op het niveau van afzonderlijke activiteiten of projecten). Aangezien eTwinning voornamelijk is gericht op leraren zullen we met name in de gesprekken met leraren hierop inzoomen. Het is vaak een zelfstandige beslissing van de leraar om eTwinning toe te passen binnen zijn/haar lesstof en/of curriculum,

A. Algemene vragen

1. Wat is u **persoonlijke ervaring** met Erasmus+ (KA1 en KA2) en eTwinning en rol (in aanvulling op blok A)? Bent u tevens betrokken bij alternatieve subsidies en ondersteuningsprogramma's ten behoeve van internationalisering?
2. Voor welke uitdaging(en) stond uw school voorafgaande aan deelname aan Erasmus+ en eTwinning (zie impactgebieden hieronder)? Zijn deze uitdagingen veranderd in de tijd?
3. Wat ziet u als **belangrijkste (top drie) effecten/ impact** van deelname aan Erasmus+ en/of eTwinning op uw school en persoonlijke ontwikkeling (zie effect/ impactgebieden hieronder)? Kunt een concreet voorbeeld noemen van een effect/ impact?
 - a. 1: ...
 - b. 2: ...
 - c. 3: ...
4. Welke **overige effecten/ impact** van deelname aan Erasmus+ en eTwinning kunt u identificeren? Zijn er niet geplande effecten opgetreden? Kunt een concreet voorbeeld noemen van een niet gepland effect? Indien deze negatief is, zijn er verzachtende maatregelen getroffen?
5. Zijn er effecten/ impact die nog niets zijn gerealiseerd, maar die u op **middellange termijn** verwacht als gevolg van deelname aan Erasmus+ en eTwinning? Kunt een concreet voorbeeld noemen van een dergelijk effect?
6. Hoe ervaart en beoordeelt u de **toegevoegde waarde** van deelname aan Erasmus+ en eTwinning voor het realiseren van genoemd effect/ impact? Kunt u dit aan de hand van een concreet voorbeeld duidelijk maken?
 - a. Wat was de initiële motivatie om deel te nemen, welke afwegingen heeft u gemaakt en wat was de beoogde impact?
 - b. Wat was de situatie geweest zonder deelname?
 - c. Sluiten deze effecten/ impact aan bij u oorspronkelijke verwachting?
 - d. Hoe verhouden zich de totale investering(skosten) en baten?
7. **Verrijken en versterken Erasmus+ projecten (en verschillende programmaonderdelen) en eTwinning elkaar?** Op welke wijze? Kunt u een concreet voorbeeld noemen hoe deze verrijking en versterking er in de praktijk uit ziet?
 - a. Opeenvolgende Erasmus+ projecten
 - b. Relatie tussen KA1 en KA2 projecten

- c. Relatie leerlingen- en lerarenmobiliteit
- d. Erasmus+ en eTwinning
- 8. Wat zijn de **condities en elementen** binnen het project en school die bijdragen aan het bereiken van impact? Welke juist niet? Kunt u dit aan de hand van een concreet voorbeeld duidelijk maken?
- 9. Wat is uw rol bij de **verspreiding en uitwisseling** van opgedane kennis en ervaring met andere collega's en andere po en vo scholen? Zijn er vervolgtrajecten opgestart n.a.v. de disseminatie activiteiten? Kunt u dat verduidelijken aan een concreet voorbeeld uit de praktijk?
- 10. Heeft u behoefte aan **aanvullende ondersteuning van het NA en Erasmus+ en eTwinning** in het behalen van impact? Zo ja, hoe ziet deze ondersteuning eruit? Zo nee, waarom niet?
- 11. Welke impact heeft **COVID-19** op bovenstaande effecten/ impact? Kunt u een concreet voorbeeld noemen van een effect?

B. Effect/ Impactgebieden

B1 Organisatie ontwikkeling

- 1. Effect op **organisatie en bestuur** (voornamelijk relevant voor interview met directeur/ schoolleider)
 - a. Management en visie op internationalisering
 - b. Ondersteuning voor internationalisering
 - c. Financiering voor internationalisering
 - d. Professionalisering van staf (HRM)
 - e. Professionalisering van uitvoering van internationale projecten en instrumenten
 - f. Innovatie in management en organisatie (aanpassing van structuren, praktijken en processen)
 - g. Deelname aan internationale netwerken en activiteiten

B2 Kwaliteit en inhoud van het onderwijs

- 2. Effect op **curriculum**:
 - a. Invoeren van nieuwe of aanpassing van bestaande vakken/ curricula (inhoud)
 - b. Nieuwe of aangepaste pedagogische en didactische activiteiten
 - c. Innovaties in lesmateriaal en methodes
- 3. Effect op **digitalisering** onderwijs
- 4. Effect op **kwaliteit van leraren**
- 5. Effect op bevorderen van **gemeenschappelijke waarden** (als duurzaamheid, vrijheid, diversiteit, inclusie, verdraagzaamheid, gelijke kansen, non-discriminatie)
- 6. Effect op **samenwerking** tussen school en arbeidsmarktspelers en het maatschappelijke middenveld

B3 Ontwikkeling leraren

- 7. Veranderingen in houding en handelen van leraren als gevolg van deelname aan Erasmus+/eTwinning:
 - a. houding, kennis en vaardigheden die nodig zijn in de omgang met mensen van andere talige en culturele achtergronden (interculturele competenties)
 - b. Bekijken kwesties vanuit verschillende perspectieven (internationale oriëntatie)
 - c. Zelfbewustzijn, nieuwsgierigheid en flexibiliteit (persoonlijke ontwikkeling)
- 8. Effect van deze veranderingen in houding en handelen van leraren op
 - a. ontwikkeling, toepassing en delen van **internationale competenties in visie en curriculum**? Welke?
 - b. **bewustzijn van meerwaarde** van opdoen van internationale ervaring en competenties
 - c. **zelfvertrouwen, aanpassings- en doorzettingsvermogen**
 - d. gevoel van **Europees burgerschap** en daarmee gepaarde waarden
 - e. **eigenaarschap** om bij te dragen aan (internationale en interculturele) samenleving

C. leerlingen

In de interviews met leerlingen is het lastig terug te kijken naar de impact van Erasmus+ en eTwinning op schoolniveau en ontwikkelingen over de tijd. Daarom beperken deze interviews zich tot de directe ervaring van leerlingen met Erasmus+ en eTwinning en de impact daarvan op de leerling en hun directe school- en leeromgeving.

Internationaliseringsactiviteiten

1. Bij welke internationale activiteiten ben je betrokken in je school?
 - a. Heb je deelgenomen aan een uitwisseling/ activiteit binnen Erasmus+ en/of eTwinning?
 - b. Werken jullie (digitaal) samen met leerlingen in andere landen?
 - c. Wordt er binnen project-werk/ opdrachten aandacht geschonken aan andere landen, andere gebruiken, andere talen en culturen, Europa? Kun je concrete voorbeelden geven?
2. Wat is jouw beeld van internationalisering op je school? Is er aandacht voor internationalisering in de klas? Zo ja, op welke wijze? Kun je concrete voorbeelden geven?
3. Wordt deelname aan internationalisering gepromoot door de school? Hoe?

Ervaringen internationalisering

4. Wat is je ervaring met deze uitwisseling/ activiteit? Wat vond je tijdens je deelname goed gaan en wat kon beter? Kun je concrete voorbeelden geven?
5. Hoe heeft je leraar/ je school je geholpen voor, tijdens en na deelname? Hebben jullie nagedacht over wat je ging leren? Heb je na afloop je ervaring besproken en wat je hebt geleerd?
6. Wat heb je geleerd van deze deelname en hoe gebruik je deze ervaring op school en daarbuiten? Ben jezelf veranderd? Kun je concrete voorbeelden geven?
7. Optioneel: Hoe ervaar jij het nieuwe vak; methodiek; werkwijze en materialen ontwikkeld met ondersteuning van Erasmus+ en eTwinning? Vind je deze bruikbaar en leerzaam?
8. Zijn er effecten van deelname die hierboven nog niet genoemd zijn, o.a. persoonlijke interesse in internationalisering; deelname aan internationale activiteiten en sociale netwerken en communities?
9. Wil je later iets doen met internationalisering? Wat zou je willen leren? Wat wil je studeren? Wat wil je worden?

Bijlage 4 Geraadpleegde literatuur

Programme guide | Erasmus+: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/document/erasmus-programme-guide-2021>

eTwinning home page: <https://www.etwinning.net/nl/pub/index.htm>

Pawson, R., & Tilley, N. (1997). An introduction to scientific realist evaluation. In E. Chelimsky & W. R. Shadish (Eds.), *Evaluation for the 21st century: A handbook* (p. 405–418). Sage Publications, Inc.

Erasmus+ impact tool: <https://www.erasmusplus.nl/impacttool-mobiliteit>

European Commission (2020). Erasmus Quality Standards for mobility projects in the fields of adult education, vocational education and training, and school education

Ecorys (2017). Midterm evaluation Erasmus+. National Report the Netherlands. Ministry of Education, Culture and Science & Ministry of Health, Welfare and Sport. Rotterdam, 10 Februari 2017.

't Rijks communicatie over zonnepanelen (23 september 2021): <https://www.rsgrijs.nl/nieuws/meneer-van-buel-deze-zonnepanelen-op-school-zijn-de-start-naar-een-bewuster-leven>

't Rijks Bèta challenge: <https://www.rsgrijs.nl/wp-content/uploads/2021/01/RSG-t-Rijks-Beta-Challenge-2020-LR.pdf>

Visser, S. (2018), Technologie & toepassing in het vmbo: Zelf ontdekken = meer leren: <https://www.sterkberoepsonderwijs.nl/wp-content/uploads/2018/05/Goed-voorbeeld-van-12-tot-18-TT-003.pdf>

Erasmus+ Online informatiebijeenkomst Erasmus Accreditatie KA120 (07 juni 2021): <https://www.erasmusplus.nl/actueel/agenda/online-informatiebijeenkomst-erasmus-accreditatie-ka120/3239>

Bijlage 5 Onderzoeksteam

Het onderzoek is uitgevoerd door Ockham IPS. Ockham IPS (Institute for Policy Support)³⁷ is een Nederlands beleidsonderzoeksbureau met een uitgebreide expertise op het gebied van onderwijs, arbeidsmarkt en leven lang ontwikkelen. Het bureau is in 2013 opgericht en heeft sindsdien meer dan 160 onderzoek- en evaluatieprojecten uitgevoerd voor een grote verscheidenheid aan opdrachtgevers (nationaal en internationaal). De meeste van de projecten hebben betrekking op leven lang leren, beroepsonderwijs, arbeidsmarkt, werkplekleren, professionalisering van docenten, kwalificaties, maar ook evaluaties van subsidieregelingen (zoals het ESF en Erasmus+). De website geeft een overzicht van verschillende uitgevoerde projecten: <https://ockham-ips.nl/>

Het Ockham IPS team voor dit onderzoek bestond uit:

- **Simon Broek** - Simon Broek (1982) is onderzoeker bij Ockham IPS en was betrokken bij meer dan 100 onderzoeks- en evaluatieprojecten in de laatste 15 jaar. De zwaartepunten in deze studies waren volwassenenonderwijs, beroepsonderwijs, lerarenbeleid en kwaliteit. Daarnaast werkte Simon aan studies op het gebied van internationalisering en lerarenbeleid in po/vo. Simon werkt in een Nederlandse, Europese en globale context. Simon heeft een achtergrond in wijsbegeerte met een minor in statistiek.
- **Bert-Jan Buiskool** – Bert-Jan Buiskool (1977) is onderzoeker bij Ockham IPS en heeft meer dan 16 jaar (beleids)onderzoekservaring. Hij was betrokken bij meer dan 100 projecten in diverse onderwijssectoren op het gebied van leven lang leren, beroepsonderwijs, HR-beleid, lerarenbeleid, en meer specifiek werkplekleren. Enkele jaren geleden heeft hij het Nederlands Agentschap Erasmus+ ondersteund en medewerkers getraind in het ontwikkelen van een tool om de impact te bevorderen van Erasmus+ projecten (als voorloper van de huidige impact tool). Bert-Jan heeft een achtergrond als sociaal geograaf.
- **Arjan Koeslag** – Arjan Koeslag (1973) is senior adviseur en senior programma manager internationalisering en capaciteitsopbouw van onderwijs, onderzoek en innovatie in een internationale context. Arjan heeft een achtergrond in Sociale Geografie met een specialisatie in Economische Geografie.

³⁷ <https://ockham-ips.nl/>

